NOTA BENE
Nasjonalbibliotekets skriftserie

Det nasjonale i Nasjonalbiblioteket

Marianne Takle

Nota bene er den vitskaplege skriftserien til Nasjonalbiblioteket, etablert hausten 2009. Skriftserien er Nasjonalbibliotekets eigen formidlingskanal både for forskingsresultat som byggjer på samlinga i biblioteket, og for forsking som har relevans for denne samlinga. Med dette ønskjer vi å oppmuntre til meir forsking på materialet i Nasjonalbiblioteket, og til å heve kvaliteten på denne forskinga.

Nota bene har ein vid tematisk profil. For å spegle den fulle bredda av samlinga vår, vil publikasjonane kunne ta utgangspunkt i t.d. handskrifter, trykte kjelder, film, musikk, bilete og kringkasting. Vi gjer ut både monografiar, kjeldekritiske utgåver og artikkelsamlingar. Alle utgåvene er fagfellevurderte. Vi tar sikte på at *Nota bene* skal kome ut med minst éi utgåve i året.

Foto: Halvard Naterstad Dyb

Marianne Takle er forsker ved Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, NOVA. Hun har doktorgrad i statsvitenskap fra Universitetet i Oslo. Hennes forskning har dreid seg om utenriks- og sikkerhetspolitikk, innvandringspolitikk, statsborgerskap og det nasjonales rolle i politiske fellesskap. Hun arbeidet som forskningsbibliotekar med ansvar for samfunnsvitenskapelig litteratur ved Nasjonalbiblioteket i perioden 2005 til 2008.

Det nasjonale i Nasjonalbiblioteket

Det nasjonale i Nasjonalbiblioteket

Marianne Takle

NOVUS FORLAG – OSLO 2009

Redaksjonskomité:
Kristin Bakken, Ruth Hemstad, Espen Karlsen, Tone Modalsli, Eivind Røssaak

© Nasjonalbiblioteket i Oslo 2009.

ISSN 1891-4829
ISBN 978-82-7099-545-5

Omslag: Susan Stephens, Melkeveien designkontor
Omslagsbilde: Anne Tove Ørke, Nasjonalbiblioteket

Trykk: Interface Media AS, Oslo.

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Forord

Utgangspunktet for denne boken var en undring som oppstod da jeg begynte på Nasjonalbiblioteket som nyansatt fagreferent kort tid etter gjenåpningen i 2005. Hvordan håndterer en stor statlig institusjon som Nasjonalbiblioteket det nasjonale tema i dag? Vi lever i en tid da nasjonalstaten har endret betydning. Den svekkes på mange områder, og spørsmålet om hvordan man skal forstå det nasjonale og nasjonal identitet, er oppe til debatt. Dette ledet meg raskt over til å reise spørsmålet om hvorfor Nasjonalbiblioteket i det hele tatt var etablert, og spesielt hva som gjorde at det ble opprettet så sent som i 1989/1999.

Som kjent blir bøker som denne sjelden til i et vakuum, og jeg har mange å takke. Jeg vil gjerne takke Vigdis Moe Skarstein og Nasjonalbiblioteket for at de ga meg anledning til å skrive hoveddelen av denne boken mens jeg var ansatt ved Nasjonalbiblioteket. Dette viser en vilje til refleksjon rundt grunnleggende sider ved institusjonens virksomhet. Biblioteket har gitt meg gode arbeidsvilkår, og full frihet til å gjennomføre prosjektet som et selvstendig forskningsarbeid. Det ble sluttført som en del av min nåværende forskerstilling ved NOVA. Underveis i arbeidet har jeg hatt interessante diskusjoner med mange kvalifiserte medarbeidere ved Nasjonalbiblioteket. Spesielt vil jeg takke de som har lest og kommentert hele eller deler av manuset: Øivind Berg, Benedicte Gamborg Briså, Elisabeth Eide, Anne Eidsfeldt, Magnus Halle, Liv Heggen, Ruth Hemstad, Bente Lavold, Tone Modalsli og Bjørg Dale Spørck.

Videre vil jeg takke Trond Berg Eriksen, Knut Kjeldstadli og Robert W. Vaagan for at de tok seg tid til å lese manuset og gi meg nyttige innspill. Nyttige innspill kom også fra redaksjonskomiteen og deres konsulenter. Om det skulle gjenstå noen feil i teksten, er det selvfølgelig mitt ansvar. Min største takk går til min mann Magne Lindholm. Han har vært min beste leser, og våre diskusjoner er min viktigste kilde til inspirasjon.

Marianne Takle
August 2009

Innhold

1. Innledning 11
Et nytt nasjonalbibliotek 11
Det nasjonale i Nasjonalbiblioteket 12
Nasjonens hukommelse 15
Tidligere studier av Nasjonalbiblioteket 16
Gangen i analysen 17

2. Nasjonen som et system av institusjoner 18
Nasjonens skriftkultur 20
To nasjonsbegrep 21
Nasjonal reproduksjon 23
Nasjonsbygging 27
Hverdagsnasjonalisme 29
Utfordringer mot nasjonalstaten 30
To typer handlingslogikk 32
Nasjonale bibliotekoppgaver 36
Et navigasjonssystem for kulturer 40
Ulike lands nasjonalbibliotek 41
Kilder og metode 43

3. Det nasjonale i biblioteket 1811–1979 45
Trykkekunst, nasjon og sensur 45
Pliktavlevering og kontroll 46
Universitetsbibliotekets første tid 48
Konsolidering om nasjonale ideer 52
Det norske materialet skilles ut 55
Et selvstendig riksbibliotek 61
Universitetet avviser det nasjonale argument 64

Tilvekst, plassmangel og utplassering 67

4. Nasjonalbibliotekavdelingen i Mo i Rana 1980–1989 71

Nasjonalbiblioteksaken på dagsordenen 71
Nasjonens bokarkiv 72
Innsamling av nye medier 76
Kulturen trekkes inn i debatten 83
Universitet uten nasjonale bibliotekoppgaver 87
Teknisk argumentasjon for utskilling 88
Nasjonalbiblioteket etableres i Mo i Rana 89
Fra industrinasjonalisme til kunnskapsnasjonalisme 97

5. Nasjonalbibliotekavdelingen i Oslo 1990–2004 101

Usikkerhet i hovedstaden 101
Behovet for en helhetlig løsning 102
Universitetsbibliotekets skilsmisseerklæring 104
Det trivielle inn i magasinene 106
Deling av samlingene 110
Reaksjoner på det fremmede 113
Nasjonalbiblioteket som pumpestasjon 116
Etablering i Oslo 118
Institusjonalisert historieforteller 119
Felles organisering i Rana og Oslo 122
Kulturmangfoldets egenverdi 125
Nasjonalbiblioteket som fanesak 128

6. Det kulturelle og digitale nasjonalbibliotek 2005–2009 132

Et modernisert nasjonalbibliotek 132
Nasjonens hukommelse – og glemsel 133
Kunnskapsinstitusjon og opplevelsessenter 136
Et multikulturelt nasjonalbibliotek? 139
Territoriet og minoritetsgruppene 142
Kulturen og nordmannsbegrepet 144
Formidling som identitetsmarkør 147
Kulturell kanon i biblioteket 151

Det digitale nasjonalbibliotek 153
Google og offentlig digitalisering 157
Tre strateginotater for digitalisering av alt norsk 160
Kulturarven to–tre klikk unna 164
NBdigital møter kritikk 166
Digitalt sikringsmagasin 169
Opphavsrettigheter 173

7. Oppsummering 178
Underordningsfasen 179
Etableringsfasen 180
Posisjoneringsfasen 185

Referanseliste 188

Short Summary in English 206

1. Innledning

Et nytt nasjonalbibliotek

Den 15. august 2005 flyttet Nasjonalbiblioteket i Oslo inn i Universitetsbibliotekets gamle bygning på Solli plass. Universitetsbiblioteket hadde flyttet til Georg Sverdrups Hus på Blindern i 1999, og den nesten hundre år gamle bibliotekbygningen på Solli plass var rehabilitert. Åpningen markerte slutten på en seksten år lang etableringsprosess.

Helt fra 1813 hadde Universitetsbiblioteket fungert både som bibliotek for universitetet og som nasjonalbibliotek. I 1989 ble adskillelsen mellom Universitetsbiblioteket og det nye Nasjonalbiblioteket påbegynt, i og med at Stortinget vedtok å opprette en nasjonalbibliotekavdeling i Mo i Rana. Denne skulle ta seg av det pliktavleverte materialet. Nasjonalbiblioteket i Mo i Rana var opprettet som en egen institusjon, men med tilknytning til etablerte institusjonsstrukturer. Universitetsbiblioteket hadde fortsatt ansvar for enkelte nasjonale bibliotekoppgaver etter 1989. Disse omfattet blant annet oppbevaring av norske samlinger fra før 1990 og spesialsamlingene, og å sørge for å gjøre materialet tilgjengelig for publikum. I 1999 ble det opprettet en nasjonalbibliotekavdeling i Oslo, og Universitetsbibliotekets nasjonale bibliotekoppgaver ble overført til denne.

Perioden fra 1999 til 2005 var sterkt preget av provisoriske løsninger, og Nasjonalbiblioteket hadde skiftende ledelse. I Oslo satt biblioteket med en nedslitt bygning, som ble rehabilitert i denne perioden. Først ved åpningen av det rehabiliterte bygget, som Nasjonalbiblioteket altså hadde overtatt fra Universitetsbiblioteket i Oslo, var Nasjonalbiblioteket fullt fungerende, med alle elementer på plass i Oslo og Rana.

I forbindelse med innflyttingen i 2005 åpnet Nasjonalbiblioteket en revidert versjon av nettstedet sitt, nb.no. Nasjonalbibliotekar Vigdis Moe Skarstein fremhevet i en presentasjonsbrosjyre utgitt i forbindelse med åpningen at det norske Nasjonalbiblioteket har bygninger og rom både i Oslo, i Rana og i cyberspace (Nasjonalbiblioteket 2005d). Det nye norske Nasjonalbiblioteket hadde både fysisk og digital tilstedeværelse.

Det nasjonale i Nasjonalbiblioteket

Hensikten med denne studien er å undersøke forståelsen av det nasjonale tema i den politiske prosessen som førte til etableringen av Nasjonalbiblioteket, og hvordan det nasjonale er reflektert i dagens Nasjonalbiblioteks praksis. Studien tar utgangspunkt i at en nasjonalstat ikke bare er et kulturelt og politisk fellesskap. Den består også av et sett av institusjoner. Institusjonene er avgjørende i et lands nasjonsbyggingsprosess. Tiårene rundt overgangen fra 1800- til 1900-tallet markerte høydepunktet i norsk nasjonsbygging. Norge etablerte flere nasjonale institusjoner i denne perioden, men etableringen av et nasjonalbibliotek var ikke en del av denne nasjonsbyggingsprosessen.

Det kan virke underlig at Norge først fikk et nasjonalbibliotek i en tid da transnasjonale prosesser danner grunnlag for utviklingen av fellesskap på tvers av nasjonale grenser. Nasjonalbiblioteket ble etablert i en epoke da hvert enkelt individ kan ha rettslig, økonomisk, politisk og kulturell tilknytning til flere land samtidig. Dette betyr blant annet at en tradisjonell nasjonsoppfatning ikke lenger kan tas for gitt (Habermas 1998, Cram 2009). Sett ut fra disse endringene kan etableringen av Nasjonalbiblioteket virke som en anakronisme, og et forsøk på å videreføre nasjonsbyggingsprosessen fra 1800- og 1900-tallet i en tid da nasjonalstaten har redusert betydning.

Etableringen av et norsk nasjonalbibliotek er imidlertid en del av en internasjonal tendens, hvor man i økende grad bygger nye bibliotekbygg som for eksempel biblioteket i Alexandria, nasjonalbiblioteket i Paris, Storbritannias prioriteringer med hensyn til British Library og Den Sorte Diamant i København. Tilsvarende

prioriteringer i andre land viser dagens nasjonalstats tvetydige karakter.

Det er viktig å skille mellom en nasjons dannelse og dens opprettholdelse (Smith 2008, 12). Den relativt sene etableringen av Nasjonalbiblioteket gjør at institusjonaliseringen kan tolkes som et eksempel på hvordan statlige institusjoner opprettholder og justerer nasjonale kategorier i etablerte nasjonalstater. Dette er en prosess som best kan beskrives med begrepet nasjonal reproduksjon. Den nasjonale reproduksjonen er en vedlikeholdsprosess. Den må skilles fra nasjonsbygging, der nasjonalstater blir etablert.

Det internasjonale systemet av nasjonalstater er en form for kategorisering. Også innad i nasjonalstatenes praksis står kategorisering sentralt. I formelle statlige institusjoner vil reproduksjon av nasjonale kategorier ofte foregå gjennom klassifisering, telling og navngiving. De nasjonale bibliotekoppgavene er typiske eksempler på dette. Gjennom å ivareta disse vil et nasjonalbibliotek bidra til å opprettholde og justere nasjonale kategorier på medieproduktenes område. Dette kan imidlertid foregå på forskjellige måter, fordi det er ulike forståelser av hvordan man definerer nasjonale bibliotekoppgaver.

Nasjonale bibliotekoppgaver er et bibliotekfaglig begrep, som er definert av internasjonale organisasjoner. På grunnlag av den internasjonale diskusjonen i UNESCO og i International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) kan man trekke et hovedskille mellom to typer oppgaver som et nasjonalbibliotek kan ha ansvaret for (Lor 1997, Cornish 1991, Line 1989). Den ene typen er oppgaver knyttet til et nasjonalbiblioteks arkiv- og magasinfunksjon. Dette består av mottak, registrering, oppbevaring, konservering og tilgjengeliggjøring av verker publisert i landet. Den andre typen oppgaver er forbundet med et nasjonalbiblioteks rolle som kultur- og kunnskapsinstitusjon. Dette er oppgaver som krever kunnskap om innholdet i samlingene, som kan danne grunnlag for formidling. Skillet er først og fremst et analytisk redskap, for i de fleste nasjonalbiblioteker vil man finne en kombinasjon av disse to typene nasjonale bibliotekoppgaver.

Spørsmålet om det nasjonale i Nasjonalbiblioteket kan dermed presiseres på to måter. Den første er politisk: *Hvorfor etablerte Norge*

et nasjonalbibliotek – som en selvstendig institusjon – i en tid da nasjonalstaten har endret betydning som økonomisk, politisk og identitetskapende enhet? Med utgangspunkt i en institusjonell tilnærming (March og Olsen 1995) vil studien analysere etableringsprosessen ut fra hvordan politiske aktører definerer de nasjonale bibliotekoppgavene, og deres forståelse av Nasjonalbibliotekets rolle som forvalter av disse. Dette undersøkes i forholdet mellom politiske aktørers økonomiske og administrative forståelser av de nasjonale bibliotekoppgavene, og teknokratiske begrunnelser for å etablere et nasjonalbibliotek, og aktørenes argumenter om å etablere Nasjonalbiblioteket som en nasjonal kulturell fortolkende institusjon. Det er en analyse av hvordan forholdet mellom ulike forståelser av nasjonale bibliotekoppgaver, og et nasjonalbiblioteks rolle, endrer seg med skiftende omstendigheter. Analysene foretas på bakgrunn av forandringer i mediesituasjonen og endringer i det kulturpolitiske klima.

Den andre presiseringen tar utgangspunkt i den etablerte institusjonen: *Hvordan avgrenser Nasjonalbiblioteket det nasjonale gjennom sin institusjonelle praksis?* Med utgangspunkt i teorier om nasjon og nasjonalisme (Brubaker et al. 2004, Smith 2008) vil studien undersøke hvordan Nasjonalbiblioteket definerer de nasjonale bibliotekoppgavene gjennom visjoner og daglige gjøremål innad i institusjonen. De to hovedtypene nasjonale bibliotekoppgaver drøftes i henhold til Nasjonalbibliotekets utvelgelse og lagring av materiale – *om nasjonen*, og tilretteleggelse samt formidling – *for nasjonen*. Håndteringene av oppgavene vil være preget av samtidens verdisett og tolkninger. Det gjenspeiler ikke nødvendigvis det som var ansett som viktig i fortiden, og ingen vet hvordan dagens valg av materiale vil bli vurdert i ettertid.

Det er til enhver tid ulike vurderinger av hva som er viktig for kulturarven. Den offentlige diskusjonen vi har hatt i den senere tid om hva det vil si å være "nordmann" og "etnisk norsk", viser at nasjonsbegrepet er i endring (Gahr Støre 2008, Hylland Eriksen 2006, Åmås 2006). Det stilles spørsmål ved begrepenes innhold i dag, og ved deres historiske opprinnelse. Etablerte sannheter blir utfordret, og sentrale ord og begreper det har vært en felles forståelse av i Norge, kan ikke lenger tas for gitt. Dette fører til at sentrale samfunnsinstitusjoner må omdefinere noen av sine begreper og begrunne sin praksis eksplisitt.

Både etableringen av Nasjonalbiblioteket og praksisen i biblioteket gir talende eksempler på denne prosessen.

Nasjonens hukommelse

Den juridiske hjemmelen for Nasjonalbiblioteket ligger i pliktavleveringsloven som trådte i kraft i 1990, med tradisjon tilbake til 1815. Loven sier at norskprodusert, allment tilgjengelig materiale skal avleveres til oppbevaring i biblioteket. Den er medieuavhengig, slik at alt fra bøker, aviser og tidsskrifter til nettdokumenter, kringkasting, musikk, cd-rom, disketter, plakater, brosjyrer og film er avleveringspliktig. Pliktavleveringsloven er Nasjonalbibliotekets viktigste grunnlag for litteraturtilvekst. Intensjonen for biblioteket er at samlingene skal omfatte alt som er produsert i Norge, alt som er laget av nordmenn i utlandet, og alt som er skrevet om Norge. Etter magasinutbyggingen i 2008 rommer Nasjonalbiblioteket 80 hyllekilometer inne i fjellet i Mo i Rana og under bygget på Solli plass. Samtidig har Nasjonalbibliotekets digitale sikringsmagasin en total kapasitet på 4000 terabyte (Nasjonalbiblioteket 2008a).

Nasjonalbibliotekets egen visjon er å være nasjonens hukommelse og et multimedialt kunnskapssenter (Nasjonalbiblioteket 2005h, st.meld. nr. 23 (2008–2009)). Dette innebærer både et mål om å ha landets mest komplette samling av publisert norsk materiale innenfor alle medietyper, og et mål om å bevare dette i et tusenårsperspektiv. Samtidig skal materialet være tilgjengelig for allmennheten og forskersamfunnet i samtiden. I tillegg har Nasjonalbiblioteket oppgaven med å ta vare på og formidle fra bibliotekets spesialsamlinger, som blant annet omfatter kartsamlingen, filmarkivet, billedsamlingen, musikksamlingen og håndskriftsamlingen. Ved siden av det norske materialet har Nasjonalbiblioteket en samling utenlandsk faglitteratur, som støttesamlinger for studier av det norske. Med utgangspunkt i disse samlingene og det pliktavleverte materialet har Nasjonalbiblioteket ambisjoner om å være et forskningsbibliotek som legger til rette for forskning på de norske samlingene. Mens biblioteket i Rana skal forvalte loven om avleveringsplikt, skal avdelingen i Oslo i hovedsak ha ansvaret for spesialsamlingene og de fleste publikumsrettede oppgavene.

Tidligere studier av Nasjonalbiblioteket

Det finnes ingen tidligere studier av den politiske prosessen som førte til etableringen av Nasjonalbiblioteket. Det er derimot skrevet en rekke artikler om Universitetsbibliotekets historie, men svært lite av dette handler om Nasjonalbibliotekets nyere historie. Det nyeste bidraget er et foredrag Rune Slagstad holdt for de ansatte i Nasjonalbiblioteket i 2005, hvor han drøftet Nasjonalbiblioteket som samfunnsinstitusjon (Slagstad 2005, 2006, 311–329). Videre har tidligere overbibliotekar Jan Erik Røed trukket inn Nasjonalbiblioteket i et foredrag i Forum for universitetshistorie i 2006, hvor han snakket om flyttingen av Universitetsbiblioteket til Blindern i 1999 (Røed 2006). Monica Deildok og Trond Jørgensen har skrevet en hovedoppgave om den politiske prosessen som førte til etableringen av Nasjonalbiblioteket i Rana 1989 (Deildok og Strøm 1994). De drøfter utelukkende de tekniske og administrative sidene ved prosessen, mens de nasjonale og identitetsmessige sidene er fraværende.

Av nyere bidrag om Universitetsbibliotekets historie kan man trekke frem Johan Hendens (2004, 2005) artikler om de tidligere lederne ved biblioteket Axel Drolsum og Wilhelm Munthe. Av de historiske bidragene om Universitetsbiblioteket kan vi nevne at både Drolsum (1880, 1881) og W. Munthe (1922) selv skrev om Universitetsbibliotekets historie ved inngangen til 1900-tallet. Begges bidrag fokuserte på interne forhold i biblioteket.

I perioden fra 1960 til 1990 ble det skrevet en rekke bøker og artikler om Universitetsbiblioteket av blant andre Gerhard Munthe (1983, 1986), Erling Grønland (1972), Anne-Grete Holm-Olsen (1983), Hallvard Bakken (1958), Bo Norlin og Bendik Rugaas (1986), Kirsten Prytz (1989), Anne M. Hasund Langballe (1998) mfl. Harald Tveterås (1961, 1962) skrev Universitetsbibliotekets historie fra 1911 til 1961, som en del av Universitetets historie. Alle disse bidragene har to felles særtrekk. Det ene er at de dekker ulike enkeltaspekter ved Universitetsbibliotekets historie. Det andre er at de handler om bibliotekinterne spørsmål som katalog- og oppstillingssystemer. Det er få som setter Universitetsbiblioteket inn i en større samfunnsmessig sammenheng, og ingen drøfter bibliotekets rolle i forhold til de nasjonale bibliotekoppgavene. Det er imidlertid viktig å presisere at den historiske gjennomgangen i denne boken

ikke har som ambisjon å skrive Nasjonalbibliotekets fulle historie. Formålet er å undersøke etableringsprosessen og Nasjonalbibliotekets institusjonelle praksis, med utgangspunkt i skiftende oppfatninger av nasjonale bibliotekoppgaver.

Gangen i analysen

Første kapittel i denne studien består av en gjennomgang av sentrale begreper innenfor nasjonalisme- og institusjonsteori samt en presentasjon av studiens metodiske tilnærming. Videre følger en empirisk fremstilling av hvordan forskjellige aktører til ulike tider har definert nasjonale bibliotekoppgaver. Fremstillingen er kronologisk ordnet. Kapittel to omfatter en historisk gjennomgang av tiden fra vedtaket om å etablere et universitetsbibliotek i 1811, og frem til 1980. Den historiske gjennomgangen danner et bakteppe for studiens hovedanalyse av den politiske prosessen fra 1980 og frem til i dag. Kapittel tre handler om 1980-tallet, da "nasjonalbiblioteksaken" ble satt på den politiske dagsorden og nasjonalbibliotekavdelingen i Rana ble opprettet. Kapittel fire tar for seg perioden fra delingen mellom Nasjonalbiblioteket og Universitetsbiblioteket i Oslo ble påbegynt på begynnelsen av 1990-tallet, og frem til 2005. Denne handler om hvilke nasjonale oppgaver Nasjonalbiblioteket er tiltenkt fra politiske institusjoners side. Kapittel fem omfatter tiden etter at Nasjonalbiblioteket markerte en ny start i nyrenoverte lokaler på Solli plass i 2005, og frem til våren 2009. I denne delen undersøkes det hvordan Nasjonalbiblioteket i dag forvalter de nasjonale bibliotekoppgavene gjennom sin institusjonelle praksis. Mens den første delen av dette kapittelet tar for seg biblioteket som helhet, konsentrerer den siste delen seg om Nasjonalbibliotekets pågående arbeid med å digitalisere hele samlingen. Kapittel seks oppsummerer og konkluderer.

2. Nasjonen som et system av institusjoner

Med sine bidrag til nasjonalismeteorien på 1980-tallet har forfattere som Ernest Gellner, Benedict Anderson, Anthony Smith og Eric Hobsbawm lagt grunnlaget for dagens nasjonalismeforskning. Selv om de fire forfatterne har ulik måte å tilnærme seg nasjonalismen på, er alle sammen modernitetsteoretikere som har til hensikt å avdekke det mytiske elementet i nasjonalismen. Disse nasjonalismeforskerne har forsøkt å forstå hvordan nasjonalismen kan ha så stor politisk kraft, ved å dekonstruere nasjonalismens kjernebegreper. De drøfter sentrale spørsmål som: Hva er en nasjon? Hvordan oppstod nasjoner historisk? I hvilken grad er nasjoner og nasjonalisme et moderne fenomen?

Etter hvert er disse spørsmålene godt utredet, og innsiktene er kjent for mange. På grunnlag av etablert kunnskap fra 1980- og 1990-tallet har nyere nasjonalismelitteratur gått videre for å undersøke hvordan nasjonen kan studeres som praktisk kategori og en institusjonalisert form for forståelse. Tidigere studerte man hvordan begreper som stat, nasjon og nasjonalisme ble definert ut fra en gruppe menneskers felles kjennetegn. Ifølge Brubaker, Loveman og Stamatov (2004, 2) har det vært en dreining i studier av nasjon og nasjonalisme, som innebærer at man kombinerer teoretiske begreper om nasjon med empiriske undersøkelser av hvordan en gruppe definerer seg selv, ved å trekke grenser mot andre grupper gjennom kategorisering av seg selv og andre. I dag konsentrerer en viktig retning innenfor nyere nasjonalismestudier seg om hvordan individene selv definerer sin egen tilhørighet, og hvordan dette kommer til uttrykk gjennom institusjonalisert praksis (Calhoun 1997, 42, Koopmans et al. 2005).

Denne studien knytter an til denne tendensen i nyere nasjonalismeforskning. Opprettholdelsen og justeringen av nasjonale kate-

gorier drøftes både i gjennomgangen av prosessen som førte til etableringen av Nasjonalbiblioteket, og i undersøkelsen av Nasjonalbibliotekets institusjonelle praksis.

Max Webers definisjoner av stat og nasjon fra 1922 har vært retningsgivende også for nyere forståelse av begrepene. Weber la vekt på at staten er en legal og politisk organisasjon, mens nasjonen er et fellesskap hvor medlemmene er bundet sammen gjennom en form for solidaritet. For Weber var ikke dette fellesskapet nødvendigvis knyttet til en stat. For innbyggerne i en stat brukte han betegnelsen *Staatsvolk*. I underkant av hundre år etter har Smith definert en nasjon ut fra en rekke mer formelle kjennetegn: En nasjon er en navngitt gruppe som bor på et avgrenset område, har felles myter og historiske minner, felles offentlighet, felles økonomi og samme rettigheter og plikter for alle medlemmer (Smith 1991, 14). Den moderne nasjonens forhold til staten er kjernepunktet i nasjonalismen som ideologi og prinsipp.

Den moderne nasjonalstaten er en byråkratisk struktur som virker gjennom institusjoner. Utbyggingen av nasjonalstatens virkeområde skjer gjennom institusjonsbygging. Dette gjør det hensiktsmessig å kombinere teorier om nasjon og nasjonalisme med en institusjonell tilnærming til politikk. Analysen bygger på et institusjonsbegrep definert av James G. March og Johan P. Olsen (1989, 1995). De bruker betegnelsen institusjon både om idealer (som ideen om universitetet og parlamentet) og om konkrete tilnærminger til slike idealer (som det vi alle kjenner som Universitetet i Oslo og Stortinget). På et mer abstrakt plan viser institusjon til et sett av atferdsregler og praksiser. Disse er nedfelt både i en meningsstruktur, som forklarer og rettferdiggjør atferdsreglene, og en ressursstruktur, som gjør det mulig å handle i overensstemmelse med reglene (Olsen 2007, 4). Med meningsstruktur menes både formelle og uformelle regler. Disse styrer og legitimerer praksisen i institusjonen og gir den betydning. Den kan blant annet studeres gjennom begrunnelser for handlinger. Ressursstrukturen består av hus, utstyr, mennesker og ikke minst budsjetter.

Nasjonens skriftkultur

En institusjon som har som én av sine oppgaver å ta vare på nasjonens skrifter, kan med utbytte belyses ut fra Benedict Andersons nasjonalismeteorier. Anderson (1991) legger vekt på hvordan nasjonale fellesskap vokste frem gjennom kombinasjonen av trykkekunst og kapitalisme, *print-capitalism,* samt bruken av ulike lokale skriftspråk. Oppfinnelsen av trykkekunsten på midten av 1400-tallet endret tilgangen til det skrevne ord, og gjorde boken til den første masseproduserte industrivaren. Som følge av den tette sammenhengen mellom teknologi og kapital ble de trykte bøkene en handelsvare, og trykkekunsten spredte seg raskt.

Ifølge Anderson ble det mulig for en stadig større gruppe mennesker både å reflektere over seg selv og relatere seg til andre på en ny måte, ved at bøker, aviser og pamfletter i økende grad ble skrevet på de lokale folkespråkene. Skriftkulturens fremvekst skapte muligheten til å føle fellesskap med mennesker man aldri hadde møtt og heller ikke noen gang kom til å møte. Det nasjonale fellesskapet er derfor en form for abstrakt solidaritet, som Anderson gir betegnelsen et forestilt fellesskap. At det er forestilt, betyr ikke at det er en illusjon eller en innbilning, men at medlemmene av fellesskapet ikke har kontakt ansikt til ansikt. Ifølge Anderson er nasjonens forestilte fellesskap avgrenset fordi det ikke omfatter alle mennesker. Det er forestilt som suverent fordi det har en institusjonell form, en stat. Nasjonens forestilte fellesskap er også en ny form for solidaritet, fordi det bygger på en horisontal oppfatning av kameratskap uavhengig av indre sosiale ulikheter (Anderson 1991, 7).

Et nasjonalt fellesskap blir bare opprettholdt i den grad enkeltmennesker opplever at de er en del av det, og fellesskapet må stadig reproduseres for at forestillingen om det skal bli husket, kommunisert og trodd på. Anderson er opptatt av hvordan en nasjonal fellesskapsoppfatning etableres gjennom en felles lokal skrifttradisjon, men diskuterer i mindre grad hvordan den kulturelle forståelsen av fellesskapet er knyttet til staten og dens institusjoner. Hans teorier bør derfor suppleres med teorier om hvordan moderne nasjonalstater krever faste institusjonaliserte regler og rutiner for handling (Calhoun 1997, 123, Brubaker et al. 2004, 6). Et bibliotek som skal ivareta nasjonens skriftkultur, er et eksempel på en institu-

sjonalisert praksis hvor det nasjonale fellesskapet stadig reproduseres. Dette kan gjøres på ulike måter, alt etter hvordan man definerer nasjonsbegrepet.

To nasjonsbegrep

I akademisk litteratur om nasjon og nasjonalisme finner vi et skille mellom et rettighetsbasert *civic* og et etnokulturelt *ethnic* nasjonsbegrep. Mens det rettighetsbaserte begrepet fremhever nasjonalismens politiske komponent, legger det etnokulturelle begrepet vekt på nasjonalismens kulturelle komponent. De to nasjonsbegrepene bygger på et begrepsmessig skille som ble laget av den tyske historikeren Friedrich Meinecke i 1907, mellom det han kalte *Staatsnation* og det han kalte *Kulturnation*. Med statsnasjon forstod Meinecke en nasjon som bygger på opplysningsideene om individuell og kollektiv selvbestemmelse, og er basert på individets frie vilje og subjektive tilslutning til nasjonen. Befolkningen på et gitt historisk territorium oppfatter seg selv som en nasjon, og de som har statsborgerskap er medlem av nasjonen. I motsetning til dette bygger begrepet kulturnasjon på kriterier som felles arv, språk, religion, tradisjon og historie. En kulturnasjon behøver ifølge Meinecke ingen stat til å formidle bevisstheten om enhet og samhold, fordi dette kan utvikles uavhengig av staten. Mens Frankrike ble brukt som et eksempel på en statsnasjon som har vært knyttet til ideene rundt opplysningstiden, var begrepet om kulturnasjon knyttet til utviklingen av det romantisk inspirerte nasjonsbegrepet i Tyskland (Meinecke 1962). Også i Tyskland fikk statlige institusjoner etter hvert stor betydning.

Utviklingen av de norske nasjonale ideene på 1800-tallet foregikk i spennet mellom opplysningsideer og nasjonalromantikk. Ifølge Øystein Sørensen (2001, 77) hadde opplysningsideene hegemoni i perioden rundt 1814, da de nye institusjonene, Grunnloven og Stortinget, ble etablert som de sentrale symbolene i den norske nasjonale identiteten. Men det fantes også etniske innslag, hvor forestillingen om Norges historiske tradisjoner og egenart ble fremhevet. Ifølge Sørensen ble opplysningsideene koblet til forestillinger om det særpregede ved den norske nasjonen. Han beskriver

forestillingen som en pragmatisk, ikke-utopisk variant med bonden som fremste symbol. I den idealiserte forestillingen ble bonden tillagt verdier som frihet, likhet og dannelse. Samtidig var bonden forbundet med nasjonalt preget romantikk. Det siste ble ytterligere styrket under nasjonalromantikken. Sørensen (2001, 20) beskriver hovedlinjen i Norges nasjonale idéutvikling på 1800-tallet som "en romantisk modifisert, pragmatisk og bondsk opplysningstradisjon".

Svært mange nasjonalismeforskere har analysert utviklingen av ulike nasjonale tradisjoner ut fra den nevnte begrepsdikotomien (Brubaker 1992, Greenfelt 1992, Koopmans et al. 2005). Uansett hvilke begreper ulike forfattere bruker, og hvordan de definerer skillet mellom de to forståelsene av det nasjonale fellesskapet, konstruerer de begrepspar som bygger på de samme grunnprinsippene. Smiths (1991, 8) nasjonalismeteorier bygger også på en dikotomi hvor skillet går mellom et territorielt nasjonsbegrep og et etnisk og kulturelt nasjonsbegrep. Det territorielle nasjonsbegrepet er fremstilt som et vestlig begrep, kjennetegnet gjennom et avgrenset territorium, lover, institusjoner, verdier, tradisjoner, like politiske rettigheter og en felles offentlighet. Det etniske nasjonsbegrepet er definert som en ikke-vestlig forståelse, bestemt ut fra etnisk avstamning, populær mobilisering, lokale skriftspråk, og tradisjoner (Smith 1991, 11).

Vi kan finne igjen grunnprinsippene i de to nasjonsforståelsene i dagens nasjonalstater. Statene har kombinert forskjellige elementer til ulike tider, avhengig av politiske, økonomiske og kulturelle vilkår (Baycroft og Hewitson 2006). I norsk nasjonsbygging har man kombinert elementer fra de to nasjonsoppfatningene med Grunnloven fra 1814 som et typisk rettighetsbasert uttrykk, og språkstriden som et eksempel på kampen om et etnisk-kulturelt uttrykk. Selv om den norske nasjonsbyggingen har sine spesielle elementer, har den klare trekk felles med tilsvarende prosesser i andre europeiske land (Burgess, 16).

Mange av de faktorene som brukes for å identifisere nasjonen, er brukt for å definere etniske grupper, men også for dette skillet er institusjoner utslagsgivende. Ifølge Gellner (1983, 1) er det avgjørende for at styret i en nasjonalstat skal oppfattes som legitimt, at en enkelt etnisk gruppe dominerer statsapparatet. I og med at de etniske sidene ved nasjonsbegrepet ofte er fremhevet som nødvendig for

nasjonalstatens legitimitet, er det viktig å avklare hva som er forskjellen mellom en nasjon og en etnisk gruppe. Thomas Hylland Eriksen (2002) mener at nasjonen skiller seg fra en etnisk gruppe nettopp gjennom nasjonens forhold til den moderne staten. En etnisk gruppe er en kulturell gruppering som ikke nødvendigvis krever kontroll over en stat. Hvis den krever kontroll over en stat, vil gruppen per definisjon bli en nasjonal bevegelse. I den moderne staten har institusjoner en helt sentral betydning for å vedlikeholde forestillingen om et nasjonalt fellesskap.

Nasjonal reproduksjon

Dagens eksisterende nasjonale og statlige grenser er historisk bestemt gjennom økonomiske forhold, kriger, allianser, ekteskap o.l. (Tilly 2005). Både den historiske trekkingen av de nasjonale grensene og den kontinuerlige opprettholdelsen av de nasjonale kategoriene er avgjørende for hvordan et nasjonalt fellesskap definerer seg selv i forhold til andre. Dette har ført til at mange oppfatter de nasjonale grensene som gitte og naturlige (Dahl 1989, Habermas 1995). Selv om grensejusteringer ikke er vanlig, er den kulturelle delen av det nasjonale fellesskapet kontinuerlig utsatt for påkjenninger og endringer. Det blir derfor vedlikeholdt kontinuerlig. En svært viktig del av dette vedlikeholdet består i justering av det kategorisystemet som ligger til grunn for fellesskapsoppfatningen. Hva er hjemlig, og hva er fremmed? Hva er innenfor, og hva er utenfor? Opprettholdelse og justering av nasjonale kategorier innebærer en reproduksjon av nasjonalstaten som historisk etablert organisatorisk enhet.

Smiths (2008, 12) studier av det kulturelle grunnlaget for nasjoner bygger på et skille mellom en nasjons dannelse og nasjonens opprettholdelse. Han beskriver nasjonens dannelse som en prosess preget av selvdefinering og utvikling av symbolske ressurser, avgrensing av territoriet, opprettelsen av en offentlig sfære og standardisering av felles lover og tradisjoner. Disse prosessene skapte de nødvendige betingelsene for dannelsen av nasjoner, men kan ifølge Smith ikke sørge for at nasjonene opprettholdes. For å sikre en nasjons opprettholdelse kreves andre kulturelle ressurser, som han knytter til begrepet nasjonal identitet.

Smith definerer nasjonal identitet som den kontinuerlige reproduksjonen og omfortolkningen av mønstre av verdier, symboler, minner, myter og tradisjoner som skaper nasjoners distinktive arv og individers identifikasjon med mønstrene og arven (Smith 2008, 19). I hans definisjon er altså reproduksjonen et sentralt element i selve identitetsbegrepet. Smiths begrep om reproduksjon er knyttet til kulturelle ressurser som verdier, symboler osv., som er overført fra tidlige etniske fellesskap og religiøse tradisjoner. Han mener at nasjoner opprettholdes gjennom reproduksjon og omfortolkning av kulturelle ressurser som har vært avgjørende for å skape nasjonens historiske arv.

Brubaker (1996, 13) forstår derimot ikke etnisitet og nasjon som utelukkende skapt av felles historiske ressurser. Han legger vekt på praksis for klassifisering og kategorisering, både av en selv og andre. Han ser studiet av nasjoner som en studie av prosesser hvor man definerer kategorier, og en gruppes forståelse av seg selv i forhold til andre grupper.

I stedet for å studere nasjonen utelukkende ut fra kulturelle ressurser, slik Smith gjør, vil denne studien knytte slike ressurser disse ressursene til formelle institusjoners nasjonale kategoriseringer og reproduksjon av disse. Nasjonen blir dermed forstått som en praktisk kategori og en institusjonalisert form for forståelse. Men de nasjonale kategoriene kan ikke tas for gitt. Om man legger fokus på klassifisering og kategorisering i studier av nasjoner, bør dette skje gjennom undersøkelser av hvordan kategoriene blir reprodusert i en form som gjør at en nasjonal identitet blir opprettholdt (Brubaker et al. 10).

I denne studien blir nasjonal reproduksjon definert som opprettholdelse og justering av kategorier. Reproduksjonen kan både foregå som uformell hverdagspraksis gjennomført av vanlige mennesker, og som formalisert praksis utført av byråkrater og politiske aktører i institusjoner. Institusjonenes handlinger og kategoriseringer kan påvirke vanlige menneskers hverdagspraksis, men det kan også være store forskjeller mellom de to nivåene. Fenomener vi i dag kaller nasjon og etnisitet, er blant de mest betydningsfulle kulturelle og politiske meningsstrukturer i moderne tid. De fortsetter å eksistere, og til dels i nye former, ved at de repro-

duseres daglig gjennom måter man tenker, snakker og handler på (Calhoun 1997, 5, Brubaker et al. 2004, 4). Forbindelsen mellom etnisitet som livsform og nasjonalstaten som styringsform er komplisert. Denne studien konsentrerer seg om nasjonal reproduksjon i formelle institusjoner.

Nasjonalstaten kombinerer to aktivitetssfærer: en administrativ sfære som består av statsinstitusjoner og deres operative oppgaver, og en kulturell sfære som er sentral for borgernes identitet og tilhørighet. Den administrative sfæren består av formelle institusjoner. Den kulturelle sfæren reflekterer en form for kollektive kulturelle meningsstrukturer vi legger sosiale erfaringer inn i.

Statlige institusjoner er bygd opp rundt byråkratiske strukturer. Byråkratiet er avhengig av å håndheve formelle kategorier for å fylle sine oppgaver. Men denne kategoriseringen er samtidig en form for meningsproduksjon. Samfunnets enorme tilfang av enkeltfenomener og enkelthendelser blir tilskrevet mening ved å plasseres i kategorier. I en nasjonalstat er denne kategoriseringen nær knyttet til opplevelsen av mening i den kulturelle sfæren. Et eksempel på dette er språket. Talespråkets mange varianter er kategorisert og ordnet i en offisiell skriftspråklig norm. Skriftspråket er et uunnværlig redskap i moderne administrasjon. Samtidig fungerer det som nasjonens sentrale identitetsskapende symbol.

Andre slike byråkratiske kategoriseringer som slår inn i den kulturelle sfæren, er spørsmålet om hvem som har rett til statsborgerskap, eller til støtteordninger som arbeidsledighetstrygd og kontantstøtte. Dette oppfattes ikke bare som administrative kategorier. De kobles til spørsmålet om nasjonal identitet. Teknisk og administrativ kategorisering bygger på kollektive identiteter og kollektiv tilhørighet, og er innlemmet i meningsstrukturer som gir retning til atferd. De formelle statlige institusjonenes oppgaver handler i stor grad om å opprettholde og justere kategorier, gjennom for eksempel registrering, telling og navngiving. Men dette kan ikke foregå uten en forutgående kategorisering. Kategoriseringen reflekterer oppfatninger om verden, og projiserer disse over på det som kategoriseres (Brubaker et al. 2004, 10). Kategorisystemet blir stadig utsatt for utfordringer. Det nasjonale fellesskapets kategorisystem må reproduseres kontinuerlig hvis det nasjonale fellesskapet skal bestå i

en omskiftelig verden. I denne analysen vil de nasjonale reproduksjonsprosessene som finner sted i formelle, statlige institusjoner, stå i sentrum.

Nasjonale reproduksjonsprosesser kan ta ulike former. Det kan handle om å opprettholde og/eller justere etablerte kategorier og skillelinjer innad i nasjonalstaten. Opprettholdelsen og justeringen kan foregå som implisitte prosesser hvor man ikke formulerer hvilke kategorier som reproduseres eller hvordan det skjer, eller som en eksplisitt definering av nasjonens grenser for eksempel mot "de andre". En justering av nasjonale kategorier kan foregå ved at man inkluderer ting, fenomener eller individer som i andre sammenhenger ville vært forstått som "de andre". Ulike former for reproduksjon av nasjonale kategorier kan overlappe hverandre, og hvilke kombinasjoner man finner i en nasjonalstat, kan endres over tid.

Et typisk eksempel på hvordan en formell statlig institusjon reproduserer (dvs. opprettholder og justerer) nasjonale kategorier, er hvordan nasjonalstatenes statistiske sentralbyrå registrerer, teller og gir navn til forskjellige grupper av mennesker, ting og fenomener. Senest i 2008 endret Statistisk sentralbyrå sine kategorier for grupper av personer med innvandrerbakgrunn. Byrået sluttet blant annet å bruke begreper som innvandrerbefolkningen og førstegenerasjonsinnvandrere. Etter endringen blir alle utenlandsfødte med to utenlandsfødte foreldre betegnet som innvandrere, mens barn med to innvandrerforeldre blir betegnet som norskfødte med innvandrerforeldre (SSB 2008a). Selv om dette i utgangspunktet handler om institusjonens forståelse av innvandring til landet, vil en definisjon av andre mennesker som bor på nasjonalstatens territorium, også reflektere institusjonens forståelse av hva det vil si å være norsk.

Et annet eksempel er Arbeids- og inkluderingsdepartementets ordbok om innvandring (AID 2007). Ordboken kan tolkes som et eksempel på at det har oppstått et politisk behov for å definere hvilke ord det er legitimt å bruke om innvandrere og nordmenn i offentlig administrasjon. De nye navnene, og kategoriene, forholder seg til historiske oppfatninger, samtidig som departementet tilpasser og justerer kategoriene i forhold til de utfordringene som kommer av økt innvandring til landet.

Som vi har sett, hører det til et nasjonalbiblioteks oppgaver å opprettholde, og samtidig justere, nasjonale kategorier innenfor feltet medieprodukter gjennom ivaretakelse av nasjonale bibliotekoppgaver som innsamling, bevaring, tilgjengeliggjøring og formidling.

Nasjonsbygging

I de siste to tiårs nasjonalismelitteratur har begrepet nasjonsbygging ofte blitt brukt uten at man har drøftet hvordan vår tids nasjonale prosesser, som foregår i etablerte nasjonalstater, skiller seg fra den tidlige formen for nasjonsbygging i nasjonalstater under etablering (Norman 2006). For å forstå vår tids nasjonale reproduksjonsprosesser er det viktig å skille den fra denne tidlige formen for nasjonsbygging.

Stein Rokkan (1987, 267–347) definerte nasjonsbygging som en prosess fra en statsmakt blir etablert, til det er opprettet en integrert nasjonalstat der befolkningen føler en utstrakt grad av nasjonalt felleskap. Rokkan skiller mellom statsdannelse og nasjonsbygging, og betegner statsdannelsesfasen som en konsolidering av den politiske sentralmakten. Dette innebærer en institusjonalisering av makt gjennom en opprettelse av monopol på tvangsmakt innenfor egne territorielle grenser. Nasjonsbyggingsfasen er karakterisert gjennom nasjonal samordning av språklige og kulturelle standarder, avklaring av statsmaktens konfesjonelle binding og en aktivering av befolkningen gjennom en gradvis tildeling av statsborgerlige rettigheter. For Rokkan innebærer nasjonsbygging at lokale identiteter svekkes. Enkeltindividene knyttes til et nasjonalt fellesskap både gjennom en tildeling av rettigheter for deltakelse og gjennom oppbyggingen av en felles kulturell identitet.

Nasjonsbyggingen legger grunnlaget for den politiske ordens legitimitet. Denne defineres gjennom oppslutningen om sentrale politiske institusjoner og det politiske systemets spilleregler. Rokkan knytter begrepet nasjonsbygging til forskjellige historiske faser i ulike europeiske land. For Norges vedkommende viser han til en gryende statsdannelse gjennom oppbyggingen av en lokal forvaltning under dansk overhøyhet i perioden fra 1500- til 1700-tallet. I denne perioden var nasjonsbyggingen preget av etableringen av politiske

institusjoner. Massene ble først trukket inn i nasjonsbyggingsprosessen etter 1814 gjennom kampen for en egen identitet (Rokkan 1987, 276–347). På 1800-tallet skjedde statsdannelse og nasjonsbygging parallelt. Vår tids nasjonale prosesser finner stort sett sted i etablerte nasjonalstater, i hvert fall i vår del av verden. De tar form som opprettholdelse og justeringer av nasjonale kategorier.

I moderne, liberale demokratier står minoriteters rettigheter langt sterkere enn de gjorde under nasjonsbyggingsprosessene i de to foregående århundrene. Den formen for nasjonsbygging hvor all form for gruppeidentitet ble underlagt en felles nasjonal identitet, er ikke lenger legitim i dagens vestlige stater. Dette gjelder alt fra bruk av vold og utvisning av etniske grupper, til forbud mot en minoritets språk og religion sammen med krav om assimilasjon. Mange av de tidligere formene for nasjonal standardisering kan ikke lenger tas i bruk. En annen forskjell mellom den tidlige nasjonsbyggingen og vår tids nasjonale prosesser er at mange av dagens minoriteter består av innvandrere som også er knyttet til andre nasjonalstater. Selv om de utgjør en minoritet i ett land, kan de være en del av en majoritet i et annet land. Det oppstår dermed et trekantforhold mellom majoriteten og minoriteten i en nasjonalstat, og den nasjonalstaten hvor minoriteten utgjør en del av en majoritet. Innad i et slikt trekantforhold vil de to nasjonalstatene kunne kreve rettigheter i forhold til hverandre, på vegne av "sine" borgere (Brubaker 1996, 55).

En sentral forestilling i mange nasjonsbyggingsprosesser er ideen om at nasjonen har en tapt storhetstid, som man søker tilbake til. Nasjonsbyggingen skjer gjennom en form for rekonstruksjon, hvor man velger ut elementer fra historien for å gjenskape dem. Selv om enkelte trekk ved nasjonen er førmoderne, er det likevel liten uenighet blant nasjonalismeforskere om at de fenomenene vi kjenner som nasjon og nasjonalisme i dag, er unike for moderne tid (Leoussi og Grosby 2007, 1–11, Smith 2008, 1–27). Man kan imidlertid observere at moderne nasjonalisme gjennomgående trekker inn elementer fra eldre tider for å vise sin historiske opprinnelse. De behøver ikke nødvendigvis å være knyttet til det nasjonale i utgangspunktet, men brukes for å skape tradisjoner (Hobsbawm 1983, 1–14). I Norge ble for eksempel svært mange symbolske elementer hentet fra

den gamle norske staten i middelalderen under den nasjonale rekonstruksjonsprosessen på 1800-tallet. Mens studier av nasjonale rekonstruksjonsprosesser vil ha hovedfokus på hvordan nasjonalstater henter frem historiske elementer, vil studier av nasjonal reproduksjon konsentrere seg om hvordan dagens nasjonale kategorier tilpasses utfordringer, og eventuelt innpasser nye elementer i eksisterende kategorier.

Hverdagsnasjonalisme

Michael Billig (1995) har foreslått betegnelsen *banal nationalism* for å beskrive en type nasjonalisme som sørger for å opprettholde etablerte vestlige nasjonalstater. Begrepet beskriver nasjonalismen slik den kommer til uttrykk i dagligdags politikk. Han kaller den ikke banal fordi den er enkel, men for å få frem nasjonalismens dagligdagse uttrykk. Det kan være heising av flagg, fremheving av historiske nasjonale helter, politisk retorikk som refererer til oss og vår identitet, etc. Hensikten med denne formen for nasjonalisme er ifølge Billig å opprettholde etablerte vestlige nasjonalstater: "these habits are not removed from everyday life, as some observers have supposed. Daily, the nation is indicated, or "flagged", in the lives of its citizenry. Nationalism, far from being an intermittent mood in established nations, is the endemic condition" (Billig 1995, 6).

Banal nationalism kan oversettes med hverdagsnasjonalisme. Dette er en form for nasjonalisme som bare er der, som en del av vårt dagligliv, uten at vi tenker over det. Slik Billig skriver, handler det om å "flagge nasjonen", men det er ikke flagget som heises ved spesielle anledninger. Det dreier seg om flagget som henger på den offentlige bygningen hver dag, uten at vi legger merke til det. Det representerer en kontinuerlig påminnelse om det nasjonale. Akkurat som flagget er der, er nasjonen der som en del av vårt daglige liv, som en ureflektert del av våre hverdagsbegreper. For de fleste nordmenn er det en selvfølge at Norge har et fotballandslag, et Forsvar for å beskytte territoriet, og at alle borgere skal betale skatt til fellesskapet. For noen er det kanskje også blitt en selvfølge at Norge har et nasjonalbibliotek.

Nasjonalismen har formet en vesentlig del av vår tids forståelse av politikk og samfunn (Spencer og Wollman 2005, 1–19). For mange er den nasjonale identiteten viktigere enn andre former for tilknytning, og tradisjonelt har det vært legitimt å kreve at innbyggerne skal dø for nasjonen. Gjennom hverdagsnasjonalismen foregår det en stadig påminnelse om betydningen av grensene mellom hvem som tilhører fellesskapet og de andre, oss og dem. En påminnelse er tilstrekkelig, for i dagens samfunn trenger nasjonen og nasjonalstaten ingen forklaring. Selv om nasjonalstaten er utfordret av blant annet globalisering og innvandring, vet de fleste i dagens Norge intuitivt hva en nasjonalstat er.

Billig henter store deler av sin empiri fra begynnelsen av 1990-tallet. Han studerer praksis som heising av flagg, politisk diskurs, aviser, sport etc. Selv om denne formen for hverdagsnasjonalisme i aller høyeste grad er til stede i dagens vestlige samfunn, og nasjonale reproduksjonsprosesser har mye felles med banal nasjonalisme, er det en vesentlig forskjell. Mens banal nasjonalisme fokuserer på daglige ritualer, finner vi nasjonale reproduksjonsprosesser i opprettholdelse og justering av kulturelle kategorier i formelle statlige institusjoner.

Utfordringer mot nasjonalstaten

Vår tids etablerte nasjonalstater møter en kontinuerlig strøm av nye utfordringer, som krever andre løsninger enn i den historiske nasjonsbyggingsfasen. Dette henger sammen med en generell modernisering og individualisering. Helt konkret har spredning av trykte skrifter, utvidelsen av utdanningssystemer, nye industrielle og teknologiske gjennombrudd som dampmaskin og jernbane til telegraf, radio, fly osv. gjort det mulig å bryte med lokale og tradisjonelle bånd.

Dagens nasjonalstater må tilpasse seg en tiltakende globalisering, som fører til en økt erkjennelse av at grensene som har skilt ulike samfunns økonomi, administrasjon og kultur, har redusert betydning (Moses og Brigham 2007, 19). Samtidig må de forholde seg til at mellomstatlige organisasjoner som FN, WTO, Verdensbanken og IMF har ført til økt styring på internasjonalt nivå, og spesielt for de europeiske landene har EU overtatt en del av de tidligere nasjonal-

statsoppgavene. I dag ser vi også fremveksten av en internasjonal rettighetsdiskurs, som fører til at individuelle rettigheter styrkes i nasjonal lovgivning. Vi ser nye former for migrasjon, som til dels kan forklares med kombinasjonen av store økonomiske forskjeller og økt mobilitet (Bade og Münz 2004). I den senere tid har opprettelsen av satellitt-TV skapt muligheter for at mennesker i forskjellige deler av verden kan forholde seg til hendelser samtidig. Spredning av Internett har økt mulighet for rask kontakt over lange avstander. Disse prosessene har mange likhetstrekk med de Anderson (1991) beskriver som typiske for fremveksten av nasjonalstaten, men nå foregår de på et globalt plan. Nye former for kommunikasjon har ført til flere mulige fellesskap å identifisere seg med for hvert enkelt menneske, for eksempel religiøst, kulturelt eller lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Dagens nasjonalstater må derfor forholde seg til at tilhørighet, felleskapsoppfatning og lojalitet er flytende og ustabile størrelser, som ikke nødvendigvis stemmer overens med de administrative grensene og kategoriene (Stone og Rizova 2007, 37).

Samtidig med disse globale prosessene kan vi observere en ny vektlegging av det nasjonale og det lokale (Hylland Eriksen 2002). Utfordringene mot nasjonalstaten får mange til å hente frem den nasjonale kulturen som en distinktiv faktor for de som tilhører nasjonen. Spesielt den økte innvandringen til de vesteuropeiske landene ser ut til å skape en ny bevissthet om fellesskapets nasjonale særegenheter. Som blant annet Koopmans et al. (2005) skriver, er det i møte med innvandreren som "den andre" at disse landene får behov for å bestemme grensene for sitt fellesskap. Dette innebærer fremheving av de nasjonale kategoriene og avgrensning mot de andre. På mange av disse områdene er det tydelige eksempler på at europeiske land i de senere årene har innført en rettighetsbasert politikk, samtidig som de legger økt vekt på de historiske og kulturelle sidene ved det nasjonale fellesskapet (Takle 2007).

Ifølge Smith (1995) viser vektleggingen av det nasjonale hvilken styrke nasjonal identitet har. Selv om han argumenterer for at hvert enkelt individ kan ha flere identiteter som til dels overlapper hverandre, er Smith mer opptatt av hvordan nasjonale identiteter kan opprettholdes og samtidig inkludere, underordne og farge andre roller og identiteter. Med unntak av religion mener han at ingen

annen form for identitet ser ut til å skape de samme følelsene, inkludert selvoppofrelse, som det nasjonale fellesskapet (Smith 1995, 25). I direkte opposisjon til Smith argumenterer Mary Kaldor (2004) for at den nye formen for nasjonal vektlegging ikke kan forstås som et bevis på den nasjonale identitetens styrke. Hun mener derimot at den må tolkes som et direkte svar på globalisering.

Man kan imidlertid reise spørsmålet om ikke Kaldor overser styrken i det hun kaller *spectacle nationalism* i dagens vestlige stater. Dette definerer hun som en offentlig ideologi som har til hensikt å opprettholde eksisterende nasjonalstater. Ifølge Kaldor krever det bare en passiv deltakelse som å se på TV eller delta i en gruppe, mens villigheten til å betale skatt eller delta i krig er svekket. Kaldor (2004, 168) legger vekt på at *spectacle nationalism* har mye felles med *banal nationalism*, men at den i tillegg krever en aktiv konstruksjon av spektakulære hendelser, som feiring av jubileer. Dette er en form for aktivitet som også er sentral i reproduksjon av nasjonale kategorier.

Nasjonal reproduksjon omfatter, som vi har sett, elementer av nasjonsbygging, nasjonal rekonstruksjon, hverdagsnasjonalisme og *spectacle nationalism*, men det favner videre. Nasjonal reproduksjon i regi av statlige institusjoner innebærer for eksempel etableringen av et nasjonalbibliotek til å ta vare på nasjonens kulturelle produkter. Slik aktivitet må ta hensyn til en rekke utfordringer. I dag må etablerte nasjonalstater ikke bare anerkjenne nasjonale minoriteters rettigheter innenfor nasjonalstatens territorium. De må også forholde seg til regionale, overnasjonale og internasjonale prosesser. Slike endringer utfordrer etablerte nasjonale fellesskap, og må integreres i fellesskapets selvoppfatning dersom det skal bestå. Dette gjør nasjonal reproduksjon til et konglomerat av sammensatte og omstridte elementer, der også reproduksjonsprosessen endres over tid.

To typer handlingslogikk

Nasjonalbiblioteket er en ny institusjon. Likevel bygger den i stor grad på praksiser og fortolkninger som er overført fra det tidligere Universitetsbiblioteket. Etableringen kombinerer utskillelse fra en etablert institusjon med utvikling av nye funksjoner (Sweet et al. 2001). Mange av de nye funksjonene institusjonaliseres her på en ny

måte, eller for første gang. Institusjonalisering består av tre hovedelementer. Det ene er økende grad av enighet om atferdsregler, praksiser og prinsipper. Det andre er økende grad av enighet om hvordan handlingsregler skal forklares og rettferdiggjøres, med fremvekst av felles vokabular, forståelse, forventninger og suksesskriterier. Det tredje elementet er at det blir skapt rutiner for tilgang på ressurser, og at de blir tatt for gitt (Olsen 2007, 5).

Et nasjonalbibliotek er både en statlig institusjon som gjennomfører byråkratiske oppgaver ved å dekke statlige administrative behov, og en fortolkende institusjon som bidrar til en kontinuerlig opprettholdelse og justering av en meningsstruktur knyttet til nasjonsforståelser. Dette kan knyttes til de to hovedtypene av nasjonale bibliotekoppgaver. Mens de administrative oppgavene gjelder samlings- og arkivfunksjoner, er de fortolkningsmessige oppgavene knyttet til utvalg og formidling av samlingene. Begge disse ulike oppgavetypene reflekteres i den menings- og ressursstrukturen som ble bygget opp for å legitimere etableringen av Nasjonalbiblioteket.

Institusjonalisering av de nasjonale bibliotekoppgavene kan studeres ut fra to typer handlingslogikk. Den ene er en konsekvenslogikk, *logic of consequences*, den andre kan man på norsk kalle en sømmelighetslogikk, *logic of appropriateness* (March og Olsen 1989, 1995). Begge kan opptre samtidig, og de kan ha ulik vekt. Ikke minst kan de tillegges ulik vekt av forskjellige aktører til ulike tider (March og Olsen 2004, 17).

En konsekvenslogikk innebærer at en politisk aktør vurderer konsekvensene som følger av hvert mulig handlingsalternativ, og velger det alternativet som vil passe best for ens preferanser. Denne handlingslogikken tilsier at aktørene kommer inn i prosessen med klart definerte preferanser, og at disse er forholdsvis stabile over tid. Ifølge en konsekvenslogikk vil en handling følge vurderinger i tre trinn: a) Hvilke alternativer har jeg? b) Hvilke verdier har jeg? c) Hvilke konsekvenser har hvert alternativ for mine verdier? Ut fra disse vurderingene vil man velge det alternativet som har de beste forventede konsekvensene basert på aktørens verdier. Ut fra denne logikken vil en politisk aktør handle instrumentelt, ut fra en rasjonell kalkyle og inngåtte kontrakter (March og Olsen 1995, 7).

Ut fra en konsekvenslogikk vil den politiske prosessen bestå av rasjonelle forhandlinger, koalisjonsdannelser og bytteforhold. Etablering av nye institusjoner kan forklares som en effektiv respons på sosiale, økonomiske, tekniske og normative endringer i samfunnet. Institusjoner tilpasser seg endringer i omgivelsene. Institusjonelle løsninger forstås ut fra administrative behov i samfunnet og de ressursene som er tilgjengelige for å løse oppgavene. Denne formen for logikk kan kjennes igjen i den empiriske analysen ved at aktørene bruker en teknisk og administrativ form for argumentasjon. Ut fra et slikt perspektiv kan etableringen av Nasjonalbiblioteket forstås som en mer eller mindre effektiv måte å tilpasse seg økonomiske og administrative behov på. Etableringen vil begrunnes ut fra tekniske og administrative grunner og forståelser av de nasjonale bibliotekoppgavene.

En sømmelighetslogikk innebærer at aktørene er regelstyrt. Reglene blir fulgt fordi de blir betraktet som naturlige, riktige, forventede og legitime. Aktørene tilpasser sine handlinger til hva de mener er passende i en gitt situasjon. De forsøker å oppfylle forventninger som ligger i en rolle, en identitet, et medlemskap i et politisk fellesskap eller en praksis i en institusjon. I stedet for å handle ut fra interesser handler man ut fra parallelle situasjoner. Aktørenes verdier ligger ikke utenfor den politiske prosessen, men blir formet som en integrert del av den. Ifølge en sømmelighetslogikk vil en handling være et svar på tre spørsmål: a) Hvilken type situasjon er dette? b) Hva slags type person er jeg? c) Hva gjør en person som jeg i en situasjon som denne? På grunnlag av slike vurderinger vil en politisk aktør handle ut fra hva som er ansett som passende, eller sømmelig i en gitt situasjon (March og Olsen 1998, 943–969).

Ifølge en sømmelighetslogikk styrer institusjoner valg ved å skape rutiner for handlinger, og bidrar slik sett til å strukturere politikken. Institusjonaliserte regler, rettigheter og roller definerer handlinger som passende, dvs. normale, naturlige, riktige og gode. Tar man utgangspunkt i et slikt perspektiv, vil man undersøke hvordan praksiser, preferanser og ressurser som avgjør et politisk utfall, blir etablert og opprettholdt. Institusjoner oppstår ikke bare som en tilpasning til endringer i omgivelsene. De kan også endre seg ut fra interne forhold (Ugland 2002). Ut fra en sømmelighetslogikk kan

etableringen av Nasjonalbiblioteket tolkes som et spørsmål om hva som anses som passende i en gitt situasjon. Opprettelsen må da forstås ut fra en større nasjonalstatlig kontekst, hvor det nasjonale står sentralt. Dette kan kjennes igjen i den empiriske gjennomgangen ved at aktørene begrunner handlinger ut fra nasjonale bibliotekoppgaver knyttet til kultur og identitet. Fordi avgrensingen av det nasjonale endres over tid, blir det i en slik sammenheng avgjørende å analysere innenfor hvilke ulike forståelsesmessige rammer Nasjonalbiblioteket ble etablert.

De økonomiske og administrative grunnene til å etablere et nasjonalbibliotek er lett gjenkjennelige og enkle å spore. De kan måles ut fra økonomiske ressurser, antall dokumenter og administrative løsninger for de nasjonale bibliotekoppgavene. I den empiriske gjennomgangen vil denne gjenkjennes gjennom tekniske og administrative argumenter og forståelser av de nasjonale bibliotekoppgavene. Det er imidlertid mer komplisert å belyse hvordan forståelsen av kulturelle størrelser som nasjon og norsk kulturarv virker inn på etableringen av Nasjonalbiblioteket. De kulturelle størrelsene er ikke alltid eksplisitt uttrykt. For å analysere dem vil det i denne studien bli undersøkt hvordan nasjonal kultur og nasjonale verdier reflekteres i argumentasjon og gjennom praksis, for å løse de nasjonale bibliotekoppgavene.

Det er hensiktsmessig å operere med begge typer logikk i analysen. Det finnes prosesser som bare kan forklares ut fra en kombinasjon. Om man tolker et fenomen ut fra en konsekvenslogikk, kan man for eksempel risikere at kulturelle hensyn blir stemplet som irrasjonelle eller irrelevante. Den som bare anvender en sømmelighetslogikk, kan risikere å overse interessekonflikter og politisk spill. Dette blir ekstra viktig fordi de politiske aktørene også henviser til ulike logikker i sin argumentasjon. Det kan se ut som om de snakker forbi hverandre når de velger argumentasjonslinjer som bygger på ulik logikk. Logikkenes ulike gjennomslag i forskjellige epoker er gjerne med på å karakterisere epoken.

Nasjonale bibliotekoppgaver

I dag er det etablert nasjonalbiblioteker, eller biblioteker som ivaretar de nasjonale bibliotekoppgavene, i de fleste land i verden. Det finnes likevel ikke en entydig definisjon på hva et nasjonalbibliotek er, og de nasjonale bibliotekoppgavene løses ulikt i forskjellige land. Man kan imidlertid finne internasjonale retningslinjer for hvilke funksjoner et nasjonalbibliotek kan ha. Disse er ment som anbefalinger, og det er opp til hvert enkelt land å velge hvilke det vil følge. UNESCOs definisjon av nasjonalbibliotekoppgaver fra 1948, som fortsatt er retningsgivende, knytter følgende funksjoner til et nasjonalbibliotek (Munthe, G. et al. 1986):

- Løpende bibliografisk fortegnelse over nyutgivelser i landet
- Arkivering av håndskrift og trykt skrift samt landets nyutgivelser
- Internasjonalt innrettet samling av fremragende historiske og verdifulle boksamlinger
- Omfattende løpende ervervelse av utenlandsk vitenskapelig litteratur
- Innovasjonssentrum for det nasjonale bibliotekvesen
- Ledende instans for bibliotekutvikling

Bibliothèque Nationale de France og British Library ivaretar alle disse oppgavene, og selv om ikke alle nasjonalbiblioteker gjør dette, vil de i det minste ivareta noen av funksjonene.

I 1987 presenterte UNESCO et sett reviderte retningslinjer for nasjonalbiblioteker (UNESCO 1987). Utgangspunktet for de nye anbefalingene var at mange utviklingsland, som i de senere år var blitt uavhengige, hadde etablert nasjonalbibliotek. Ifølge UNESCOs Guidelines var det viktig at disse institusjonene ble mer enn symboler på uavhengighet. De skulle være institusjoner som kunne sikre disse nye nasjonenes kulturelle, vitenskapelige og sosiale behov. Anbefalingene fra UNESCO i 1987 var samlet under ti hovedpunkter som omfattet samlinger, nasjonalbibliografisk senter, brukerveiledning, konservering, nasjonalt samarbeid, internasjonalt samarbeid, administrasjon, bygninger og utstyr, andre typer oppgaver, samt lokalisering (UNESCO 1987). Disse videreutviklet UNESCO til

elleve oppgavepunkter to år etter, i 1989, hvor man i tillegg til de ti første punktene også inkluderte forskning og utvikling (UNESCO 1989).

Den internasjonale diskusjonen om de nasjonale bibliotekoppgavene har pågått kontinuerlig. På grunnlag av denne diskusjonen laget Graham P. Cornish, den gang direktør ved British Library, en oppgavekatalog for UNESCO. Katalogen inneholdt femten oppgavepunkter for nasjonalbiblioteker, som omfattet alt fra innsamling av landets materiale til nasjonalarkivoppgaver og tilbud til handikappede. Cornish mente at ingen nasjonalbiblioteker gjorde alle oppgavene, men han fremhevet spesielt tre forhold som kjennetegner et nasjonalbiblioteks kjernevirksomhet. Det ene var at det var finansiert av det offentlige, det andre at det sørget for innsamling av landets publikasjoner, og det tredje at det sørget for å tilgjengeliggjøre dette for bruk (Cornish 1991).

På midten av 1990-tallet videreutviklet Peter Johan Lor, nasjonalbibliotekar i Sør-Afrika, disse tankene i samarbeid med International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). Lors arbeider la grunnlaget for UNESCOs *Guidelines for legislation for national library services* fra 1997. Her defineres et nasjonalbibliotek som en institusjon som er finansiert av staten, og som har ansvar for innsamling, bibliografisk arbeid, bevaring og tilgjengeliggjøring av den dokumenterte arven (først og fremst publisert materiale av alle typer) som enten er utgitt i landet eller er relatert til landet (Lor 1997).

I tillegg til de tre hovedpunktene til Cornish trekker Lor også inn en nasjons spesialsamlinger og et nasjonalbiblioteks lederrolle i forhold til landets øvrige bibliotek. I sin videre drøfting av nasjonale bibliotekoppgaver trekker Lor frem to nasjonale bibliotekoppgaver som ikke har vært drøftet i litteraturen tidligere. Den ene er et nasjonalbiblioteks oppgaver med å fremme et lands kultur gjennom utstillinger, foredrag, medieopptredener og lignende. Den andre er tilrettelegging for kunnskap om og bruk av informasjonsteknologi. Med dette fremhever Lor nasjonalbibliotekets rolle som kultur- og kunnskapsinstitusjon. Det innebærer at et nasjonalbibliotek opptrer som en kulturelt fortolkende institusjon.

På grunnlag av alle de ulike former for nasjonalbibliotek har Lor laget en typologi bestående av tre typer bibliotek. Den første typen er de som er utviklet på grunnlag av europeiske kongelige biblioteker slik som blant annet i Danmark og Sverige. De er kjennetegnet ved at de legger vekt på nasjonens dokumenter og på administrasjon av historisk verdifullt materiale. De yter først og fremst service til studenter og forskere. Den andre typen nasjonalbibliotek oppstod i det 19. og 20. århundre som et svar på nasjonalisme- og moderniseringsbevegelser i for eksempel Sør-Afrika, Thailand og Venezuela. Disse legger vekt på nasjonal infrastruktur som nasjonale bibliografier og kataloger, og har en ledende funksjon i forhold til landets øvrige bibliotek. Den tredje typen ble etablert i utviklingsland som for eksempel Namibia og Papua Ny-Guinea. De er kjennetegnet ved at de driver nasjonal bibliotekservice til hele befolkningen gjennom et nettverk av ulike former for offentlige bibliotek.

Alle de tre typene nasjonalbibliotek bygger på at et nasjonalbibliotek administrerer landets pliktavleverte materiale. Hovedforskjellen mellom dem ligger i at de legger vekt på ulike brukergrupper: forskere, landets biblioteker og hele befolkningen. De fleste av dagens nasjonalbiblioteker er en kombinasjon av de tre typene, og yter service til flere brukergrupper samtidig. Typologien er likevel nyttig, fordi den kan brukes til å klargjøre prioriteringene innenfor det enkelte nasjonalbibliotek.

IFLA har utarbeidet en liste med indikatorer som kan brukes til å måle nasjonalbibliotekers kvalitet (IFLA 2006a). Disse indikatorene fungerer samtidig som en liste over et nasjonalbiblioteks sentrale oppgaver. Disse omfatter i grove trekk innsamling, tilgjengeliggjøring og bevaring av materiale, samt å fungere som en nøkkelinstitusjon i både nasjonalt og internasjonalt samarbeid på bibliotekområdet, og bidra til å utvikle effektiv teknologi og administrasjon på feltet. Indikatorene bygger på retningslinjer som *International Organization for Standardization* (ISO) har utarbeidet for alle typer bibliotek. Ifølge IFLA må ISOs retningslinjer tilpasses når de anvendes på nasjonalbibliotek, fordi disse bibliotekene er spesielle. IFLAs drøfting av denne tilpasningen får dermed frem det spesielle i nasjonalbiblioteket. Ifølge IFLA kan et nasjonalbibliotek kombinere mange funksjoner. For eksempel kan det både være et

universitetsbibliotek og et nasjonalbibliotek samtidig. I motsetning til Lors typologi legger IFLA vekt på at et nasjonalbibliotek ikke har noen spesiell brukergruppe. Det retter seg mot hele befolkningen. Visjoner og oppgaver varierer fra land til land. IFLA fremhever imidlertid at et av hovedmålene for et nasjonalbibliotek er å ta vare på nasjonens kulturelle arv, og at det dermed er viktig å drøfte om alt er samlet inn (IFLA 2006a).

På grunnlag av denne internasjonale diskusjonen om hvilke oppgaver et nasjonalbibliotek kan ha ansvaret for, er det hensiktsmessig å trekke hovedskillet mellom to typer nasjonale bibliotekoppgaver. Den ene typen er oppgaver knyttet til et nasjonalbiblioteks arkiv- og magasinfunksjon, som består av mottak, registrering, oppbevaring, konservering og tilgjengeliggjøring av verker publisert i landet. I forbindelse med at et nasjonalbibliotek påtar seg disse oppgavene, kan det også utøve rollen som en felles tjenesteinstans for landets bibliotekvesen. Den andre typen oppgaver er forbundet med et nasjonalbiblioteks rolle som kultur- og kunnskapsinstitusjon. Dette krever kunnskap om innholdet i samlingene, som igjen kan danne grunnlag for formidling. Formidling forutsetter prioritering, og inneholder alltid et element av fortolkning. Også dette skillet er først og fremst et analytisk redskap. I de fleste nasjonalbiblioteker vil man finne en kombinasjon av begge typene oppgaver.

I tillegg til å vise hvordan internasjonal faglitteratur definerer de nasjonale bibliotekoppgavene, er det viktig å skille et nasjonalbibliotek fra det offentlige arkivverket. De viktigste oppgavene til arkivverket er å ta vare på arkivmateriale fra statlige virksomheter, gjøre materialet tilgjengelig for bruk, føre tilsyn med arkivarbeidet i staten, fylkeskommunene og kommunene og bidra til at private arkiver blir tatt vare på. I Norge består arkivverket av Riksarkivet, åtte statsarkiver og Samisk arkiv. Mens arkivverket tar vare på offentlige institusjoners arkiv, samler et nasjonalbibliotek offentliggjorte verk. Dette gjør Nasjonalbiblioteket til det nasjonale fellesskapets kulturelle materialreservoar, og samtidig til en av nasjonens kulturelle fortolkere.

Et navigasjonssystem for kulturer

Oppgavene de ulike lands nasjonalbiblioteker fyller, bygger på en arbeidsdeling hvor hvert land samler inn og tilgjengeliggjør materialet som er utgitt i landet eller handler om landet. En slik arbeidsdeling bygger på nasjonalstaten som kategorisystem. Dette er en moderne konstruksjon, som har delt hele verden inn i geografiske enheter siden 1800-tallet. Nasjonalbibliotekenes arbeidsdeling ser ut til å bygge på ideen om at de territorielle grensene faller sammen med befolkningsgrupper med en felles kultur (Koslowski 2000, 18). Dette bekreftes gjennom måten IFLA vektlegger at et av hovedmålene for alle nasjonalbiblioteker er å samle inn og bevare den nasjonale kulturelle arven.

På mange måter fyller et nasjonalbibliotek de samme funksjonene innenfor en nasjonalstat som folketellinger, kart og museum. Ifølge Anderson (1991, 184) skaper disse tre til sammen en matrise for klassifisering, som kan brukes på alt som er under statens kontroll: mennesker, religioner, språk, produkter, monumenter osv. Et slikt rutenett sikrer at alt har sin plass, det er avgrenset, og enhetene kan i prinsippet telles. Hver enkelt spesielle enhet representerer en serie og kan håndteres i forhold til dette. Tilsvarende definerer IFLA den nasjonale kulturen som manuskripter, arkivmateriale, kart, bilder, fotografier og audiovisuelle dokumenter i konvensjonell og digital form. IFLA har på denne måten skapt et verdensomspennende navigasjonssystem som omfatter alle kulturelle ytringer, ved å innordne dem i nasjonalstater.

Et nasjonalbibliotek skal ideelt sett anskaffe, registrere og lagre alt som er publisert innenfor landets territorielle grenser, og alt som handler om landet. Intensjonen om den fullstendige samling er besnærende. Det vil likevel alltid være noe som faller utenfor, enten fordi det ikke passer inn i systemet av nasjonale kulturer, eller fordi det ikke betraktes som bevaringsverdig. Ethvert utvalg av verker innebærer samtidig en verdsetting og en fortolkning. Forfatteren Jorge Luis Borges, som var Argentinas tidligere nasjonalbibliotekar, har demonstrert ideen om den fullstendige samling i novellen "Det totale biblioteket". Novellen er formet som en artikkel. Her viser han at hvis man trekker forestillingen om det totale bibliotek ut i dens

ytterste konsekvens, fremtrer den som helt absurd (Borges 2001, 214–216).

Man kan likevel ikke se bort fra at det kan bli enklere å samle inn alt som er utgitt i landet når dokumentene er digitale. Endringene fra analoge til digitale dokumenter har skapt nye premisser for innsamling, bevaring, tilgjengeliggjøring og formidling som ikke Borges hadde muligheter til å forutsi. Men de digitale medienes vekst kan også ha gjort Borges' absurde novelle mer aktuell. Stoffmengden på Internett vokser til astronomiske høyder, og blir tilsvarende uoversiktlig. Samtidig bryter nettet ned grensene mellom nasjonale kulturer, som hele ideen om nasjonale bibliotekoppgaver bygger på.

Hovedprinsippet for arbeidsdelingen, som er knyttet til nasjonalstatens grenser, er en fortolkning i seg selv. Fortolkningen ligger i at man innordner kulturene i nasjonalstatenes rammer. Dette gjelder selv om samlingen skulle være komplett. Når materialet skal formidles, må man gjøre et aktivt utvalg, og dermed plasseres utvalget i bestemte fortolkningsrammer. Det betyr at hvis et nasjonalbibliotek skal være mer enn et teknisk lager for medieprodukter, vil det uvegerlig bli en aktiv kulturinstitusjon som går inn i en fortolkingsprosess som er med på å reprodusere både nasjonale kategorier og andre kategorisystemer.

Ulike lands nasjonalbibliotek

De nordiske land har funnet forskjellige institusjonelle løsninger for sine nasjonalbiblioteker. Da Det Kongelige Bibliotek i København ble opprettet på 1600-tallet, var dette kongens private bibliotek. Gradvis gikk det over til å bli statens bibliotek, og siden 1793 har det vært et offentlig tilgjengelig bibliotek. I dag har det en dobbeltrolle som nasjonalbibliotek og universitetsbibliotek, som fortsatt bærer navnet Det Kongelige Bibliotek. Etter sammenslåingen mellom Det Kongelige Bibliotek og Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek i 2006 dekker det samtlige studieretninger ved Københavns universitet. En tilsvarende kombinasjon av universitetsbibliotek og nasjonalbibliotek finner vi på Island.

Kungliga Biblioteket i Stockholm, som også ble etablert på 1600-tallet, utviklet seg til et stort fag- og forskningsbibliotek. Det

var lenge hovedbiblioteket for Stockholms Högskola, nå Stockholms Universitet. Det ble delt i 1977, og siden den gang har Kungliga Biblioteket i større grad konsentrert seg om nasjonale bibliotekoppgaver. Finlands nasjonalbibliotek ble skilt ut som en selvstendig institusjon under Universitetet i Helsingfors i 2006. Det finske nasjonalbiblioteket er i dag landets største og eldste vitenskapelige bibliotek, og den største frittstående institusjonen ved Helsingfors universitet. Ved etableringen av et nasjonalbibliotek i Norge har utviklingen her i landet tatt en annen retning enn i tre av de øvrige nordiske land.

Siden de enkelte lands nasjonalbiblioteker er ulike med hensyn til navn, innhold og institusjonstilknytning, er det interessant å se at 214 år etter at Frankrike omdøpte kongens bibliotek til Bibliothèque Nationale de France, fikk den tyske nasjonalstat for første gang i historien et bibliotek som bærer det tilsvarende tyske navnet Deutsche Nationalbibliothek, i 2006 (BGBl 2006, DN 2008).

Både Tysklands historie og føderale struktur har ført til at landet ikke har hatt et bibliotek som har båret dette navnet tidligere. Det var riktignok noen forsøk på å etablere et Riksbibliotek allerede i 1848, uten at det førte frem. Dagens tyske nasjonalbibliotek er et resultat av den tyske gjenforeningen i 1990, men selve institusjonen er ikke ny. Det er en videreføring og navneendring av Die Deutsche Bibliothek. I forbindelse med gjenforeningen slo man sammen Deutsche Bücherei i Leipzig, Die Deutsche Bibliothek i Frankfurt am Main og Deutsches Musikarchiv i Berlin. Med bakgrunn i det store nasjonale prosjektet som gjenforeningen var, fikk de tre bibliotekene sammen ansvaret for håndteringen av alt tysk pliktavlevert materiale etter 1913. Da Tyskland vedtok den symboltunge navneendringen til nasjonalbibliotek med *Gesetz über die Deutsche Nationalbibliothek* i 2006, utvidet landet samtidig pliktavleveringsloven til å omfatte digitalt materiale. Dette var 16 år etter at Norge hadde gjort det.

Den tyske politiske prosessen viser at opprettelsen av et norsk nasjonalbibliotek ved inngangen til det 21. århundre ikke er et enestående prosjekt. Den tyske debatten foran omorganiseringen omhandlet temaet nasjonale bibliotekoppgaver, og det var stor uenighet om hva dette innebærer. Hovedmotsetningen i den tyske

diskusjonen i Forbundsdagen den 23. desember 2005 stod mellom oppgavene knyttet til pliktavleveringsloven med målet om fullstendighet, og oppgavene forbundet med å sette verkene inn i en historisk og internasjonal sammenheng. Som vi skal se både i drøftingen av debatten foran etableringen av det norske nasjonalbiblioteket, og i analysen av bibliotekets virksomhet, er denne motsetningen sentral også i norsk sammenheng.

Kilder og metode

Etableringen av Nasjonalbiblioteket er behandlet i primærkilder som offentlige dokumenter: stortingsprotokoller, stortingsmeldinger, utvalgsrapporter, taler, høringsuttalelser, etc. I gjennomgangen av disse tekstene analyseres begrunnelsene som gis for at Nasjonalbiblioteket ble etablert, ut fra hvordan aktørene forstod både nasjonale bibliotekoppgaver og ulike størrelser knyttet til det nasjonale. Sammen med undersøkelsene av begrunnelsene analyses forhold mellom aktørene i beslutningsprosessen: Stortinget, Regjeringen med departementer, regjeringsoppnevnte utvalg, Universitetet i Oslo, Universitetsbiblioteket i Oslo og etter hvert Nasjonalbiblioteket. Den første delen av denne analysen, som også inkluderer forståelsen av nasjonale bibliotekoppgaver i perioden fra 1811 til 1980, har et historisk preg.

Etter at Nasjonalbiblioteket kom i normal drift i 2005, dreier studiens fokus mot hvordan institusjonen avgrenser nasjonale kategorier knyttet til nasjonale bibliotekoppgaver i praksis. Dette dreier seg om perioden fra 2005 til våren 2009. Analysen bygger på Nasjonalbibliotekets offentlige dokumenter som strategidokumenter, visjoner, handlingsplaner og politikkdokumenter. Tekstene drøftes i forhold til institusjonens gjennomføring av kjerneoppgaver som innsamling, bevaring, tilgjengeliggjøring og formidling av norske kulturprodukter. Både tekster og praksis kan tolkes som meningsbærende. Praksisen gjenskaper etablerte nasjonale kategorier, samtidig som den skaper nye.

Det er flere problemer med en metodisk tilnærming som bygger på tolkning av tekst (Andersen 1997). Det ene problemet er at ord og uttrykk kan ha ulik betydning for forskjellige mennesker. Et annet

metodisk problem er at man møter empirien med forutinntatte holdninger. Det kan føre til at man overser viktige elementer, eller utelater fenomener som ikke passer inn. Man leser ikke bare noe ut av en tekst, men også mye inn i den. I denne studien er det forsøkt å imøtekomme slike metodeproblemer ved å lage undersøkelsen så strukturert som mulig. Det er verken mulig eller ønskelig å forsøke å lage en nøytral tolkning. Det er derfor viktig at både premissene for tolkningen og selve tolkningsprosessen er tydeliggjort. Et tredje problem i tolkningsfag kan være for stor avstand, eller for nært forhold, til fenomenet man studerer. I arbeidet med denne studien har det først og fremst vært viktig å håndtere nærhetsproblemet. Dette problemet er forsøkt håndtert ved å velge systematisk analyse av offentlige dokumenter som hovedmetode.

Empirien i undersøkelsen er i stor grad offentlige dokumenter. Som empiri må slike dokumenter behandles på to måter. Når det gjelder saksopplysninger, er som regel informasjonskvaliteten god. Eventuelle problemer kan dukke opp når det gjelder utvalg av opplysninger som tas med i dokumentene. I dette materialet er det viktig å trekke inn hva som ikke er tatt med.

Offentlige dokumenter er bærere av holdninger. Et av undersøkelsens viktigste temaer er holdninger og kategoriseringer, og forbindelsen mellom disse. Offentlige utredninger og stortingsmeldinger er ikke resonnerende, analytiske tekster. De er politiske dokumenter som skal sende signaler til svært forskjellige aktører om hvordan deres respektive saksområder blir ivaretatt. Fordi de offentlige dokumentene har en slik signalfunksjon, er det ekstra påkrevet å trekke inn relevant teori.

Kulturmeldingene er spesielt viktige som bakgrunnsmateriale. De er forbausende klare, både i sine beskrivelser av kulturelle utfordringer og i sin bruk av kulturelle kategoriseringer. Samtidig skifter de forståelse av kulturbegrepet fra tiår til tiår. Vurderingene som ligger i kulturmeldinger, øvrige stortingsmeldinger og offentlige utredninger, kan derfor brukes som en indikator på hvilket kulturpolitisk klima beslutningene om Nasjonalbibliotekets rolle er fattet i. For å få en bredere ramme for tolkningene av offentlige dokumenter trekker analysen også inn sekundærlitteratur om norsk mediehistorie og idéhistorie.

3. Det nasjonale i biblioteket 1811–1979

Trykkekunst, nasjon og sensur

I sin analyse av nasjonalismen legger Benedict Anderson (1991) vekt på hvordan nasjonale fellesskap vokste frem gjennom kombinasjonen av trykkekunst, kapitalisme og bruken av ulike lokale skriftspråk. Oppfinnelsen av trykkekunsten på midten av 1400-tallet gjorde at flere mennesker fikk tilgang til skriftkulturen, og boken fikk en sentral rolle som den første masseproduserte industrivaren.

Allerede på slutten av 1400-tallet var det trykkerier i mer enn 110 europeiske byer, og det er registrert rundt 40 000 titler eller bøker utgitt før 1500. Da Norge fikk sitt første trykkeri i 1643, var dette rundt 200 år etter utbredelsen av trykkekunsten mange andre steder i Europa. I løpet av 1700-tallet økte antallet trykkerier i landet til fire, og i 1815 hadde Norge åtte trykkerier (Grønland 1972, 55). En viktig årsak til den sene utviklingen i Norge er at landet var en provins plassert langt fra den dansk-norske statens kjerneområde. Oversikten over bokmassen som den tidlige trykkekunsten skapte i Norge, er mangelfull. På grunnlag av tidligere undersøkelser, og med en rekke metodeforbehold, konkluderer Lis Byberg (2007, 141) med at det anslagsvis ble utgitt 2300 bøker i perioden fra 1750 til 1815. Også avisene hadde en viktig funksjon for kommunikasjonen i landet. Mens de første danske avisene kom i perioden mellom 1660 og 1720, ble den norske presse etablert fra 1760-årene av, og det man regner som første norske avis, utkom i 1763 (Bastiansen og Dahl 2003).

Den tidlige spredningen av trykkekunsten og det trykte materialet førte til kulturelle endringer som gav makthaverne et behov for kontroll (Høyer 1995). Trykkefrihetens potensial til å spre kunnskap og skape fellesskap fikk en motvekt i sensur. Dette førte

til at pliktavleveringslover ble innført i flere europeiske land. Allerede i 1537 ble den første innført i Frankrike. Loven krevde at alle boktrykkere måtte levere et eksemplar til kongens bibliotek uten vederlag. Etter hvert kom det lignende lover i andre land, som i Sverige i 1661, England 1662, Finland 1707 og Russland 1783 (NOU 1983:3). I 1667 ble det bestemt at alle bøker trykket i Danmark-Norge skulle sensureres i København, noe som også innebar en pliktavlevering til Det Kongelige Bibliotek. Historisk sett er altså prinsippet om pliktavlevering nær knyttet til sensuren av trykt skrift.

I løpet av 1700-tallet gjennomgikk sensurordningene i dobbeltmonarkiet dramatiske forandringer. En sentral begivenhet var den totale trykkefriheten som ble innført da sensuren ble opphevet under Johann Friedrich Struensees kortvarige regime fra 1770 til 1772. I 1772 ble Struensee henrettet. Trykkefriheten ble avskaffet, men forhåndssensuren ble ikke gjeninnført. Den dansk-norske kongen sendte ut en forordning om Trykkefrihedens Grænser i 1799. Den innebar sterke innskrenkninger i trykkefriheten i Danmark-Norge, samt en skjerping av strafferammene. Her var det gitt ganske nøyaktige regler for hva det var straffbart å utgi og trykke, samt hva slags straffer man kunne få (NOU 1999:27). Dette var avgjørende for boktrykkerne, postvesenet og aviser, blader og tidsskrifter, og det fikk igjen konsekvenser for biblioteket. Innskrenkningene varte frem til 1814 for Norges vedkommende, og for Danmark frem til eneveldets fall i 1848.

Pliktavlevering og kontroll

I 1814 ble det med Grunnloven § 100 fastslått at trykkefrihet skal finne sted. Selv om dette representerte et viktig prinsipielt brudd, var det fortsatt pliktavlevering i landet. En kongelig resolusjon fra 1815 påla norske boktrykkere å avlevere tre eksemplarer av hvert trykk: ett til den norske legasjon i Stockholm, ett til Departementet for Justits- og Politivæsenet (en sammenslåing av flere departementer fra 1818) i Christiania og ett til Universitetsbiblioteket.

Avleveringen til Stockholm var en følge av at Norge ikke lenger var underlagt Danmark, men hadde fått et nytt politisk system og

en ny nasjonal status. Tidligere hadde norske skrifter vært pliktavlevert til København. Gjennom Kiel-traktaten og begivenhetene i 1814 hadde Norge gått fra å være i union med Danmark til å bli en relativt selvstendig stat i en personalunion med Sverige. I den nye unionen fikk Norge beholde den nye grunnloven som ble utformet våren 1814. Det var avgjørende for en norsk nasjonsbygging at landet fikk utvikle en rekke egne politiske institusjoner i unionen med Sverige. Grunnloven kan sees som første ledd i utviklingen av en politisk offentlighet i Norge på 1800-tallet. Loven knesatte den frie diskusjonens prinsipp, og ytringsfriheten ble en allmenn rettighet. Den hadde også en annen paragraf som berørte åpenheten i samfunnet, og som ifølge Ytringsfrihetskommisjonens rapport fra 1999 var like revolusjonerende som § 100 (NOU 1999:27). Grunnlovens paragraf 84 sier at Stortingets dører skal holdes åpne, og forhandlingene skal offentliggjøres ved trykking. Dette innebar at det skulle være offentlighet rundt de politiske prosessene.

For at en slik offentlighet skulle fungere, var det nødvendig med et institusjonalisert offentlig rom. Ved siden av de politiske institusjonene vokste det også i Norge frem møteplasser på 1800-tallet, hvor privatfolk kunne samle seg i kafeer, i restauranter, i teatre, på konserter og lignende. Det vokste frem et innenlandsk ordskifte om landets styre. Først på 1800-tallet kan man bruke Habermas' begrep om en borgerlig offentlighet i norsk sammenheng (Bastiansen og Dahl 2003, 95). Ellers i Europa legges dette til 1700-tallet.

Pliktavleveringen til Departementet for Justits- og Politivæsenet var en konsekvens av statens ønske om kontroll over det trykte ord. Med dette hadde avleveringsloven ifølge tidligere overbibliotekar Axel Charlot Drolsum (1911) "et anstrøg af politimessig censur, som gjorde sagen upopulær". Dette var ikke den formen for forhåndssensur man hadde hatt tidligere, for ifølge § 100 i Grunnloven var forhåndssensur av trykt skrift forbudt. Trykkefriheten var likevel begrenset, fordi gamle lovverk fortsatt var gjeldende etter 1814. Trykkefrihedsforordningen fra 1799 var for eksempel gjeldende der dens bestemmelser ikke var i strid med Grunnloven (NOU 1999:27). En form for ettersensur, som igjen fører til selvsensur, fortsatte som en del av lovverket også etter 1814. Dermed kunne

bestemmelsen om en generell trykkefrihet i Grunnloven komme i konflikt med den vanlige sivile lov, noe som også var opphav til flere trykkefrihetssaker i 1820-årene. Det er dette Drolsum sikter til når han skriver at pliktavleveringen hadde et anstrøk av politisensur.

Pålegget fra 1815 om at norske boktrykkere måtte avlevere det tredje eksemplaret til Universitetsbiblioteket, kan knyttes til vedtaket om å opprette et Universitetsbibliotek i Christiania i 1811. Vedtaket ble fattet samtidig med beslutningen om å opprette et universitet i Norge, et gammelt krav fra norsk side. De to statlige institusjonene, som den gangen var tett integrert, var dermed opprettet før Norge fikk en egen grunnlov og egen regjering (Slagstad 2006, 311–329). Fra 1811 til 1946 var Det Kongelige Frederiks Universitet Norges eneste universitet. Hovedstadens navn var da Christiania, som endret stavemåte til Kristiania i 1877. Den skiftet så navn til Oslo i 1925. Universitetet byttet navn til Universitetet i Oslo i 1939. Alle disse endringene gjør navngivingen komplisert, selv om det dreier seg om samme universitet. I 1946 ble Universitetet i Bergen opprettet, og universitetsmonopolet brutt. Frem til 1946 omtales universitetet i hovedstaden som Universitetet, og det tilhørende biblioteket som Universitetsbiblioteket.

Gjennom pliktavleveringsloven fra 1815 fikk Universitetsbiblioteket ikke bare overdratt retten til å motta gratis bøker, tidsskrifter, aviser og andre trykk som var produsert i landet, men også plikten til å stille dem til rådighet for brukerne. Med dette fikk Norge en egen statlig institusjon til å ta vare på og formidle den fremvoksende nasjonens skriftkultur. Den inngikk som en del av den første fasen i landets nasjonsbyggingsprosess.

Universitetsbibliotekets første tid

I tredje bind av *Norsk idéhistorie* beskriver Øystein Sørensen (2001, 10) nasjonalismen som den viktigste idéstrømningen i Norge på 1800-tallet. Han knytter den til konstruksjonen av det norske, og forståelsen av hva det vil si å være nordmann. Ulike nasjonsbyggingsprosjekter kjempet om det kulturelle hegemoniet, og til sammen dannet de ulike prosjektene en felles diskurs om det norske nasjonale på 1800-tallet (Sørensen 2001). Dette danner den ideologiske bak-

grunnen for forsøkene på å etablere et nasjonalt bibliotek i Norge.

To år etter vedtaket om å etablere et universitet og et universitetsbibliotek i Christiania ble professor i klassisk filologi, Georg Sverdrup, utnevnt til bibliotekets første leder med tittelen universitetsbibliotekar. Han var også en av de sentrale menn på Eidsvoll i 1814, hvor han var talsmann for det vi i dag kan kalle en nasjonal rekonstruksjon. Det innebar at man postulerte en lang historisk kontinuitet mellom det selvstendige Norge og den gamle norske staten i middelalderen (Sørensen 2001, 67). Sverdrup sørget for at det ble kjøpt inn bøker, og at Det Kongelige Bibliotek i København sendte sin dublettsamling til biblioteket (UBO 1947). I 1814 fikk biblioteket lokaler i det som er dagens Karl Johans gate 14, og åpnet for lesesalsbruk og hjemlån. Da dublettsamlingen kom fra København i 1815, var det ikke plass til den, og i 1816 flyttet biblioteket inn i den gamle Rådmannsgård (i dag Oslos eldste bygning), som en midlertidig løsning (Prytz 1989, 121–125). Plassproblemene oppsto til tross for at det var svært liten produksjon av bøker og trykte skrifter i Norge før 1830, noe som har sammenheng med dårlige tider og få boktrykkere.

Adgangen til å låne bøker ble ikke bare benyttet av Universitetet, men også av byens borgere. Etter spesielle søknader til Det akademiske kollegium ved Universitetet var det til og med mulig for "Udenbyesboende" å låne bøker. I 1817 var imidlertid antall søknader så stort at Det akademiske kollegium fant det betenkelig, og ba derfor om departementets bestemmelser. I en resolusjon fra 30. mai ble det bestemt at man ville åpne for at verker det ikke var behov for til daglig ved Universitetet, kunne lånes ut til "Udenbyesboende" som bodde så nær Christiania at bøkene kunne leveres tilbake i løpet av to til tre dager ved behov. Ut over dette overlot departementet til Det akademiske kollegium og universitetsbibliotekaren å fastsette mer konkrete regler for utlån (Drolsum 1911, 41). Med departementets resolusjon, og bibliotekets og Det akademiske kollegiums tidlige praksis for utlån, var dermed Universitetsbibliotekets funksjon definert videre enn til å bare være et bibliotek for Universitetet.

Denne utvidede funksjonen grep også Sverdrup fatt i da han i bibliotekets årsberetning fra 1826 skrev at fordi både Departementet

for Kirke og undervisning og Det akademiske kollegium hadde tillatt enhver som ønsker det, å låne bøker fra biblioteket, var dette altså ikke egentlig et universitetsbibliotek, men et nasjonalbibliotek: "har Bibliothekbestyrelsen troet ogsaa at burde anskaffe saadanne Bøger, som i et Universitetsbibliothek kunne undværes, men som for Nationens Kultur i Almindelighed maae ansees nyttige, og som ofte efterspørges" (Drolsum 1911, 51). Med dette fremhevet Sverdrup bibliotekets dobbelte funksjon som fagbibliotek for Universitetet og nasjonalbibliotek for nasjonens kultur. Dette betyr at det nasjonale aspektet ved biblioteket har vært fremhevet helt siden Universitetsbiblioteket ble etablert. Definisjonen av biblioteket som et nasjonalbibliotek ble støttet av Det akademiske kollegium. Begrunnelsen det ga, var at geistlige, sivile og militære embetsmenn, samt borgere og kunstnere både i og utenfor Christiania, hadde adgang til å låne bøker (Drolsum 1911).

Sverdrup hadde dermed, med støtte fra Det akademiske kollegium, begrunnet sitt syn på biblioteket som et nasjonalbibliotek ut fra institusjonens praksis, på bakgrunn av at hvem som hadde adgang til å låne bøker. Videre knyttet han definisjonen av biblioteket som et nasjonalbibliotek til bibliotekets anskaffelsespolitikk. På dette området bestemte han at institusjonens praksis ikke utelukkende skulle bestemmes på grunnlag av Universitetets behov, men også ut fra hvilke bøker som kunne være nyttige for nasjonens kultur.

Etter hvert skulle det imidlertid vise seg at det ikke bare var biblioteket som ønsket å bestemme hvilke bøker som skulle kjøpes inn, og dermed hvordan boksamlingen skulle bygges opp. I 1838 kom en kongelig resolusjon som la ansvaret for bokanskaffelsen til de enkelte fakultetene. Dette stred ikke bare mot Sverdrups oppfatning av bibliotekets rolle og selvstendighet. Også Det akademiske kollegium oppfattet innkjøpsordningen som omstendelig, og ba Sverdrup skive en betenkning. I et skriv til Det akademiske kollegium, datert 4. januar 1842, begrunnet Sverdrup sitt syn ut fra at innkjøpene bør bygge på en enhetlig tankegang, og ikke bare reflektere behovene til det enkelte studium.

I Sverdrups skriv ble begrepet nasjon bare brukt eksplisitt i henvisningen til den årlige bevilgningen "som Nationen hidtil

ædelmodigen har bestemt til Bibliothekets Forøgelse og Vedligeholdelse". Ifølge Sverdrup var ikke denne summen tilstrekkelig til å anskaffe de viktigste verkene som ble utgitt. Når biblioteket selv ikke kunne velge hvilke bøker det skulle kjøpe, mente han bibliotekets ledelse ble redusert til de respektive fakultetenes handelsagenter og ekspeditører. Vi ser her konturene av en motsetning som har preget bibliotekets virksomhet helt til våre dager: En tendens til å se på bibliotekdriften som en rent teknisk-administrativ oppgave kolliderer med et bibliotekfaglig ønske om å se samlingene som en helhet.

Selv om det nasjonale ikke ble eksplisitt formulert, kan man likevel tolke hensynet til nasjonen som et underliggende tema da Sverdrup la vekt på at noe litteratur, mer enn annen, viser den tidsånd de er frembrakt i, og at slike bøker ikke må savnes i et universitetsbibliotek. Han advarte samtidig mot et bibliotek som bare har mange bøker, og ikke omfattet en ordnet boksamling. Sverdrup og Det akademiske kollegium skulle etter hvert få gjennomslag for sitt felles standpunkt. Etter en kongelig resolusjon fra 1844 ble ansvaret for bokinnkjøp overlatt til biblioteket, som kjøpte inn på grunnlag av forslag fra fakultetene.

Sverdrup ledet biblioteket i en periode da nasjonsbyggingsprosjektet gikk ut på å skape en ramme for en felles norsk nasjonal bevissthet (Sørensen 2001, 94). Det vokste frem en ny innenlandsk offentlighet, som tok opp landets politiske institusjoner og styre. Men den nasjonale bevisstheten strakk seg ikke så langt at man sørget for å opprettholde en lovfestet bevaring av nasjonens skriftlige materiale. I tråd med ønsket om å avskaffe markedshindringer vedtok Stortinget en liberal håndverkslov i 1839. Denne krevde ikke at boktrykkere avleverte eksemplarer til noen offentlige institusjoner. I den perioden loven gjaldt, fra 1840 til en ny pliktavleveringslov trådte i kraft i 1883, økte antallet boktrykkere fra 28 til 110 (Grønland 1972, 55).

Loven innebar at avleveringen ble basert på frivillighet, og dette førte til at universitetets bibliotek ikke lenger kunne fylle sin rolle som nasjonalbibliotek på en tilfredsstillende måte (Tveterås 1962). Fraværet av institusjonaliserte ordninger er en viktig grunn til at det i dag er mangler i samlingene fra den perioden da den liberale loven

gjaldt. Bibliotekets boksamling vokste likevel gradvis gjennom frivillig avlevering, innkjøp og gaver. I 1828 var samlingene på 90 000 bind, og i årene fra 1828 til 1844 økte bibliotekets samlinger med 1900 bind årlig (Drolsum 1911, 43). Under Sverdrups ledelse var det ingen som tok opp spørsmålet om å etablere et selvstendig bibliotek, som også bar "nasjon" i navnet. Selv om antallet trykte skrifter økte, skapte ikke antallet skrifter noe grunnlag for et eget nasjonalbibliotek.

Konsolidering om nasjonale ideer

Sverdrups ledelse av Universitetsbiblioteket var bare en bistilling. Vesentlige deler av den daglige administrasjonen ble utført av Fredrik Wilhelm Keyser fra 1825. Han ble også Sverdrups etterfølger. Keyser ledet biblioteket fra 1845 til 1863. Han arbeidet med å skape et brukbart lånebibliotek, og har ikke etterlatt seg noen spor som tyder på at han har ønsket å styrke og fremheve de nasjonale oppgavene ved Universitetsbiblioteket. Det skjedde ikke store endringer i bibliotekets drift under Keyser, verken med hensyn til katalogarbeid eller økning i midler og personale. En stor forbedring skjedde imidlertid da Universitetsbiblioteket flyttet inn i vestfløyen til det ferdigbygde universitetet på Karl Johans gate i 1851 (W. Munthe 1927, 156–183). Det bestod av tre bygninger, formet etter mønster av et gresk tempel: Domus Media, Domus Academica og Domus Bibliotheca.

Dette var en av flere bygninger som ble reist for å huse Norges nye institusjoner. På den ene siden av Universitetet lå Det Kongelige Slott. Innvielsen av dette i 1849 hadde gjort Christiania til noe mer enn en provinsby. På den andre siden av universitetet holdt Stortinget sitt første møte i egne lokaler den 5. mars 1866.

De nye institusjonenes bygninger symboliserte en helt ny holdning til forholdet mellom staten og folket. Innbyggerne var ikke lenger undersåtter under en eneveldig konge. Etter 1814 hadde Stortingets møter vært åpne for innbyggerne, og Stortingets forhandlinger skulle trykkes. De politiske diskusjonene var blitt en offentlig sak, og innbyggerne fikk status som myndige borgere. I universitetsbygningenes tempel skulle de dyrke kunnskapen. Her hadde Domus Bibliotheca en helt sentral plass.

Selv om Keysers etterfølger, den store boksamleren og litteraten Paul Botten-Hansen, arbeidet med en systematisk katalog og utskillelse av en norsk avdeling, var det ikke mye han rakk i de seks årene han ledet biblioteket fra 1863 til 1869. Den årlige tilveksten under hans periode var på 3500 bind. Det nasjonale aspektet lå imidlertid til grunn for at Botten-Hansen ga sin store samling norske småtrykk (småskrifter, politiske brosjyrer og lignende) til biblioteket. Den 8. oktober 1868 henvendte han seg til Det akademiske kollegium med en forespørsel om han kunne overrekke sin samling til biblioteket. I denne tok Botten-Hansen utgangpunkt i hvilke mangler som ville oppstå i samlingene som en følge av at Norge ikke hadde en pliktavleveringslov. "Men forsaavidt Universitets-Bibliotheket som vor eneste omfangsrige offentlige Bogsamling tillige skal have den Opgave at være et National-Bibliothek, vil det med Hensyn til Fuldstændighed ikke kunne fyldestgjøre den fremtidige Forskers Krav" (Botten-Hansen 1868, 83). Denne begrunnelsen reflekterer, på samme måte som Sverdrups beskrivelse, en oppfatning av biblioteket som både et universitetsbibliotek og et nasjonalbibliotek.

Botten-Hansen ville bevare så mye som mulig av verkene for ettertiden. Her var hans syn i tråd med vår tids forståelse av nasjonale bibliotekoppgaver, slik vi har sett at de er definert i internasjonale organisasjoner som IFLA og UNESCO. Botten-Hansen la vekt på at man ikke ville kunne vite hva som ville være interessant for ettertiden, og at alle opptrykk ville kunne være av interesse. Han trakk frem skolebøker og religionsbøker som eksempler på hvordan disse i ettertid ville kunne være viktige kilder til kunnskap om skolevesenet og oppdragelsens historie i landet. Både i vår tids norske lov om pliktavlevering og i Nasjonalbibliotekets praksis er det et overordnet mål at samlingen må være fullstendig, fordi ingen vet hva som vil være interessant for ettertiden. På midten av 1800-tallet hadde ikke dette synet vunnet hegemoni på samme måte som i dag. Botten-Hansens ideer om å bevare hele nasjonens skriftkultur stod i kontrast til tankene bak den liberale håndverksloven fra 1839, som ikke påbød noen pliktavlevering av skriftlig materiale.

I tillegg til bøkene var den økte mengden av aviser, tidsskrifter og pamfletter vesentlig for fremveksten av en norsk offentlighet på 1800-tallet. I første halvdel av 1800-tallet ble det etablert rundt 70

nye aviser i Norge, og det ble utgitt i overkant av 270 nye tidsskrifter (Bastiansen og Dahl 2003, 113, 140). I forhold til mange andre land ble lokalpressen i Norge spesielt livskraftig. Den geografiske spredningen av bybebyggelsen gav gode muligheter for en lokal presse (Høyer 1995, 176–178). Bibliotekets leder fra 1869 til 1876, historikeren Ludvig Daae, så betydningen av å få samlet og bevart så mye som mulig av avisene. Norge hadde da vært uten avleveringsplikt i over tretti år, og Daae appellerte til alle bladutgiveres velvillighet i et sirkulære fra 1872. Han argumenterte med at for Universitetsbiblioteket som landets sentralbibliotek og dets eneste i stor stil anlagte boksamling, "er det en Hovedopgave at samle i den størst mulige Fuldstændighed alle de Frembringelser af vort Lands Presse, om hvilke der i Fremtiden kan antages at blive Spørgsmaal i videnskabeligt eller praktisk Øiemed" (Daae 1880, 53).

Også Daae la vekt på målet om fullstendighet, og begrunnet det med bibliotekets funksjon som rikets sentralbibliotek. Han viste til at andre europeiske stater hadde en pliktavleveringslov som påla boktrykkere å avgi eksemplarer til et bibliotek. Samtidig som han priste de norske boktrykkerne som frivillig leverte eksemplarer til Universitetsbiblioteket, fremhevet han at det var langt fra alle som avleverte eksemplarer. Dessuten mente Daae at avisenes mengde og omfang var i så stor vekst at det var viktig å ta vare på dem i et bibliotek. Der ville de ikke være utsatt for de farer som han mente stadig truet private samlinger. Han lovet videre at alle avisene skulle bli ordentlig innbundet, og at den nødvendige forsiktighet ville bli ivaretatt ved utlån (Daae 1872). Etter Daaes utspill økte bibliotekets samling av aviser, men ikke på langt nær så mye som etter at en ny pliktavleveringslov trådte i kraft i 1883. Innsamlingen av aviser var ifølge W. Munthe (1944, 59) Daaes viktigste gjerning med hensyn til Universitetsbibliotekets nasjonale oppgaver.

De tre lederne av Universitetsbiblioteket på midten av 1800-tallet, Keyser, Botten-Hansen og Daae, styrte biblioteket i en periode da den industrielle revolusjon for alvor hadde begynt i Norge. Industrialiseringen fikk stor innvirkning på tidens formidlingsformer. Ved å bygge ut kommunikasjoner som dampskipsruter, nye og bedre veier, jernbane og telegraf, og samtidig avskaffe stengsler for et indre norsk marked, skapte man en ramme for en felles norsk

nasjonal standard og et nasjonalt fellesskap. Dette var en viktig forutsetning for nasjonsbyggingsprosessen (Rokkan 1987, 347–381). Det er lite som tyder på at en felles nasjonal tenkning preget Keysers bibliotekdrift. Mens Botten-Hansen tok opp det nasjonale tema ved å gi biblioteket sin småtrykksamling, hadde Daae en nasjonal tilnærming gjennom sin innsats for bevare alle norske aviser.

På denne tiden var det ingen institusjonalisert praksis som reflekterte nasjonale kategorier når det gjaldt oppstilling av litteratur i biblioteket. Norges litteratur var stilt opp sammen med andre lands litteratur. Dette skulle man imidlertid finne lite tilfredsstillende etter hvert som bokproduksjonen økte og nasjonalismen fikk økt gjennomslag i løpet av 1800-tallet.

Det norske materialet skilles ut

Det var først under Axel Charlot Drolsums ledelse fra 1876 til 1922 at ideene om det nasjonale og nasjonsbyggingsambisjoner fikk en overordnet betydning for biblioteket. Ifølge Rune Slagstad (2006, 311–329) har det i Universitetsbibliotekets historie vært to nasjonale strateger: Georg Sverdrup og Axel Drolsum. I Sverdrups tid var det nasjonale bare reflektert gjennom praksis for utlån. Drolsum satte derimot i verk store endringer både med hensyn til samlingenes inndeling og oppbygging, og når det gjelder bibliotekets lokaler. Da han overtok ledelsen av biblioteket i 1876, hadde det 200 000 bind, fire ansatte og 16 000 kroner i året til innkjøp og drift. Etter 46 år forlot han et bibliotek med tre kvart millioner bind, 40 ansatte og en bevilgning på 200 000 kroner i året (W. Munthe 1922). Til sammenlikning var økningen i bibliotekets samling mellom 3000 og 3500 bind årlig under de tre foregående lederne (Drolsum 1880, 6).

I flere av sine skrifter fra begynnelsen av 1880-tallet fremhevet Drolsum at Universitetsbiblioteket også var et nasjonalbibliotek, og at man frem til da hadde vært for lite klar over bibliotekets nasjonale oppgaver. Men som han skrev, kunne ikke de ansatte i biblioteket likegyldig se på at det ikke fantes noe sted i landet hvor den samlede norske litteraturen kunne finne en sikker havn til oppbevaring for fremtiden (Drolsum 1980, 17).

I 1880, og med et tillegg i 1881, presenterte Drolsum et forslag til Det akademiske kollegium: *Om Universitetsbiblioteket. Forslag til en Omordning af Personalet m.v*. Disse to skrivene dannet et arbeidsprogram for Drolsums tid som leder for biblioteket. I forslaget tok Drolsum, på samme måte som Sverdrup hadde gjort, utgangspunkt i at bruken av biblioteket ikke var begrenset til universitetet. Det betjente hele nasjonen. På grunn av forbedringen i kommunikasjonsmidlene var det lettere for hele befolkningen å reise, noe som ifølge Drolsum førte til at antallet utenbysboende låntakere økte hvert år. Mens bibliotekets oppgaver som universitetsbibliotek var å betjene universitetet, mente Drolsum at dets oppgaver som nasjonalbibliotek var å samle og oppbevare den norske litteraturen, samt så mye som mulig av de nordiske lands litteratur. For Drolsum var det viktig å få frem at denne dobbelte virksomheten ikke var reflektert i institusjonens praksis når det gjaldt innkjøp: "thi mangfoldige viktige Værker bliver selvfølgelig ikke begjærede af Universitetets Lærere, der jo til en vis Grad ere bundne til en bestemt Forelæsnings- og Studiekreds, men de maa dog kjøbes af Hensyn til Fremtiden" (Drolsum 1880, 18).

Drolsums ideer om det nasjonale lå blant annet bak opprettelsen av en ny lov om pliktavlevering fra 20. juni 1882. Han spilte en sentral rolle i forarbeidet til loven (Holm-Olsen 1983, 11–23). Med denne loven ville man erstatte den liberale håndverksloven fra 1839, og gjeninnføre ordningen med pliktavlevering. Denne gangen skulle ikke loven inkludere det kontrollaspektet som lå i loven fra 1815. Den nye pliktavleveringsloven var ikke først og fremst laget ut fra intensjonen om kontroll, men for nasjonsbygging (Slagstad 2006, 311–329).

Samtidig med iverksettelsen av en ny lov om pliktavlevering sørget Drolsum for opprettelsen av Norske avdeling i 1883. Det innebar at man innførte et nasjonalt kategorisystem hvor man skulle skille ut alt det norske materialet fra samlingene. I første omgang gjaldt dette nytt pliktavlevert materiale, men man begynte også å plukke ut alle norske bøker fra magasinene, og alle norske sedler fra katalogen. På den måten ville man etablere to separate avdelinger, og en utenlandsk og en norsk katalog. I Drolsums forslag til Det akademiske kollegium fra 1881 begrunnet han opprettelsen av en norsk

avdeling med at Universitetsbiblioteket ønsket å etterlikne de forordningene man hadde i Danmark allerede for hundre år siden: "(...) idet det laa nær at sammenligne, hva man for 100 Aar siden havde gjort for Nationallitteraturen i de da forenede Riger, med Tilstanden hos os, som, uagtet vi forlængst have begyndt en ny Statstilværelse, dog endnu lidet eller intet have udrettet for at skabe vor egen Literatur i dens Helhed et sikkert Tilflugtssted" (Drolsum 1881, 4).

Dette var et nasjonalt prosjekt. Den norske skriftkulturen skulle bevares i en egen avdeling. Drolsum drøftet muligheten for å skape en nordisk avdeling, men avviste muligheten med at den danske litteraturen hadde funnet sin sikre havn i Det Kongelige Bibliotek i København, og likeledes den svenske litteraturen i Kungliga biblioteket i Stockholm. Det eneste som manglet, var at den norske delen av denne felleslitteraturen, samt den norske litteraturen etter 1814, måtte samles i Universitetsbiblioteket i Christiania, som Norges Centralbibliothek. Drolsum kalte den norske avdelingen Bibliotheca Norvegica, og presenterte følgende definisjon: "Selvfølgelig i hele dens Omfang, altsaa ikke blot i Norge trykte orginale Arbeider, men ogsaa Oversættelser af norske Skrifter paa fremmede Sprog, norske Oversættelser af fremmede Skrifter, samt udenfor Norge trykte Skrifter af norske Forfattere" (Drolsum 1881, 4). Norske avdelings oppgaver var å samle inn, registrere, oppbevare og gjøre tilgjengelig alle norske trykk i form av bøker, brosjyrer, tidsskrifter, aviser, kart osv., arbeider av norske forfattere trykt eller utgitt i utlandet som originalarbeid eller oversettelse, samt bøker og artikler om Norge av utenlandske forfattere.

Et slikt Bibliotheca Norvegica ville etter Drolsums syn være av betydning for alle som besøkte biblioteket. Han argumenterte svært patriotisk da han begrunnet opprettelsen av denne nasjonale institusjonelle kategorien. Om litteraturens omfang var stort eller lite, så var det uansett vårt, og det måtte bevares på en måte som var verdig for landet. På bakgrunn av at bokmengden den gang omfattet rundt 24 000 bind, antok Drolsum at den praktiske utskillelsen av det norske ville ta om lag 20 år. Det skulle imidlertid ta nøyaktig dobbelt så lang tid.

Da man var ferdig i 1923, hadde man en utenlandsk og en norsk katalog (Prytz 1989, 121–125). Dermed var et norsk kategorisystem

med norske kataloger og registreringer for bøker etablert innenfor rammen av Universitetsbiblioteket i Oslo. Dette ville gjøre det mulig å opprettholde nasjonale kategorier i biblioteket. En slik nasjonal utskillelse var helt i samsvar med de etablerte ordninger for nasjonallitteraturen i de kongelige bibliotekene i Danmark og Sverige, og universitetsbiblioteket i Helsingfors. På den måten kom Norge på linje med de andre nordiske land, samtidig som de nasjonale bibliotekoppgavene ble tydeligere (Henden 2004, 68–71).

Drolsum gikk også inn for at de nasjonale kategoriene skulle reflekteres i navnet. I 1895 foreslo han at Universitetsbiblioteket skulle skifte navn til Rigs- og Universitets-Bibliothek eller National- og Universitets-Bibliotek (Det akademiske kollegium 1931). Disse dobbelte betegnelsene ville reflektere bibliotekets praktiske oppgaver både som bibliotek for universitetet og som bibliotek for landet. Samtidig ønsket Drolsum at biblioteket skulle få en egen budsjettpost på Universitetets budsjett. Forslaget ble imidlertid stoppet av Universitetet. Selv om Det akademiske kollegium, ifølge en redegjørelse det sendte til Kirke- og Undervisningsdepartementet i 1931, mente det var viktig å få frem bibliotekets dobbelte rolle, anså det virksomheten som så nær knyttet til Universitetet at det var lite hensiktsmessig å endre navnet. Departementet foreslo at spørsmålet skulle bli liggende til det eventuelt kom opp et forslag om en ny universitetslov. Stortinget realitetsbehandlet dermed ikke saken. Det var heller ingen som tok opp spørsmålet om navneendring i forbindelse med en ny universitetslov i 1905. Det som derimot skjedde, var at bibliotekets leder endret sin embetstittel fra universitetsbibliotekar til overbibliotekar (G. Munthe 1983, 41).

I 1907 fremmet Drolsum forslaget om navneskifte nok en gang. Denne gangen foreslo han navnet National- og Universitetsbiblioteket eller kort og godt Riksbiblioteket. Forslaget var knyttet til planene om å reise et nytt bygg. Ut over dette begrunnet Drolsum forslaget ved å vise til sin argumentasjon i 1895. Han presiserte imidlertid eksplisitt at han forutsatte at den administrative forbindelsen med Universitetet ville bli opprettholdt. Selv om Drolsum gikk inn for navneendring, ønsket han på ingen måte å skape et selvstendig riksbibliotek, slik hans etterfølger Wilhelm Munthe skulle gå sterkt inn for. Det akademiske kollegium støttet en navneendring til Uni-

versitets- og Riksbibliotek, samtidig som det ønsket å gi biblioteket en egen budsjettpost på statsbudsjettet slik at det ikke lenger var under Universitetets budsjettpost. Kirkedepartementet ønsket også en egen budsjettpost for biblioteket, men fordi det var skeptisk til at biblioteket skulle ha et dobbelt navn, foreslo det navnet Riksbiblioteket. I Budsjettkomiteen i Stortinget var det uenighet om navnet, og den innstilte derfor på å opprettholde navnet Universitetsbiblioteket. Den gikk også inn for at bibliotekets budsjett ble skilt ut som egen post under forutsetning av at den administrative forbindelsen med Universitetet ble opprettholdt. Komiteens forslag ble enstemmig vedtatt i Stortinget 3. mars 1909. Heller ikke denne gangen førte forslaget til noen navneendring. Det ble derimot foretatt en ompostering, slik at bibliotekets budsjett ble skilt ut som en egen post (G. Munthe 1983, 41).

Selv om Drolsum ikke fikk gjennomslag for en navneendring, sørget han for at Universitetsbiblioteket i 1913 kunne flytte inn i nye store lokaler på observatorietomten ved Solli plass. Allerede i sitt forslag til Det akademiske kollegium på begynnelsen av 1880-tallet beskrev Drolsum hvilke problemer som oppstod fordi biblioteket hadde for liten plass (Drolsum 1880, 1881). Disse ble heller ikke mindre selv om Drolsum sørget for en effektiv plassutnyttelse gjennom en ombygging av Domus Bibliotheca i 1880-årene. I 1900 foreslo Drolsum at man skulle sette i gang planleggingsarbeidet, og i 1906 ble det gitt bevilgninger. Sammen med byggets arkitekt, Holger Sinding-Larsen, reiste Drolsum rundt for å studere europeiske bibliotek. Da bygningen stod ferdig i 1913, var den planlagt med tanke på mulige utvidelser for fremtidig litteraturtilvekst (G. Munthe 1983). Ideen var å skape et bibliotek som skulle vare i flere hundre år, uten at man behøvde å bygge for mer enn 20–30 år om gangen (W. Munthe 1930). Man var fremtidsrettet på vegne av den nasjonale skriftkulturen. Navnet Universitetsbiblioteket ble hugget inn i steinbygningens fasade, og står der den dag i dag.

Siste halvdel av 1800-tallet markerer overgangen til et moderne samfunn. I tillegg til den videre utbyggingen av dampskipsruter, veier, jernbanetraseer og telegraflinjer fikk landet telefon, fonograf, grammofon, fotografi og kinematograf. Dette innebar en teknisk

revolusjon av kulturelle formidlingsformer, hvor hver enkelt form hadde nye egenskaper som var grenseoverskridende. Det var et mangfold av kommunikasjonsmuligheter som knyttet landet sammen på en måte som gjorde at flere fikk samme informasjon, og til samme tid. Her spilte avisene en sentral rolle. De endret karakter fra småskrift til massemedium. Flere aviser installerte rotasjonspresse på 1880-tallet, og i 1890 ble det utgitt over 100 aviser med stort og smått. Ved unionsoppløsningen i 1905 var antallet nesten 200 (Høyer, 1995, 232, Bastiansen og Dahl 2003).

Den endrede mediesituasjonen skapte både en sterkere nasjonal bevissthet og et behov for nye administrative løsninger ved biblioteket. Drolsum foreslo reformer og begrunnet dem ut fra bibliotekets praktiske behov, samtidig som utvidelsen av Universitetsbibliotekets oppgaver hadde klare nasjonsbyggende funksjoner. Biblioteket skulle ifølge Drolsum samle inn all skrift produsert i Norge for å dokumentere landets historie for ettertiden, og være et symbol på den nasjonale kulturen. Når det gjaldt begrunnelser for endringer i biblioteket, var Drolsums skrifter forholdsvis nøkterne. Også hans beretning om bibliotekets historie er skrevet i en faktaorientert stil. Hans forsvarsskrifter var langt mer emosjonelle og nasjonale.

Som offentlig debattant var Drolsum mest opptatt av forsvarsspørsmål og patriotisme. Han arbeidet for Norges Forsvarsforening, og var formann der fra 1889 til 1915. Hans sterke engasjement for Forsvaret dreide seg om Norges nasjonale interesser (Henden 2004, 68–71). Wilhelm Munthe skrev i et minneord om Drolsums forfatterskap og virke: "Det er Norges historiske ære, vår politiske rett og vår nasjonale plikt som er det store ledemotiv" (W. Munthe 1927, 182). Mange av Drolsums foredrag og skrifter var mer preget av et følelsesmessig engasjement enn kritisk analyse av den utenrikspolitiske situasjonen. Dette førte til krasse motinnlegg og motarbeidelse fra mange venstrefolk, som var engasjert i fredssak og arbeidet for internasjonal forståelse (G. Munthe 1983, 43–45).

Da Drolsum begrunnet forsvaret av landet, la han til grunn en klart etnisk oppfatning av nasjonen. Han knyttet nasjonsbegrepet til religion, slekt og kultur. Nærmere bestemt definerte han nasjonen (folket) ut fra felles opprinnelse, språk, lover, styre, skjebne og minner, som han mente at man ikke kunne løsrive seg fra (Drolsum

1890). Denne forståelsen av det nasjonale var i pakt med tiden. I løpet av 1800-tallet var det etniske elementet i nasjonsforståelsen styrket. Dette ser man også tydelig i Nordahl Rolfsens lesebok fra 1892. Her defineres folk ut fra slektskap og bosted: "'Men hør nu paa mig en liden stund. Ved du, hva et folk er, Tulla?' 'Det er alle de mennesker, som bor i et land.' 'Lad os heller sige, at det er mennesker, som er i slegt med hverandre. Normændene er et folk, svenskerne er et folk, og de danske er et folk'" (Rolfsen 1974, 238). Denne leseboken er trykt i mange opplag og utgaver, som gir et samlet antall på 8 500 000 eksemplarer. For flere millioner norske elever har boken vært det første møtet med lesning og kunnskap. Den har vært sentral for norsk nasjonsbygging, den språklige og kulturelle standard og utviklingen av en felles nasjonal identitet. Sitatet ovenfor er ikke nødvendigvis lest av alle, for det fantes mange forskjellige varianter for de ulike klassetrinnene, men det viser tydelig tankegangen som preget nasjonsforståelsen rundt århundreskiftet.

Et selvstendig riksbibliotek

I 1922 overtok Wilhelm Munthe stillingen som leder av Universitetsbiblioteket, en stilling han hadde frem til 1953. (Wilhelm Munthe vil gjennomgående bli vist til som W. Munthe for ikke å blande sammen med hans sønn Gerhard Munthe, som var leder for Universitetsbiblioteket fra 1969 til 1975.) Kort etter sin tiltredelse tok W. Munthe i flere sammenhenger opp at biblioteket både burde endre navn og skilles administrativt fra Universitetet for å fremstå som et norsk nasjonalbibliotek. Med ønsket om en selvstendig administrativ stilling for biblioteket gikk W. Munthe lenger enn sin forgjenger, som bare hadde gått inn for navneendring og budsjettskille. W. Munthe fremmet sitt forslag blant annet på bibliotekmøtet i Trondheim i 1922, hvor han holdt foredrag om Universitetsbiblioteket med tittelen Norges Riksbibliotek. Formelt sett, argumenterte han, var navnet en tilsnikelse, men i forhold til institusjonens praksis var det et korrekt navn. Ut fra de oppgavene biblioteket hadde, mente W. Munthe den beste løsning ville være om biblioteket bar navnet Norges Riksbibliotek, og med undertittelen Universitetsbibliotek i parentes.

To år etter gjentok W. Munthe argumentene i et foredrag om Universitetsbibliotekets oppgaver som nasjonalbibliotek. Her formulerte han seg langt mer konkret ut fra nasjonens behov for et nasjonalbibliotek for å ivareta sin skriftkultur. Han hevdet blant annet: "Når vi undtar Finland, som først for fem år siden slapp ut av den russiske undertrykkelse, er Norge den eneste gamle europeiske kulturnasjon som ennu ikke har et offisielt nasjonalbibliotek" (W. Munthe 1924). Han ga ikke begrepet kulturnasjon noen nærmere presisering. W. Munthe var heller ikke klar med hensyn til hva han la i et nasjonalbibliotek. Dette var en periode da bibliotekets tilvekst årlig omfattet 1800 bøker, 700 bind tidsskrifter, 350 bind aviser, 6000 mindre trykk og 400 bind fra utlandet (W. Munthe 1924).

Utspillet fra W. Munthes var ikke i samsvar med Det akademiske kollegiums syn på biblioteket, som derfor ba W. Munthe om en skriftlig redegjørelse. W. Munthes svar kom i 1925, i form av et konkret forslag om Universitetsbibliotekets overgang til selvstendig Riksbibliotek (W. Munthe 1925). Her gjentok han ideen om at biblioteket skulle skilles fra Universitetet som en selvstendig institusjon direkte underlagt departementet, og at biblioteket skulle hete Norges Riksbibliotek (Universitetsbiblioteket). W. Munthe tok utgangspunkt i hvordan spørsmålet om navneendring var behandlet under Drolsums forslag i 1907, og presenterte sitt navneforslag som en kompromissløsning.

W. Munthes skrift drøftet tre hovedspørsmål: Hva er biblioteket i dag? Hva trenger universitetet? Hva trenger nasjonen? Det første spørsmålet besvarte han gjennom en historisk gjennomgang av biblioteket, fulgt opp av en beskrivelse av hvordan biblioteket løste sine oppgaver. I drøftingen av det andre spørsmålet hadde W. Munthe et sentralt budskap: Biblioteket ville utføre sine oppgaver for universitetet uansett om det endret institusjonell tilknytning og skiftet navn. Det ville kjøpe inn bøker, imøtekomme krav om nyanskaffelser, og det ville legge til rette både for professorer og studenter ved universitetet.

I sitt svar på spørsmålet om hva nasjonen trenger, definerte W. Munthe de nasjonale bibliotekoppgavene: "Nasjonen trenger et stort Centralbibliotek som tar vare på landets egen litteratur i størst mulig fullstendighet, – som uten å være bundet til et universitets fakultets-

grenser kan følge med i utlandets videnskap og åndsliv for øvrig i størst mulig utstrekning" (W. Munthe 1925, 10). Videre la han vekt på at biblioteket skulle føre an i landets bibliotekutvikling, og fremheve bibliotekets rolle overfor utlandet. W. Munthe sammenliknet biblioteket med Riksarkivet, og argumenterte for at på samme måte som Riksarkivet er det synlige vitnesbyrd om at staten har en politisk historie, er Riksbiblioteket det naturlige uttrykk for at folket har en selvstendig litterær kultur og at staten holder nasjonallitteraturen i ære.

W. Munthe fremhevet at nordmenn har vært opptatt av den nasjonale ære, og at de på mange måter har søkt å vise verden at landet var et selvstendig rike med egen historie og en gammel kultur. Men han mente at landet likevel manglet flere av de offentlige kulturinstitusjoner som andre folk finner selvfølgelige. Spesielt på det litterære området savnet landet ifølge W. Munthe (1925, 11) symbolet på selvstendighet: "det norske folk synes å betrakte litteraturen som et appendiks til universitetet."

Til spørsmålet om navneendring konkluderte W. Munthe med at man ville tilfredsstille nasjonalfølelsen, og ha et bibliotek som stod på linje med andre lands nasjonalbibliotek. Videre ville det fremheve tydeligere for landsmenn hjemme og ute at dette var et selvfølgelig samlingssted for våre litterære minner. Et nasjonalbibliotek ville gjøre det lettere å vinne øre for bibliotekets krav, og man ville gjøre det nyttigere både for forskere og for landet.

Når det gjaldt bibliotekets fristilte rolle fra Universitetet, la W. Munthe vekt på at Riksbiblioteket skulle være en administrativ vitenskapelig institusjon for hele landet på linje med Riksarkivet, Norges Geografiske Oppmåling, Norges Geologiske Undersøkelser, Det Statistiske Centralbyrå, Det Meteorologiske Institutt mfl. W. Munthe mente at biblioteket burde være direkte underlagt departementet på samme måte som disse instituttene. Han argumenterte dermed for å løse den historiske forbindelsen mellom Universitetet og biblioteket ut fra antakelsen om at begge institusjoner ville ha fordeler av dette. Universitetet ville fritas både for administrativt arbeid og budsjettkrav, mens biblioteket blant annet ville få større selvstendighet i egne saker og et eget budsjett. Dermed antok W. Munthe (1925) at det ville bli lettere å få bevilgninger til

biblioteket. Han argumenterte for å etablere et nasjonalbibliotek på et økonomisk og administrativt grunnlag, samtidig som oppfatningen av et nasjonalbiblioteks rolle som nasjonal kulturell fortolker var sentral i hans argumentasjon. I sin konklusjon trakk han frem at i den tiden da biblioteket lot alle nasjonale aspirasjoner fare og nøyde seg med et provinsielt universitetsbiblioteks småstadsidyll, da fikk det små bevilgninger og liten oppmerksomhet fra folket. Det hadde gjort seg selv for lite (W. Munthe 1925). W. Munthe ville gjøre biblioteket større.

Som nevnt gikk W. Munthes ønsker om en administrativ løsrivelse av Universitetsbiblioteket lenger enn Drolsums forslag om navneendring og en egen post på Universitetets budsjett. Det er imidlertid viktig å bemerke at verken på slutten av 1800-tallet eller i 1925 gikk noen inn for å sortere ut de nasjonale bibliotekoppgavene fra Universitetsbiblioteket og plassere dem i en egen institusjon, slik man gjorde med opprettelsen av nasjonalbibliotekavdelingen i Rana i 1989 og avdelingen i Oslo i 1999. W. Munthes forslag innebar at Universitetsbiblioteket og Nasjonalbiblioteket fortsatt skulle være i en og samme institusjon, men at denne felles institusjonen skulle være en selvstendig statsinstitusjon løsrevet fra Universitetet. Det nye navnet skulle gjenspeile at biblioteket både hadde oppgaver for Universitetet og for nasjonen, slik også Drolsum hadde gått inn for.

Universitetet avviser det nasjonale argument

Det akademiske kollegium svarte på W. Munthes forslag ved å nedsette en professorkomité, som utarbeidet et skriv til Kirke- og undervisningsdepartementet. Komiteen innledet skrivet, som var datert 27. februar 1926, med at den ville behandle saken så forretningsmessig og rent saklig som mulig: "Vi vil ikke innlate oss på en diskusjon som drar inn argumenter fra hvad "vår nasjonale ære" krever eller hva vi sakner av selvstendighets-symboler" (Det akademiske kollegium 1931).

Komiteen likte tydeligvis ikke W. Munthes referanser til nasjonens ære, og avviste alle argumenter som henviste til de nasjonale aspekter ved biblioteket. På den tiden var Universitetet landets eneste, og spilte i kraft av dette en sentral rolle som nasjonal institu-

sjon. Professorkomiteen argumenterte mot forslaget om en administrativ adskillelse mellom biblioteket og universitetet, og begrunnet sin motstand med den historiske sammenbindingen mellom de to institusjonene. De var etablert samtidig, hadde utviklet seg sammen og var avhengige av hverandre. Komiteen la vekt på at biblioteket først og fremst var et universitetsbibliotek, selv om den også så betydningen av bibliotekets nasjonale oppgaver. Den underbygde sin argumentasjon ved å vise til et skriv fra ti av Universitetsbibliotekets 13 bibliotekarer, hvor de argumenterer for at den eksisterende løsningen var tilfredsstillende. Komiteen konkluderte dermed med at det heller ikke ved biblioteket var ønsker om endringer. Til spørsmålet om navnebytte mente komiteen at når den ikke kunne slutte seg til forslaget om en administrativ utskilling av Universitetsbiblioteket, så ville den heller ikke kunne være med på et fullstendig navnebytte. Det var imidlertid uenighet innad i komiteen med hensyn til hva biblioteket burde hete, og flertallet i skrivet fra 1926 gikk inn for Riks- og Universitetsbiblioteket. Dette fikk imidlertid ikke støtte i Det akademiske kollegium. Det akademiske kollegium var engstelig for at dette skulle være et første steg på veien mot den utskillelsen det ikke ønsket. Universitetet ga tydelig uttrykk for at det ikke ønsket å miste den administrative og økonomiske kontrollen over biblioteket.

I årene fra 1928 og frem til det som skulle bli Stortingets endelige avvisning av alle endringsforslag den 5. juni 1930, produserte både universitetsbibliotekaren og Universitetet flere innlegg, uten at dette brakte noen nye argumenter inn i debatten. Flere av innleggene i debatten er trykket som vedlegg *i Om Universitetsbiblioteket: Redegjørelse til Kirke- og Undervisningsdepartementet fra Det Akademiske Kollegium* fra 1931. På grunnlag av denne diskusjonen gikk Kirkedepartementet mot en administrativ endring, men støttet en navneendring til Riks- og Universitetsbibliotek. Stortingskomiteen som behandlet saken, gikk derimot inn for et selvstendig vitenskapelig bibliotek som skulle bære navnet Riksbiblioteket. Flertallet i komiteen så verdien av et bibliotek for hele nasjonen, mens et mindretall mente det var behov for utsettelse. Da saken ble lagt frem for Stortinget 5. juni 1930, var hovedbegrunnelsen for avvisningen at man trengte lengre tid til å utrede saken. Stortinget fulgte dermed

Universitetets innstilling. En årsak til beslutningen kan være at dette var en tid da Universitetet hadde en sterkere stilling enn Stortinget (Slagstad 2006, 311–329). Det kan imidlertid også ha vært avgjørende at Stortingspresidenten oppfordret representantene til å avslutte debatten for å ta pinseferie (Henden, 2005). For biblioteket skulle denne pinseferien vise seg å bli svært lang. Det tok rundt 50 år før saken neste gang ble behandlet i politiske organer, og først i 1989 ble nasjonalbiblioteksaken igjen behandlet i Stortinget.

Universitetet hadde satt egne interesser og sin nasjonale rolle fremfor ønsket om et nasjonalbibliotek, og begrunnet sine argumenter utførlig. I 1931 sendte Det akademiske kollegium en redegjørelse til Kirke- og undervisningsdepartementet hvor det oppsummerte saksgangen og spisset sine argumenter. Også her var Det akademiske kollegiums sentrale argument at man ikke ønsket å bryte den historisk tette forbindelsen mellom Universitetet og biblioteket. Det akademiske kollegium la vekt på at det ikke gikk en linje fra Drolsums til W. Munthes forslag, fordi W. Munthes ønsker om en administrativ utskillelse var noe man aldri hadde diskutert tidligere. I motsetning til W. Munthes fremheving av de nasjonale oppgavene mente Det akademiske kollegium at biblioteket først og fremst var et universitetsbibliotek. De nasjonale funksjonene var underordnet. Dette argumentet ble underbygget med undersøkelser fra 1930, som viste at rundt 77 % av de som brukte lesesalen, var studenter og universitetslærere. På grunnlag av dette konkluderer Det akademiske kollegium i en redegjørelse til Kirke- og undervisningsdepartementet fra 1931 med at: "Det kan ikke være tvil om at det er ved Universitetet biblioteket i første rekke har sitt arbeide. Det er Universitetets folk som i første rekke trenger det, og tilknytningen til Universitetet har styrket dets stilling" (Det akademiske kollegium. 1931, 48).

I Det akademiske kollegiums skriv ble nasjonens behov for å ivareta sin skriftkultur underordnet Universitetets nasjonale rolle og administrative behov for et bibliotek. Det akademiske kollegium var ikke fremmed for de nasjonale oppgavene som ble gjennomført ved bibliotekets Norske avdeling, men det argumenterte mot overbibliotekarens synspunkt at fraværet av et nasjonalbibliotek kunne oppfattes som et åndelig provinsmerke fra foreningstiden. I skrivet

fra 1931 mente Det akademiske kollegium derimot at "Det avgjørende her må vel være litteraturens egen valør og særpreg, ikke måten den oppbevares på" (Det akademiske kollegium. 1931, 48).

Det akademiske kollegium mente at et nasjonalbibliotek ikke kunne fremstå som et nasjonalt symbol. Det mente derimot at Riksarkivet var et selvstendighetssymbol. Det kunne dermed ikke se at det var behov for en institusjon som bar navnet nasjon for å kunne gjennomføre de nasjonale bibliotekoppgavene. Dette argumentet ble underbygd ved å vise til at andre lands hovedbibliotek bar navn som British Museum, Library of Congress, Det Kongelige Bibliotek i Danmark eller Preussische Staatsbibliothek. Det akademiske kollegium argumenterte ut fra en instrumentell logikk. Det fremhevet de administrative oppgavene, og nedtonet samtidig de nasjonale, fortolkningsmessige sidene ved biblioteket.

Tilvekst, plassmangel og utplassering

Selv om W. Munthe ikke fikk gjennomslag for sine forslag om å etablere et nasjonalbibliotek, sørget han for endringer i pliktavleveringsloven. Den nye loven om avlevering av trykksaker til offentlige biblioteker av 9. juni 1939 ga Bergens Museums bibliotek (senere Universitetsbiblioteket i Bergen) og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek (senere Universitetsbiblioteket i Trondheim) rett til selektiv avlevering. Dette var rett før annen verdenskrig, og en av årsakene til denne utvidelsen var at man var urolig for at den nasjonale litteraturen var samlet på ett sted. Utvidelsen førte til dublering av nyere bøker, men endret ikke det faktum at intensjonen om et fullstendig sett av nasjonens produserte verk fortsatt var forbeholdt Universitetsbiblioteket i Oslo. Det beholdt dermed dobbeltrollen som et bibliotek for Universitetet og for nasjonen.

I perioden da W. Munthe ledet biblioteket, skjedde det store endringer i Norges mediesituasjon. Det første norske selskapet for radiokringkasting ble opprettet i Oslo i 1924, og i 1933 ble Norsk Rikskringkasting etablert. Den gangen var 18 % av alle husstander eiere av radio, noe som hadde økt til 50 % da tyskerne invaderte landet i 1940 (Bastiansen og Dahl 2003, 248). Det var også av betydning at den norske filmproduksjonen skjøt fart etter 1920, spesielt

fordi filmen fikk en sterkere nasjonal forankring med lydfilmens gjennombrudd på 1930-tallet. Ingen av disse mediene tilhørte nasjonens skriftkultur, og var dermed ikke omfattet av pliktavleveringsloven.

I mellomkrigstiden var bevaring av skriftkulturen fortsatt det sentrale for biblioteket. I likhet med Drolsum pekte W. Munthe på hvilken plassmangel biblioteket hadde, allerede første året han var ansatt som leder. Han satte det på spissen ved å skrive at hvis man ikke utvidet bygget, ville det kunne oppstå en krise (W. Munthe, 1922). Bygningen på Observatorietomten var planlagt med tanke på fremtidige utvidelser. Dette lå til grunn for W. Munthes (1930) forslag til utbygging ved inngangen til 1930-tallet. Til tross for nedgangstidene på 1930-tallet klarte man å bygge ut den bestående fløyen i full bredde. Arbeidet med en helt ny fløy mot Observatoriegaten ble påbegynt før krigen, og var ferdig da krigen kom (Bakken, 1958, 228–256). Fløyen hadde 7 boketasjer med plass til 600 000 bøker og 20 000 avisbind. På toppen av bokmagasinet ble det innredet en lesesal, som for øvrig ble bevart da man rehabiliterte bygget før Nasjonalbibliotekets innflytting i 2005. Også på 1940-tallet, som ved rehabiliteringen i 2005, ble utbyggingen gjennomført mot at biblioteket delte bygningen med andre institusjoner som var underlagt Universitetet i Oslo. På 1940-tallet var dette Stadnamnarkivet, Det norske litterære ordboksverk, Norsk ordbok, Målførearkivet, Institutt for folkelivsgansking, samt Norsk Folkeminnesamling, som hadde hatt lokaler i bygningen siden 1913.

Harald Tveterås var Universitetsbibliotekets leder fra 1954 til 1969. Da spørsmålet om et nasjonalbibliotek ble tatt opp på slutten av 1950-tallet, førte dette til at Tveterås ble departementets konsulent i saker som vedrørte statens fagbiblioteker (Bakken, 1958, 246). På begynnelsen av 1960-tallet bygget man ut Universitetet på Blindern, uten et eget bibliotek på universitetsområdet. Dermed ble Universitetsbiblioteket liggende som en isolert utpost på Solli plass, langt fra Universitetets fakulteter. Etter hvert ble Universitetets forskjellige instituttbiblioteker gradvis samlet fakultetsvis, under ledelsen av en fakultetsbibliotekar for hvert bibliotek. Disse skulle integrere instituttsamlingene ved fakultetene og koordinere dem med samlingen i hovedbiblioteket. Plassmangelen på Solli plass og

behovet for å ha litteraturen nærmere Universitetet gjorde at samlingene ble delt. De fleste fagområder ble flyttet til fakultetsbibliotekene. Delingen foregikk over et langt tidsrom. Matematikk gikk først, så naturvitenskap, og langt senere medisin og jus. Innenfor disse fagområdene ble samlingene overført til fakultetene i sin helhet (Stasbygg 1999). Denne fakultetstjenesten ble betegnet som en nødhjelp. Det innebar at man fikk bibliotektjenester på Blindern, men her savnet man fortsatt et stort, omfattende bibliotek (G. Munthe, 1986, 9–33). Samtidig hadde Universitetsbiblioteket på Solli plass store plassproblemer, og man etablerte en rekke provisoriske løsninger, for eksempel å lagre materialet i låver (Løpeseddelen 5 1989).

I 1962 lanserte Tveterås en fire-trinns utbyggingsplan for Universitetsbiblioteket, som inneholdt et sikringsmagasin i fjell, et depotbibliotek, en filial for Universitetsbiblioteket på Blindern og en utvidelse av bygningen på Solli plass. Denne ble godkjent av Kirke- og undervisningsdepartementet, Det akademiske kollegium og Statens bygge- og eiendomsdirektorat. Men forslaget møtte hard motstand ved Universitetet i 1968. På denne tiden lå det ideologiske undertoner innvevd i motstanden. Det var radikalt å ville bygge på Blindern, konservativt å holde på Drammensveien (Wasberg, 1986, 34).

Tidligere leder for Universitetsbiblioteket, Jan Erik Røed, mente at Universitetet i virkeligheten hadde flyttet til Blindern, men man hadde glemt biblioteket. Spesielt HF-fakultetet gikk hardt ut og forlangte at all videre utbygging av Universitetsbiblioteket skulle skje på Blindern. Striden ble dramatisk og endte med at Tveterås forlot sin stilling, mens departementet la saken på is fordi partene ikke kunne bli enige. I mellomtiden kom Biologibygget opp i 1972, og bibliotekets byggesak ble igjen satt på vent (Røed, 2006).

Det så dermed ut til at enhver utbygging av biblioteket ville måtte skje på Blindern, men det var fortsatt et åpent spørsmål hvordan dette skulle skje. I 1968 nedsatte Det akademiske kollegium et nytt utvalg, som året etter gikk inn for å reise en bibliotekbygning på Blindern. De politiske organer var ikke innstilt på å gjøre noe med dette før saken var skikkelig utredet. Disse utredningene kom først på 1980-tallet. I 1970-årene gikk bibliotekets byggesak fra utsettelse

til utsettelse (G. Munthe, 1986). Dette skjedde til tross for økende studentkull og etableringen av mange nye vitenskapelige fag siden 1960-tallet. Det skapte behov for nye lesesaler og lesesalsbibliotek.

I 1969 ble Riksbibliotektjenesten opprettet. Den koordinerte det økte antallet fag- og forskningsbiblioteker. Den hadde også ansvaret for å planlegge noen nasjonalbibliotekfunksjoner, blant annet nasjonalbibliografien. De praktiske nasjonalbibliotekfunksjonene ble fortsatt utført av Norske avdeling ved Universitetsbiblioteket. Avdelingens oppgaver var de samme som ble definert under Drolsum: å samle inn, oppbevare og gjøre tilgjengelig alle norske trykk, arbeider av norske forfattere trykt eller utgitt i utlandet som originalarbeid eller oversettelse, samt bøker og artikler om Norge av utenlandske forfattere (Grønland, 1972). Som tidligere overbibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Oslo og landets første riksbibliotekar Harald Tveterås skrev, var en stor del av avdelingens arbeidsområde ikke dekket av avleveringsloven, fordi norske forfatterskap i økende grad ble spredd i utenlandske publikasjoner. Han fremhevet veksten i Norske avdelings omfang, og viste blant annet til at utlånet fra avdelingen økte fra 4600 bind i 1919 til 26 000 bind i 1961. I samme tidsrom økte bruken av avisbind fra 3500 til over 10 000. Personalet ble utvidet fra tre personer til elleve faste stillinger og en rekke vikarer (Tveterås, 1961, 26). Det var ingen store endringer i bibliotekets drift under Gerhard Munthes ledelse fra 1969 til han gikk over i rollen som riksbibliotekar i 1975. Da overtok John Brandrud ledelsen ved Universitetsbiblioteket, en stilling han hadde til han ble statsstipendiat i 1982. I denne perioden så man på innsamlingen som et teknisk spørsmål.

De nasjonale kategoriene var en selvfølge.

4. Nasjonalbibliotekavdelingen i Mo i Rana 1980–1989

Nasjonalbiblioteksaken på dagsordenen

Diskusjonen om å opprette et nasjonalbibliotek som en selvstendig institusjon for å ivareta nasjonale bibliotekoppgaver skjøt fart på begynnelsen av 1980-tallet. Dette var første gang spørsmålet ble behandlet i politiske organer etter at Stortinget hadde avvist forslaget om å endre Universitetsbibliotekets navn til Riks- og Universitetsbibliotek i 1930. I løpet av tiåret drøftet tre offentlige utvalg og en regjeringsoppnevnt arbeidsgruppe hvordan Universitetsbiblioteket i Oslo fungerte som nasjonalbibliotek. Utgangspunktet for diskusjonen var den samme som vi har sett i forslagene fra Drolsum og W. Munthe. De nasjonale bibliotekoppgavene konkurrerte om ressurser med tjenestene biblioteket utførte for Universitetet i Oslo. Selve kjernen i problemet var gammel, men diskusjonen tok en ny vending.

På 1980-tallet ble etableringen av et nasjonalbibliotek verken drøftet som et spørsmål om navneendring eller som en egen post på Universitetet i Oslos budsjetter, slik Drolsum hadde foreslått. Diskusjonen bygget heller ikke på W. Munthes forslag om å skille ut hele Universitetsbiblioteket fra Universitetet i Oslo, og kalle det et riksbibliotek. På 1980-tallet diskuterte man nye spørsmål, som hvordan de nasjonale bibliotekoppgavene kunne skilles ut fra Universitetsbiblioteket i Oslo, og opprettelsen av et selvstendig nasjonalbibliotek til å ta seg av dem. Da ville Universitetsbiblioteket utelukkende kunne konsentrere seg om å være et vitenskapelig bibliotek for Universitetet i Oslo.

De nye problemstillingene må sees på bakgrunn av at Universitetet i Oslo mistet sin sentrale posisjon som landets fremste aka-

demiske institusjon i perioden frem mot 1980-tallet. Helt fra første doktorgrad ble avlagt ved Universitetet i Oslo i 1817 og frem til 1924, var Universitetet i Oslo landets eneste institusjon hvor man kunne avlegge doktorgrader. I 1924 ble den første doktorgrad avlagt ved Norges Tekniske Høgskole, i dag integrert i NTNU. Ved Norges Landbrukshøgskole ble den første doktorgraden avlagt i 1927, ved Universitetet i Bergen i 1949 og ved Universitetet i Tromsø i 1974. I løpet av 1960- og 1970-tallet skjedde det en storstilt utbygging av forskning, studier og undervisning. Fra 1969 ble det bygd ut distriktshøyskoler i hele landet. Dette medførte varige strukturelle endringer i hele det høyere utdanningssystemet i Norge.

Nasjonens bokarkiv

I 1980 ble Strandutvalget nedsatt for å gjøre rede for situasjonen til universitets- og forskningsbibliotekene (NOU 1983:17). Som en del av dette var utvalgets mandat å belyse hvordan nasjonale bibliotekoppgaver kunne fordeles mellom bibliotekene. Utvalget skulle komme med forslag til finansiering og gjennomføring av en mulig ny organisasjon. Dette var det første offentlige utvalget som eksplisitt drøftet de nasjonale bibliotekoppgavene, som det imidlertid definerte på sin egen, originale, måte.

Den direkte årsaken til at Strandutvalget var nedsatt, var at informasjonsmengden i form av bøker, tidsskrifter, mikrofilmkort o.a. var blitt fordoblet ca. hvert tiende år de siste 40 årene (NOU 1983:17). Etterspørselen etter informasjonstjenester økte tilsvarende, uten at ressurstilgangen til bibliotekene hadde vokst i takt med dette. I tillegg var bibliotekenes rolle i den samlede informasjonsformidlingen i samfunnet i endring. Veksten i litteraturmengden, utviklingen i brukerbehov og av hjelpemidler i litteratursøkningen hadde gjort det både mulig og nødvendig for bibliotekene å spille en mer aktiv rolle i informasjonsformidlingen.

I 1981 omfattet de norske fag- og forskningsbibliotekene ca. 430 enheter med over 1000 ansatte. Samlingene utgjorde ca. 12 millioner bind bøker og tidsskrifter og 2,2 millioner mikrofilmenheter. Samtidig var det en økning på rundt en halv million bind årlig (NOU 1983:17). Dette var langt større samlinger enn de Drolsum

og W. Munthe holdt orden på. Ved inngangen til 1980-tallet var imidlertid oppgavene fordelt mellom mange biblioteker. Av fag- og forskningsbibliotekenes 12 millioner bind tilhørte 3,7 Universitetsbiblioteket i Oslo. Selv om universitetsbibliotekene i Bergen og Trondheim fikk rekvisisjonsrett etter 1940, var Universitetsbiblioteket i Oslo det eneste biblioteket som hadde ansvar for å ta hånd om alt det pliktavleverte materialet.

Ordningen med at Universitetsbiblioteket i Oslo tok seg av de nasjonale bibliotekoppgavene var problematisk. Det fikk sine bevilgninger bestemt ut fra de oppgavene biblioteket utførte for Universitetet i Oslo og ikke ut fra de nasjonale bibliotekoppgavene det utførte (NOU 1983:17). Dermed konkurrerte oppgavene biblioteket gjorde for Universitetet, med håndteringen av de nasjonale bibliotekoppgavene.

For å løse dette problemet foreslo Strandutvalget å skille noen nasjonale bibliotekoppgaver ut fra Universitetsbiblioteket i Oslo, og legge dem til en egen institusjon. Om de nasjonale bibliotekoppgavene skrev utvalget: "I utvalgets definisjon er et nasjonalbibliotek det av et lands biblioteker som i første rekke har som oppgave å samle, registrere og oppbevare landets egen litteratur, som det vanligvis mottar gjennom pliktavlevering." Dette definerte utvalget som den primære nasjonalbibliotekoppgave (NOU 1983:17, 6).

I tillegg til det Strandutvalget kalte den primære nasjonalbibliotekoppgaven, viste det til betegnelsen "andre nasjonalbibliotekoppgaver". Betegnelsen var, ifølge utvalget, ofte brukt om funksjoner og samlinger som Universitetsbiblioteket hadde, men som det ikke nødvendigvis måtte ha som bruksbibliotek for Universitetet. Dette gjaldt funksjonen som sentralt vitenskapelig bibliotek på omfattende fagområder, den operative virksomheten i forbindelse med fellestjenesten Norsk samkatalog, utvikling av EDB-baserte informasjonstjenester, funksjonen som byttesentral, ansvaret for spesialsamlingene etc. Utvalget mislikte betegnelsen andre nasjonalbibliotekoppgaver ut fra at "den vekker forestillingen om en innbyrdes sammenheng oppgavene imellom som ikke er der" (NOU 1983:17, 68). Disse oppgavene måtte ifølge utvalget ikke nødvendigvis knyttes til et nasjonalbibliotek. Strandutvalget ville derfor heller ikke foreslå hvor disse oppgavene skulle ligge, i et nytt nasjonalbibliotek eller i Uni-

versitetsbiblioteket i Oslo. Ved å avvise at disse oppgavene måtte ligge i et nasjonalbibliotek, avviste ikke bare Strandutvalget viktige deler av det nasjonale prosjektet innenfor biblioteksektoren. Det brøt også med etablert internasjonal tenkning omkring nasjonale bibliotekoppgaver. Innstillingen inneholder for eksempel ingen referanser til UNESCOs definisjon av nasjonale bibliotekoppgaver.

Innstillingen opererte med en svært snever definisjon av både et nasjonalbibliotek og de nasjonale bibliotekoppgavene. Ifølge Strandutvalget var det utelukkende oppgaver som innsamling, registrering og oppbevaring av den nasjonale litteraturen som burde skilles ut fra Universitetsbiblioteket og legges i en egen institusjon. Sammenlikner vi det med UNESCOs definisjon fra 1948, ser vi at Strandutvalget har utelatt spesialsamlinger, utenlandske samlinger og et nasjonalbiblioteks samordningsfunksjon. Ved å innsnevre de nasjonale bibliotekoppgavene til samlings- og arkivfunksjoner utelot Strandutvalget de oppgavene som var knyttet til kultur og kunnskap. Det argumenterte ut fra en teknisk-administrativ logikk da det unnlot å legge vekt på de fortolkningsmessige sidene ved de nasjonale bibliotekoppgavene.

Denne formen for logikk ble ytterligere bekreftet ved at Strandutvalget utelukkende brukte administrative og budsjettmessige argumenter. Hovedargumentet for å skille ut nasjonalbibliotekoppgavene i en egen institusjon var knyttet til ressurser. Norske avdeling hadde behov for en egen budsjettpost på statsbudsjettet for å håndtere det pliktavleverte norske materialet. Utvalget så det som en ulempe at dette lå under moderinstitusjonen, Universitetet i Oslo. Det argumenterte med at Universitetet ikke lenger ville betale for nasjonale bibliotekoppgaver uten å få en ekstra budsjettpost. Dermed konkurrerte nasjonalbibliotekoppgavene med de oppgavene Universitetsbiblioteket gjorde for Universitetet i Oslo. Utvalget konkluderte med at det var lite tilfredsstillende at Universitetsbiblioteket også skulle være et nasjonalbibliotek, og ønsket å fristille Universitetsbiblioteket fra det utvalget selv hadde definert som et "bokarkiv" (NOU 1983:17, 52).

I stedet for å løsrive hele Universitetsbiblioteket fra Universitetet, slik W. Munthe hadde foreslått, gikk Strandutvalgets forslag ut på å redusere de nasjonale bibliotekoppgavene til rent tekniske

arkivfunksjoner, som så skulle skilles ut i en selvstendig institusjon. Utvalget presenterte et helt konkret forslag: Hvis det ble anledning til å bygge et universitetsbibliotek på Blindern, kunne Nasjonalbiblioteket bli igjen i bibliotekbygningen på Solli plass. Dette var første gang et slik deling av Universitetsbiblioteket i ett universitetsbibliotek og ett nasjonalbibliotek ble satt på dagsordenen. Strandutvalget innførte dermed et nytt element i diskusjonen om nasjonalbiblioteksaken. I Strandutvalget satt representanter fra både Universitetet i Oslo og bibliotekmiljøet, blant dem riksbibliotekar Gerhard Munthe. Enigheten ble oppnådd ved at alle tilsynelatende sluttet seg til de tekniske og administrative argumentene. Det skulle snart vise seg at riksbibliotekaren skulle bryte med denne enigheten.

Den tekniske og administrative formen for argumentasjon hadde hegemoniet i den politiske debatten på 1980-tallet. Ifølge Rune Slagstad var landet styrt av en markedsteknokratisk styringselite (Slagstad, 1998, 506). Argumentasjonen knyttet til de nasjonale bibliotekoppgavene vitner om at dokumentene var skrevet av, eller på oppdrag fra, en teknisk og administrativt orientert elite. Vurderingene av bibliotekoppgavene bygger på en avideologisert, administrativ og teknokratisk tilnærming til politikk, som følger det March og Olsen (1995, 74, 154) kaller en konsekvenslogikk. Selv om ideologisk ladede begreper ikke var trukket inn i dokumentene, vil vi senere se at slike størrelser likevel var til stede, og da som underliggende premisser for elitens teknisk og administrativt begrunnede prosjekter.

Den påfølgende høringsrunden viste at flere avdelinger ved Universitetet i Oslo og Universitetsbiblioteket var kritiske til Strandutvalgets forslag. Jan Erik Røed samlet inn alle uttalelsene i et kompendium, som er datert 11. april 1983. Dette viser at spesielt en form for kritikk gikk igjen. Den gjaldt definisjonen av det utvalget oppfattet som den primære nasjonalbibliotekoppgaven. Mange mente at et nasjonalbibliotek ville utføre langt flere oppgaver enn de som falt under den primære nasjonalbibliotekoppgaven. En utvidelse av definisjonen ville vise at det i virkeligheten var behov for mer ressurser (Røed 1983). En slik utvidelse ville trekke frem de kulturelle bibliotekoppgavene, og det ble ikke fulgt opp av myndighetene.

Til tross for en omfattende høringsrunde havnet Strandutvalgets forslag om å etablere et nytt nasjonalbibliotek i en skuff. Man hadde ikke klart å skape oppslutning om behovet for en ny ressursmessig løsning for Universitetsbiblioteket i Oslo og en ny institusjonalisering av de nasjonale bibliotekoppgavene. Det foregikk imidlertid endringer i medielandskapet som skulle komme til å endre forståelsen av de nasjonale bibliotekoppgavene og påvirke beslutningen om å etablere et nasjonalbibliotek.

Innsamling av nye medier

Samtidig som antall fag- og forskningsbiblioteker økte, vokste den moderne medieflommen. Derfor ble det nedsatt et annet utvalg samtidig som Strandutvalget i 1980. Furreutvalget skulle gjøre rede for situasjonen i Norge med hensyn til arkivering, registrering og oppbevaring av trykksaker, EDB-baserte dokumenter og lyd- og billedmateriale (NOU 1984:3, 11). Mandatet var å utrede et forslag til en ny pliktavleveringslov. Denne loven ble vedtatt ni år senere, i 1989. De institusjonelle løsningene for de nasjonale bibliotekoppgavene skulle etter hvert vise seg å bli nær knyttet til forvaltningen av denne loven.

I 1980 var Universitetsbibliotekets håndtering av de nasjonale bibliotekoppgavene fortsatt knyttet til trykte dokumenter. Lyd, foto, bilde og film ble avlevert etter frivillige avtaler. Nå ønsket Kirke- og undervisningsdepartementet å få utredet hvordan alle typer dokumenter kunne bli tatt vare på og gjort tilgjengelig for forskning. I begrunnelsen for oppnevnelsen av utvalget la departementet vekt på at bare en del av det som ble produsert i Norge av skrift, lyd og bilde, blir registrert og tatt vare på systematisk. Departementet mente at det var grunn til å tro at verdifull nasjonal kultur og viktig historisk kildemateriale gikk tapt som følge av dette. Derfor ville det få utredet hvordan alle disse formene for dokumenter kunne bli tatt vare på og gjort tilgjengelig for forskning og kulturformidling (NOU: 1984:3, 13).

Medieutviklingen hadde ført til at dokumenter ble mangfoldiggjort med metoder som ikke var kjent 40 år tidligere, da den forrige pliktavleveringsloven ble vedtatt. Det var kommet nye metoder for

både lagring og overføring av informasjon. Etter 1945 foregikk det en storstilt utbygging av landets massemedier. I de første årene etter krigen rådet fire store massemedier grunnen: aviser, ukeblader, film og radio. Alle sammen oppnådde historiske rekorder i opplag og lyttertall. Avisene konsoliderte seg som partipresse slik det hadde vært før krigen, og ukepressen hadde rekordartet omsetning. Begge disse mediene produserte trykt materiale. I tillegg ble det registrert mellom 31 og 35 millioner kinobesøk årlig. Samtidig ble Norsk Rikskringkasting gjenreist i det nye bygget på Marienlyst, og antallet radiolisenser steg raskt etter krigen.

Ifølge Henrik Bastiansen og Hans Fredrik Dahl (2003, 248) var tiden fra slutten av 1940-årene og frem til 1960 preget av at film og bilder fikk stadig større betydning som formidlingsformer. Det foregikk en bred kulturell dreining mot det visuelle, også før fjernsynets gjennombrudd på 1960-tallet. Avisene fikk flere bilder, ukebladenes sider var visuelle, og radioen appellerte til lytternes bildeskapende fantasi. Samtidig gikk filmen inn i en ny epoke. Den ble trukket inn i statens kulturpolitikk, både i form av støtteordninger og etableringen av Statens Filmsentral. Utviklingen av norske medier i tiårene frem til 1980 var sterkt preget av statlige myndigheters politiske rammebetingelser. Avisene fikk pressestøtte og momsfritak, i motsetning til ukebladene, som var skattlagt. Kringkastingen var lisensfinansiert og underlagt Stortingets detaljerte budsjettdiskusjoner, mens nye statlige støtteordninger for bøker og film ble innført (Bastiansen og Dahl, 2003, 353).

Aviser, ukeblad, radio og film ble sterkt utfordret da fjernsynet ble innført i 1960.

Fjernsynet hadde en unik gjennomslagskraft, og innføringen av det skapte forskyvninger i de andre mediene. Programoversikter, forhåndsomtaler og fjernsynsanmeldelser ble inkludert i aviser og ukeblad. Radioen ble redusert til en sekundæraktivitet, noe man kunne lytte til mens man gjorde noe annet. Kinobesøket gikk ned. Mediene balanserte hverandre på en ny måte. Det stabiliserende elementet i mediesystemet var kringkastingsmonopolet, med fjernsynet i sentrum. Elektroniske medier som radio og fjernsyn hadde en sentral nasjonal betydning, fordi de skapte en landsomfattende felles offentlighet og ga en felles kulturell referanse (Bastiansen og Dahl 2003, 456).

Etter krigen skapte NRK en felles nasjonal referanseramme, på en måte som ingen andre medier hadde klart tidligere. Dette skjedde i hovedsak gjennom radioen de første årene etter fredsslutningen, og fortsatte med fjernsynets rekordraske ekspansjon i tiåret 1960–1970. Monopolstillingen var åpenbart nasjonsbyggende. Her er det et interessant sammenfall i tid, som kanskje ikke er tilfeldig. NRKs glansperiode som nasjonsbyggende institusjon faller i nøyaktig samme periode som da den administrative eliten dyrket en teknokratisk tilnærming til politikk. Det kan dermed se ut til at NRK-monopolet fungerte som en kulturell garantist for at det nasjonale fellesskapet kunne tas som en selvfølge. Det var derfor ikke nødvendig å nevne nasjonal kultur verken i offentlige dokumenter eller i den generelle politiske debatten. Dette mediesystemet var forholdsvis stabilt frem til 1980-tallet. Da det ble åpnet for nærradiokonsesjon i 1981, var kringkastingsmonopolet brutt. Dermed var det bare et spørsmål om tid før også fjernsynsmonopolet gikk i oppløsning.

De elektroniske medienes store betydning kommer tydelig frem i en oversikt over publikums kontakttid med medier fra slutten av 1970-tallet, rett før Furreutvalget ble nedsatt i 1980. Total mediekontakttid var 5,3 timer hver dag. Dette fordelte seg på radiolytting 1,9 timer, fjernsynsseing 1,6–1,7 timer, avislesing 0,6–0,7 timer, lesing av tidsskrifter og ukeblader 0,2, boklesing 0,3 og lytting til plater og kassetter 0,5 timer. Kinobesøket var ikke målbart (NOU: 1984:3, 30). Nasjonens hukommelse lå definitivt ikke bare i skriftkulturen. Sammen med disse generelle endringene i mediebruken lå det også en konkret episode bak nedsettelsen av Furreutvalget. Ifølge et intervju Berge Furre ga i P1 i NRK radio den 16. juni 1988, hadde NRK slettet opptakene fra den historiske folkeavstemningsnatten om EF i 1972 (Furre 1988). I NRK var det rutine å bruke båndene om igjen for å spare penger.

Endringene i mediesituasjonen gjorde det vanskelig å få til arkiveringsordninger som ga et dekkende bilde av allment tilgjengelig informasjon i samfunnet. Den nye teknikken hadde ifølge Furreutvalgets innstilling ført til at en stor del av kultur- og vitenskapsformidlingen skjedde i "andre media enn papir, t.d. som mikroformer, som film, grammofonplater, fonogram, videogram, EDB-

dokument og andre former for magnetisk og ikke-magnetisk lagring" (NOU: 1984:3, 13). Furreutvalget foreslo derfor en utvidelse av pliktavleveringsloven fra bare å gjelde dokumenter av papir til også å omfatte EDB-dokumenter, lyd og bilde. Utvalget utvidet samtidig dokumentbegrepet, slik at det skulle omfatte alle eksemplarer av et medium som lagrer informasjon, uavhengig av teknologi. Dette dokumentbegrepet ble siden innført i den nye pliktavleveringsloven fra 1989.

Furreutvalget mente at en slik utvidelse av det pliktavleverte materialet ville kreve at man hadde en egnet institusjon til å forvalte det. Utvalget så det som svært vanskelig for Universitetsbiblioteket å utføre de oppgavene de allerede hadde, og med en ny og utvidet pliktavleveringslov mente utvalget at det ville bli helt umulig. Da Furreutvalget presenterte sin innstilling i 1984, knapt ett år etter Strandutvalget, støttet det forslaget om å etablere et selvstendig nasjonalbibliotek: "Utvalet vil så sterkt det kan, rå til at nasjonalbibliotekfunksjonane blir skilde ut frå Universitetsbiblioteket i Oslo, og at det blir skipa eit eige Nasjonalbibliotek – bygd på Norske avdeling og nokre andre samlingar" (NOU: 1984:3, 17). Nasjonalbiblioteket måtte ifølge utvalget skilles ut fra Universitetsbiblioteket både fysisk og administrativt, og fremstå som en selvstendig institusjon.

Forslaget om en ny pliktavleveringslov brakte et nytt argument inn i debatten om de nasjonale bibliotekoppgavene. Hvis man ønsket å utvide pliktavleveringsloven til nye medier, trengte man også en ny institusjon, som var i stand til å håndtere dokumentene. På samme måte som Strandutvalget beskrev Furreutvalget et nasjonalbibliotek først og fremst som en teknisk, arkivliknende institusjon som skulle administrere det pliktavleverte materialet. Det definerte et nasjonalbibliotek til å være et offentlig bibliotek som har hovedansvaret for å motta og samle inn, registrere, oppbevare og låne ut dokumenter av papir og andre medier, som er produsert eller gjort allment tilgjengelig i landet, og som det er avleveringsplikt for (NOU: 1984: 3, 17). Heller ikke Furreutvalget trakk inn et nasjonalbiblioteks oppgaver knyttet til det å være en kultur- og kunnskapsinstitusjon, slik vi har sett det var definert i UNESCOs retningslinjer (Lor, 1997). Verken spesialsamlingene eller samtidens

formidling av innholdet i bibliotekets samlinger var med i vurderingene. Selv om utvalget trakk inn at et nasjonalbibliotek vil ha spesialsamlinger, var ikke disse av avgjørende betydning for opprettelsen av et nasjonalbibliotek. Hvilke samlinger som skulle bli med i et nytt nasjonalbibliotek, ville ikke utvalget ta stilling til, men skisserte det som et fremtidig forhandlingsspørsmål (NOU 1984:3).

I likhet med Strandutvalget brukte Furreutvalget i hovedtrekk en teknisk og administrativ form for argumentasjon da det begrunnet behovet for et nasjonalbibliotek. Institusjonaliseringen ble presentert som en respons på administrative behov. I Furreutvalgets innstilling ser man imidlertid sprekker i denne formen for handlingslogikk. Innstillingen bærer tittelen *Frå informasjon til kulturarv*. En slik tittel skaper forventninger om at teksten skal drøfte begrepet "kultur" eller "kulturarv". Utredningen ga påfallende vage definisjoner av disse begrepene.

Begrepet "kulturarv" ble bare knyttet til etableringen av et nasjonalbibliotek ett sted i utredningen. Det skjedde der Furreutvalget argumenterte for at det var åpenbart at de nasjonale kulturvernoppgavene biblioteket skulle ivareta, måtte bli skadelidende fordi disse oppgavene lå under Universitetsbiblioteket og Universitetet i Oslo: "Dette er ikkje til fordel for UiO, og det er til skade for vesentlege nasjonale kulturoppgåver." (NOU 1984: 3, 118). Furreutvalget mente at det var uholdbart at Norge ikke hadde et nasjonalbibliotek. Da utvalget gikk inn for å opprette et slikt bibliotek, gikk det samtidig inn for en oppvurdering av kulturarven.

Furreutvalgets bruk av en teknisk og administrativ argumentasjon slo også sprekker på et annet punkt. Det skjedde i en diskusjon om formålet med avleveringsplikt. Her drøftet utvalget forholdet mellom samtid og fortid. Det la vekt på at nåtiden vokser frem av fortiden, og brukte formuleringer som at "vi er vår historie" og "når vi spør kven vi er, må vi blant anna gå til vår fortid" (NOU 1984: 3, 21). Her bruker utvalget et nasjonalt vi, hvor historien blir betraktet som formende for dagens nasjonale identitet. Utvalget mente at det var en førsterangs samfunnsoppgave å sikre at ettertiden har et romslig og rimelig tilfang av kilder til kunnskap om vår samtid når den blir fortid. Ifølge utvalget er det en kulturoppgave å sikre at ettertiden kan finne svar på flest mulig spørsmål som kommende slekter vil stille om vår

tid (NOU 1984: 3). Her argumenterer utvalget i tråd med en sømmelighetslogikk: Det passer seg for en nasjon å sikre ettertiden tilgang til nåtidens kulturelle ytringer. Derfor var det nødvendig å justere kategoriene for nasjonale kulturprodukter.

Argumentene for å etablere et nasjonalbibliotek var først og fremst knyttet til de konkrete, administrative behovene som oppstod på grunn av samfunnsendringer knyttet til endringer i mediene. Behovet for å justere det nasjonale kategorisystemet for bevaring av medieprodukter var et gitt premiss for arbeidet. Når man skulle ta vare på nye medier, innebar det like fullt en utfordring mot det nasjonale kategorisystemet.

De nye mediene perforerte nasjonalstatens kulturelle grenser, blant annet fordi de ikke var like knyttet til nasjonalspråket som skriftkulturen. Filmer, populærmusikk og TV-programmer er til dels internasjonale i sin karakter, og selges på et verdensmarked. De skulle like fullt samles inn og ordnes i et system som var basert på innsamling og bevaring av kulturprodukter som er kategorisert ut fra territorielle grenser. Dette gjorde de nye mediene tvetydige i nasjonal sammenheng. Man kan se forslaget om å utvide pliktavleveringsloven som en måte å inkludere deler av den internasjonale massekulturen på i forståelsen av det nasjonale. På denne måten nærmet utvalget seg en mer territoriell nasjonsoppfatning, også på de nasjonale symbolenes område. NRKs rockeprogrammer og norsktekstede amerikanske filmer ble med dette definert som norsk kulturarv.

Furreutvalget gjorde et dristig grep ved å inkludere ikke bare film, radio og TV, men også digitale medier, i det nasjonale kulturbegrepet. (Utvalget ble oppnevnt fjorten år før World Wide Web og Internett ble lansert for et bredt publikum.) Utvalget foreslo å inkludere den kulturen som befolkningen faktisk brukte mest tid på, i nasjonens statsautoriserte hukommelse. Tidligere var bare trykt lavkultur inkludert i samlingene. Å inkludere den offentlig tilgjengelige massekulturen som en del av kulturarven innebar en oppvurdering av lavkulturen og en radikal justering i det kulturelle kategorisystemet. Justeringen bestod både i en inkludering av tidligere ekskluderte kulturuttrykk og en oppvurdering av uttrykk som hadde hatt lav status. Furreutvalget foreslo en radikal utvidelse av hva som skulle regnes som norsk kultur.

Store deler av de nye medieproduktene var en del av den internasjonale kulturindustriens store kretsløp av underholdningsprodukter, og var ikke bundet til det norske språket på samme måte som skriftkulturen. Innenfor en tradisjonell nasjonal ramme kunne man ha endt med å avvise disse produktene, slik for eksempel NRK gjorde i perioden 1973–1986, da engelskspråklige norske popmelodier ikke fikk være med i programmet "Norsktoppen" (NRK 2007).

En slik form for justering av nasjonale kategorier var i samsvar med myndighetenes utvidede kulturbegrep, som ble innført med kulturmeldingene fra 1970-tallet og videreutviklet på 1980-tallet. Kulturmeldingene belyser det politiske og kulturelle klima som begrunnelsen for å etablere et nasjonalbibliotek var en del av. Med det utvidede kulturbegrepet ønsket regjeringen "Tiltak som kan jamne ut den store skilnaden mellom dei ulike delar av landet når det gjeld kulturtilbod og høve til allsidig kulturell eigenaktivitet" (st.meld. nr. 8 (1973–74), 1). Myndighetene gikk inn for at offentlige budsjetter også skulle omfatte mer folkelige og mindre elitepregede kulturaktiviteter. Begrunnelsen var at det tradisjonelle kulturbegrepet bygget på en elitistisk tankegang. Kulturelt demokrati, desentralisering og egenaktivitet skulle være retningsgivende begrep for politikken. Med det utvidede kulturbegrepet skulle ikke kulturgodene være forbeholdt en elite i nasjonens sentrum.

Politikerne ønsket en kulturell demokratisering, men kulturell aktivitet ble samtidig betraktet som en privatsak. Kultur var noe man drev med på fritiden, og kulturbegrepet skulle i prinsippet omfatte all fritidsaktivitet. Staten skulle ikke bestemme innholdet i kulturen, og heller ikke definere kulturell kvalitet. Det ble ikke oppfattet som en oppgave for et statlig organ å gi en autoritativ definisjon av kulturbegrepet. Alle former for kulturaktivitet og kulturopplevelse var ansett som likeverdige (st.meld. nr. 8 (1973–74), st.meld. nr. 52 (1973–74), 1)). Med det utvidede kulturbegrepet gikk politikerne inn for å endre norske kulturelle og sosiale kategorier på en ganske radikal måte. Samtidig representerte denne endringen en reproduksjon av det nasjonale fellesskapet. Til grunn for tanken om et nasjonalt fellesskap ligger det alltid et likhetsideal, selv om det ikke alltid er enighet om hva likheten består i. Det utvidede kulturbegrepet ville etablere et fellesskap i et samfunn hvor den alminnelige

borger hadde fått sterkt utvidet fritid, og gjennomføre dette ved å bryte ned skillet mellom høykultur og lavkultur, sentrum og periferi.

Til tross for at Furreutvalgets innstilling var i samsvar med kulturmeldingens ønsker om å justere de nasjonale kategoriene, og samtidig beskrev situasjonen for Universitetsbiblioteket som uholdbar, førte heller ikke denne utredningen til at man satte fortgang i saken. På utredningenes nivå var det i ferd med å etableres en økende enighet om at samfunnsendringene hadde skapt behov for nye institusjonelle ordninger på området. Men enigheten strakk seg ikke så langt, og det var ikke sterke nok interesser til at noen sa seg villig til å sette inn midler for å endre ressursstrukturen. Det skulle ta fem år fra Furreutvalget presenterte sine forslag, til Stortinget fattet vedtak om å etablere en nasjonalbibliotekavdeling og en ny pliktavleveringslov i 1989. Furreutvalget var forut for sin tid. Det foreslo å innføre en av verdens mest moderne pliktavleveringslover.

Kulturen trekkes inn i debatten

Ved Universitetet i Oslo hadde den såkalte Kjekshuskomiteen arbeidet parallelt med Strandutvalget for å konkretisere visjonene om et nytt bibliotekbygg på Blindern. Utredningene ved Universitetet ble imidlertid innstilt da Strandutvalgets innstilling ble kjent. I stedet tok Det akademiske kollegiums organisasjons- og administrasjonskomité utgangspunkt i Strandutvalgets og Furreutvalgets innstillinger, og ga sin støtte til disse i en anbefaling den ga om den fremtidige organisering av Universitetsbiblioteket fra 31. januar 1984. Komiteen bygget på de to utvalgenes definisjon av nasjonale bibliotekoppgaver, og knyttet sin argumentasjon til en teknisk og administrativ begrunnelse. Dette kom blant annet til uttrykk ved at den argumenterte for et "reint universitetsbibliotek" (UiO 1984, 26). Det akademiske kollegiums underkomité ønsket et universitetsbibliotek som ikke var belemret med de nasjonale bibliotekoppgavene.

Komiteen ville ikke ta stilling til hvordan delingen skulle gjennomføres, men rettet derimot sin oppmerksomhet mot universitetsbibliotekets oppgaver. Fra Universitetets side var forutsetningen for reformarbeidet at Universitetsbiblioteket skulle flytte til Blindern.

Det ble nedsatt en ny arbeidsgruppe, og i oktober 1985 forelå et ferdig forslag til et nytt bibliotek mellom Meteorologisk institutt og HF-byggene. Ved Universitetet måtte imidlertid biblioteket konkurrere med andre byggeplaner, og prosessen stoppet opp (Røed, 2006, 2).

Også Kultur- og vitenskapsdepartementet støttet forslaget om å dele Universitetsbiblioteket i Oslo, og opprette et selvstendig nasjonalbibliotek (st. meld. nr. 66 (1984–85)). Dette var bakgrunnen for at departementet i april 1985 nedsatte en arbeidsgruppe ledet av riksbibliotekar Gerhard Munthe, for å komme med anbefalinger om hvordan dette kunne gjøres i praksis. Arbeidsgruppen, som presenterte sin innstilling 10. april 1986, tolket sitt oppdrag fra Kultur- og vitenskapsdepartementet til å " utrede de praktiske spørsmål som reiser seg i forbindelse med delingen slik man tenker seg den mer permanente ordning – på sikt, hvor de to bibliotekenheter skiller/har skilt lag også fysisk og geografisk" (Munthe, G.et al.1986, 11).

Arbeidsgruppen la til grunn at tanken om en utskillelse av et nasjonalbibliotek hadde fått alminnelig tilslutning, og at det var behov for snarlige løsninger. Arbeidsgruppens tekst, Munthe-rapporten, var den første som tok for seg de praktiske sidene ved hvordan et nasjonalbibliotek kunne etableres og de nasjonale bibliotekoppgavene institusjonaliseres. Utredningen bygget på interne rapporter fra Universitetsbiblioteket, og presenterte en langt videre definisjon av de nasjonale bibliotekoppgavene enn det vi har sett i 1980-tallets offentlige utredninger.

Arbeidsgruppen ledet av G. Munthe skilte mellom to typer nasjonalbibliotekoppgaver: Den ene var å være hovedbibliotek og en allment tilgjengelig informasjonssentral – nasjonalt og internasjonalt – for studier av og forskning på norsk kultur i videste forstand. Dette er de samlingsbaserte tjenestene som omhandler mottak, registrering, oppbevaring, konservering og tilgjengeliggjøring av materialet. Den andre var å være en felles tjenesteinstans for norsk bibliotekvesen og et sentrum for boklig kultur. Dette ville omforme Nasjonalbiblioteket til en kjerneinstitusjon i norsk bibliotekvesen, med fellesoppgaver på landsbasis. Modellen tok utgangspunkt i at forskning og utvikling etter hvert foregikk mer desentralisert, og at

det var behov for felles administrasjon av databaser og samkataloger, kontakter i internasjonal sammenheng, byttesentral etc.

Muntherapporten var den eneste utredningen fra 1980-tallet som både henviste til internasjonale standarder og drøftet et nasjonalbiblioteks rolle som kultur- og kunnskapsinstitusjon. Arbeidsgruppens definisjon av nasjonale bibliotekoppgaver var helt i tråd med hvordan UNESCO og IFLA har definert nasjonale bibliotekoppgaver. Den la vekt på at samlingene skulle være tilgjengelige for studier av Norge, nordmenn, norsk kultur og næringsliv. Som eneste oppbevaringssted for alle norske trykk, og for en betydelig del av det som er skrevet om Norge, nordmenn og norsk virksomhet, skrev arbeidsgruppen at det var naturlig å gjøre et nasjonalbibliotek til et sentrum for norsk bokkultur: "Den boklige kulturhistorie vil omfatte bokens plass i samfunnet ikke bare som litterært dokument, men også som kunstnerisk, håndverksmessig og industrielt produkt, som informasjonsmiddel, som redskap i undervisning og forskning, som underholdning og som ledd i massekulturen" (Munthe, G.et al.1986, 59).

Videre i teksten argumenterte arbeidsgruppen for at et nasjonalbibliotek ville være et hjemsted ikke bare for det kunstneriske og idémessige innholdet av norsk litteratur, men også for den sosiale og økonomiske siden av trykkproduksjonen. Dette var et forslag om å institusjonalisere praksisen for administrative og kulturelle nasjonale bibliotekoppgaver på et overordnet nivå.

I Muntherapporten ble det brukt argumenter som refererte eksplisitt til hva som passet seg for en nasjon. Med dette knyttet den seg an til en sømmelighetslogikk. Gerhard Munthe gjentok dermed de nasjonale argumentene til sin far og forgjenger Wilhelm Munthe fra 1925, men han var mer tilbakeholden i spørsmålet om nasjonens behov.

Det var en langt mer kulturorientert argumentasjon i Muntherapporten enn i de andre utredningene i epoken. Den fremhevet hvordan det trykte materialet gjorde det mulig for en stadig økende gruppe mennesker å føle fellesskap med mennesker man aldri hadde møtt. Den la vekt på hvordan det trykte materialet har vært med på å forme norsk historie litterært, kunstnerisk og sosialt. Muntherapporten la vekt på at en nasjons skriftkultur ikke kan sees

isolert fra omverdenen. Dette gjaldt spesielt for Norge, som var en del av en felles dansk-norsk skrifttradisjon til langt ut på 1800-tallet. Selv om et nasjonalbibliotek skal ha dokumenter publisert i Norge som sin hovedoppgave, kunne det ifølge Muntherapporten ikke være uten utenlandsk materiale. For å få et bilde av norske samfunnsforhold må man kunne studere disse i sammenheng med utviklingen i andre land. Ut fra hvordan fremmede forhold har vært med på å prege norsk virksomhet, resonnerte Muntherapporten med at det også var nødvendig å ha en utenlandsk boksamling i et norsk nasjonalbibliotek.

Til tross for at G. Munthes arbeidsgruppe var såpass tydelig om sammenhengen mellom norsk og utenlandsk materiale, foreslo den som et overordnet prinsipp at de utenlandske samlingene skulle følge Universitetsbiblioteket. Det som skulle bli igjen i et nasjonalbibliotek, var utenlandsk litteratur i det omfang som er nødvendig for at de som arbeider med det norske materiale, skulle være i stand til å studere "vårt land og vår kultur" i en vid sammenheng. Muntherapporten foreslo at et nasjonalbibliotek utelukkende skulle konsentrere seg om verker som var utgitt i Norge, handlet om Norge, eller var utgitt av nordmenn i utlandet. Samtidig oppfordret arbeidsgruppen Norske avdeling og spesialsamlingene til å undersøke hvilket utenlandsk materiale de mente måtte være tilgjengelig for studier av det norske. Dermed la Muntherapporten fra 1986 opp til at de utenlandske samlingene skulle skilles ut fra et fremtidig nasjonalbibliotek.

Både Universitetsbiblioteket og Universitetet i Oslo ønsket en snarlig løsning for de nasjonale bibliotekoppgavene. Ved Universitetsbiblioteket hadde man ifølge dets daværende leder, Jan Erik Røed, siden 1984 arbeidet ut fra et overordnet mål om at biblioteket skulle deles og universitetsbibliotekdelen skulle flyttes til Blindern (Røed 2006). Mens debatten raste, var plassproblemene bare blitt større og større. Den ene samlingen etter den andre var blitt flyttet ut til fakultetsbibliotekene, som etter hvert var etablert for å løse de lokale bibliotekbehovene. Fordi blikket nå var rettet mot Blindern, og fordi det lå i kortene at det var Nasjonalbiblioteket som skulle overta bygningen i Drammensveien, ble de utenlandske samlingene flyttet ut, hevdet Røed (2006, 6).

Universitet uten nasjonale bibliotekoppgaver

Før de politiske myndighetene fattet vedtak om å etablere et nasjonalbibliotek, skulle nok et offentlig utvalg argumentere for at Norge trengte biblioteket. Hernesutvalget fra 1988, som ble ledet av Gudmund Hernes, hadde som formål å vurdere mål, organisering og prioritering når det gjelder høyere utdanning og forskning frem mot år 2000–2010 (NOU 1988:28). Ifølge utvalget var målet å få mer kompetanse ut av befolkningens talent. Nasjonens intellektuelle nivå skulle heves til internasjonal standard.

Med slike ambisjoner ble spørsmålet om å etablere et nasjonalbibliotek av underordnet betydning. Argumentene for utskillelse var helt tydelig sett fra Universitetet i Oslos side, og tilpasset Universitetets behov. De nasjonale oppgavene ble beskrevet som en byrde. Utvalget foreslo at Universitetsbiblioteket i Oslo "snarest frigjøres fra nasjonalbiblioteksfunksjonen" ved at det ble etablert et eget nasjonalbibliotek, som kan stimulere og støtte forskning og studier og yte bibliotektjenester til læresteder over hele landet innenfor "Norgesnettet" (NOU 1988:28, 221). Hernesutvalget presenterte det klareste utspillet om at de nasjonale bibliotekoppgavene var noe Universitetet måtte slippe. Selve etableringen av en ny institusjon ble løselig begrunnet ut fra at et nasjonalbibliotek var en kunnskapsinstitusjon, uten at utvalget brukte særlig energi på å beskrive et nasjonalbiblioteks funksjoner og de nasjonale bibliotekoppgavene.

For Hernesutvalget stod kunnskapspolitikken i fokus, og i denne sammenhengen skulle Norgesnettet være et integrert nettverk for høyere utdanning og forskning i Norge. Dette skulle ha en samordnende funksjon for det økte antall utdanningsinstitusjoner fordelt over hele landet. Samtidig skulle det bygge på en arbeidsdeling. For Universitetet i Oslo ble det dermed enda viktigere å bli fristilt fra de nasjonale bibliotekoppgavene, slik at det kunne konsentrere seg om å bli ledende i det vitenskapelige arbeidet. Hernesutvalget foreslo et nasjonalt biblioteknettverk, hvor man blant annet bygde ut en felles elektronisk databehandling gjennom BIBSYS.

Det spesielle med Hernesutvalget er at det henviste til det nasjonale i sin argumentasjon, men det ble betraktet ut fra et teknisk og administrativt perspektiv. Utvalget ville altså styrke utnyttelsen

av befolkningens talent, og vinne ny kunnskap for å sikre nasjonens fremtid: "For det som sikrer nasjonens fremtid, er den evne til å vinne ny kunnskap, den dømmekraft til å treffe humane valg og den innsikt til å beherske teknologi som landet gir sine innbyggere" (NOU 1988:28, 7). Hernesutvalget var instrumentelt, og ikke symbolsk, i sin nasjonale tenkning. Utvalget gikk ikke inn for å reprodusere det nasjonale med flagg, myter eller tradisjoner. Dette kan man kalle teknokratisk nasjonalisme, fordi den bygde på funksjoner og ikke symboler.

Med sin argumentasjon skilte Hernesutvalget seg ut fra den tidligere teknokratiske og administrative eliten, som fornektet det nasjonale. Dette samsvarer med Slagstads analyser av Gudmund Hernes som premissleverandør for Arbeiderpartiets ideologiske transformasjon på 1980-tallet. Ifølge Slagstad (1998, 520) var det Hernes som løftet frem det identitetsdannende, som hadde fått en underordnet plass etter den annen verdenskrig.

Teknisk argumentasjon for utskilling

Nasjonalbiblioteksaken ble grundig utredet på 1980-tallet. Selv om alle de fire utredningene fra dette tiåret konkluderte med at Norge trengte et nytt nasjonalbibliotek, hadde de ulike tilnærminger til problemet. Som vi har sett, drøftet Strandutvalget behovet for et nasjonalbibliotek ut fra veksten i informasjonsstrømmen og det økte antallet fag- og forskningsbiblioteker. Furreutvalget utredet grunnlaget for en utvidelse av pliktavleveringsloven og argumenterte for å opprette en ny institusjon til å ta seg av alle de nye typene dokumenter. Arbeidsgruppen ledet av G. Munthe presenterte praktiske løsninger for en deling av Universitetsbiblioteket og et nasjonalbibliotek, samtidig som det fremhevet de kulturelle bibliotekoppgavene. Hernesutvalget konsentrerte seg om høyere utdanning og forskning, og gikk inn for å etablere et nasjonalbibliotek slik at Universitetet ble fristilt fra nasjonalbibliotekfunksjonene. Samtlige utvalg argumenterte for at en opprettelse av et eget nasjonalbibliotek ville gjøre det lettere å få ressurser til de nasjonale bibliotekoppgavene, og ikke minst til Universitetsbiblioteket i Oslo som et bibliotek for Universitetets behov.

Gjennom de fire utredningenes enighet om behovet for et nasjonalbibliotek på 1980-tallet var deler av grunnlaget for en felles meningsstruktur lagt. Det var imidlertid uenighet om hvordan man skulle definere de nasjonale bibliotekoppgavene. Muntherapporten opererte med en kulturell og kunnskapsmessig definisjon. Utredningens argumentasjon knyttet seg til tradisjonen etter Axel Drolsum og Wilhelm Munthe, i en noe avbleket form. Selv om Muntherapportens kulturelle tilnærming ikke fikk gjennomslag, ble argumentasjonen hentet opp igjen på 1990-tallet.

Med Muntherapporten som unntak bygget 1980-tallets definisjoner av de nasjonale bibliotekoppgavene fortsatt på en avideologisert, administrativ og teknokratisk tilnærming til politikk. Den tidens offentlige dokumenter var skrevet av, eller på oppdrag fra, en teknokratisk og administrativ elite som ikke diskuterte ideologisk ladede begreper. Slike størrelser var underliggende premisser for deres beslutninger. Ifølge Slagstad hadde den nye styringseliten som var i ferd med å ta makten i Arbeiderpartiet på denne tiden, gitt opp å styre den samfunnsøkonomiske basis. I stedet ble styringsprosjektet begrenset til ikke-økonomiske samfunnsfelt. Deres tenkning var formet av markedstenkning og målstyring (Slagstad 1998, 518). Dette kan være en av grunnene til at den første nasjonalbibliotekavdelingen ble etablert i Mo i Rana, på ruinene av et av etterkrigstidens største nasjonale industriprosjekter.

Nasjonalbiblioteket etableres i Mo i Rana

AS Norsk Jernverk i Mo i Rana ble etablert ved et stortingsvedtak i 1946. Hensikten var å sikre Norges stålproduksjon etter den andre verdenskrig, samtidig som man ville man styrke næringslivet i Nord-Norge. Det tok ni år å bygge jernverket, og produksjonen startet i 1955. Norsk Jernverk var en av Norges største arbeidsplasser, og fra produksjonsstarten i 1955 og frem til 1975 økte innbyggertallet i Mo i Rana fra 8000 til 26 000 (Slottemo 2007). På 1970- og 1980-tallet ble jernverket rammet av en internasjonal stålkrise, og ble et permanent finansielt problem for den norske stat. Ved utgangen av 1983 var Norsk Jernverks samlede gjeld på ca. 2,2 milliarder kroner. På grunn av bevilgninger til gjeldssanering var den redusert til ca. en

milliard ved utgangen av 1987. Jernverket ble nedlagt ved et stortingsvedtak 6. mai 1988 (st.prp. nr. 113 (1987–88)).

Jernverket var et nasjonalt selvstendighetssymbol. Målet var samfunnsøkonomisk lønnsomhet, og ikke nødvendigvis bedriftsøkonomiske krav til profitt. For Arbeiderpartiet var Norsk Jernverk en symbolsak, og et av de store prestisjeprosjektene i etterkrigstiden. Det var en del av den industrimoderniseringen som stod sentralt i arbeiderpartistatens politikk etter krigen. Dette var en reguleringspolitikk som bygget på et ideologisk kompromiss mellom arbeiderbevegelsen og kapitalmakten. Partiet stod for samling om velferdsstat og velferdskapitalisme. Produksjon skulle skape grunnlag for nasjonal omfordeling. Blant annet fordi dette hadde en nasjonalstatlig ramme, kaller Slagstad det en industrimodernisme (Slagstad 1998, 259–266).

Den nye nasjonalbibliotekavdelingen som ble etablert i Mo i Rana i 1989, skulle erstatte deler av det nedlagte Norsk Jernverk, og på den måten ville myndighetene løse to politiske problemer samtidig. Man opprettet en nasjonalbibliotekavdeling som kunne ta seg av alle uløste og nye nasjonale bibliotekoppgaver, samtidig som man skaffet arbeidsplasser i Rana. Behovet for større bevilgninger og nye institusjonelle løsninger hadde man allerede klarlagt gjennom utvalgsarbeidet på 1980-tallet. Med nedleggelsen av Norsk Jernverk dukket det opp en sjanse til å få finansiert det nye bibliotekprosjektet. Det ble bevilget store økonomiske midler for å unngå massearbeidsløshet etter at Jernverket ble nedlagt. Ved å etablere en kobling mellom behovet for et nasjonalbibliotek til å ta vare på nasjonens kulturarv og hensynet til distriktspolitikken ble det mulig å skaffe penger til et prosjekt det tidligere hadde vært problematisk å finansiere (Deildok og Strøm 1994, 112).

For norsk offentlighet startet etableringsprosessen med en lekkasje fra Kultur- og vitenskapsdepartementet den 6. april 1988, som innholdt et forslag om at nasjonale bibliotekfunksjoner skulle legges til jernverksbyen Mo i Rana. Dette skjedde til stor overraskelse for både Universitetet i Oslo og de ansatte ved Universitetsbiblioteket, som hadde tatt del i drøftingen om en mulig utskillelse av de nasjonale bibliotekoppgavene. Lokaliseringen av et fremtidig nasjonalbibliotek hadde ikke vært diskutert tidligere, men de fleste

hadde gått ut fra at det ville ligge i Oslo-området. I mellomtiden hadde imidlertid "noen" snakket sammen, og ifølge *Løpeseddelen* – Universitetsbibliotekets informasjonsorgan fra mai 1988, var dette riksbibliotekar Bendik Rugaas og førstekonsulent Stein Sægrov fra Kulturdepartementet. Fra Rugaas' side ble etableringen i Rana fremstilt som en utilfredsstillende, men nødvendig løsning. Fra Sægrovs side ble det beskrevet som eneste løsning, hvis man ikke ville vente 10 til 20 år. "Dra til Mo i Rana", var det blitt sagt (*Løpeseddelen* 3, 1988). Riksbibliotektjenesten la frem tallunderlag, slik at departementet kunne vurdere om det var mulig å flytte visse nasjonale bibliotekoppgaver fra hovedstaden til distrikts-Norge.

Det første offisielle dokumentet som nevnte etableringen av en nasjonalbibliotekavdeling i Mo i Rana var Stortingsproposisjonen *Om Rana og Norsk Jernverk AS* (st.prp. 113 (1987–1988). I forbindelse med nedleggelsen av Jernverket ble det skissert noen tiltak som kunne gi nye arbeidsplasser; ett av dem var å flytte noen nasjonale bibliotekfunksjoner fra Universitetsbiblioteket i Oslo. Den gangen ønsket man å opprette et frittstående nasjonalbibliotek med publikumsfunksjoner fortsatt lokalisert til en bygning i Oslo, men med de viktigste basisfunksjonene plassert i Mo i Rana. Begrunnelsen for flytting var at det var mulig å benytte bibliografiske databaser med direkte oppkobling (st.prp. 113 (1987–1988, 54). Det var digitaliseringen som gjorde flyttingen til Rana, med en avstand på 1035 kilometer fra Oslo, realistisk.

Etter en gjennomgang av flyttingen i Stortinget sendte Kultur- og vitenskapsdepartementet saken ut til høring den 10. juni 1988. Høringsnotatets hovedbegrunnelse for å flytte ut noen av de nasjonale bibliotekoppgavene var den samme som utredningene på 1980-tallet. Dette dreide seg først og fremst om kapasitet og sikring av magasinene, for å få mulighet til å gjennomføre de forpliktelsene som ville komme med den nye pliktavleveringsloven Furreutvalget hadde foreslått. Forslaget gikk ut på å overføre 56 av 108 stillinger som ble brukt til nasjonale bibliotekoppgaver ved Universitetsbiblioteket, og i tillegg opprette flere stillinger i Rana. På sikt la man opp til at avdelingen i Rana skulle både bli hovedsete for nasjonalbibliotekets mottak av pliktavlevert materiale og for teknisk avdeling og planavdeling, mens man beholdt publikumsfunksjonene

i Oslo. Departementet gjentok argumentet om at en utflytting ville være mulig på grunn av ny datateknologi, samtidig som det la vekt på at det ville være lettere å få etablert et frittstående nasjonalbibliotek dersom basisfunksjonene ble flyttet ut av Oslo-området (Rundskriv nr. V–35/88).

Man fattet her viktige ideologiske beslutninger på grunnlag av administrative argumenter. Distriktspolitikken gjorde det mulig å få bevilgninger til et nasjonalbibliotek. Mens distriktspolitiske hensyn stod sentralt i Kultur- og vitenskapsdepartementets argumentasjon, var dokumentet blottet for kulturpolitiske eller kunnskapsmessige argumenter. Også på dette stadiet benyttet de politiske myndighetene seg av en ren teknisk og administrativ argumentasjonsform, også i sin definisjon av nasjonale bibliotekoppgaver. På denne måten dekket departementet til at det her var snakk om avveininger mellom ulike kulturelle verdier og interesser.

Dette kan tolkes i lys av det kulturpolitiske klimaet på 1970- og 1980-tallet. I motsetning til 1970-tallet hadde markedet fått sterkere makt, og kulturen ble i større grad underlagt lønnsomhetsbetingelser. Samtidig var det utvidede kulturbegrepet beholdt og videreutviklet. Denne kombinasjonen innebar en instrumentalisering av kulturen, som også kunne brukes til å fremme lokal patriotisme. I kulturmeldingene fra 1980-tallet ble det lagt vekt på at kulturen har en sosial og politisk oppgave. Man la samtidig vekt på hvordan kulturarbeid i lokalsamfunn kan "spele ei rolle i kampen mot arbeidsløysa. Førebels har ein røynsle for at dei ekstraordinære sysselsetjingsmidlane har kunna nyttast til løysing av kulturoppgåver, samtidig som dei har gitt meiningsfull sysselsetjing" (st.meld. nr. 27 (1983–84, 15). En slik instrumentell forståelse av kultur og kulturpolitikk kan være en del av bakgrunnen for at argumentasjonen for å etablere et nasjonalbibliotek på 1980-tallet hadde få referanser til de kulturelle nasjonale bibliotekoppgavene.

Distriktspolitikken hadde avgjørende betydning for etableringen. Sentrum/periferi-aksen har alltid betydd mye i norsk politikk. Stein Rokkan beskrev de historiske skillelinjene i norsk politikk først og fremst som territorielle og kulturelle: "Distrikter stod mot hovedstad, bøndene kjempet mot Kongens embedsmenn, og forsvarere av bygdenes kulturelle tradisjoner talte mot strømmen

av verdslighet og nasjonalisme fra byene" (Rokkan 1987, 113). Man kan høre et tydelig ekko av dette i prosessen som førte frem til etableringen av Nasjonalbibliotekets avdeling i Mo i Rana. Motstanden mot sentral autoritet har vært et grunntema i norsk politikk, og kampen om å definere det nasjonale er koblet til forholdet mellom sentrum og periferi.

Et interessant aspekt ved den norske nasjonsbyggingsprosessen, og hvor den ifølge Rokkan (1987) skiller seg fra andre europeiske land, er at utvidelsen av stemmeretten til eiendomsløse på bygdene og i byene i liten grad førte til polarisering av samfunnet etter klasselinjer. Striden om språk, religion og moral opprettholdt motsetningene mellom sentrum og periferi, selv om det var regionale forskjeller mellom Sørvestlandet og Nord-Norge. Bygdene utviklet en motkultur mot det nasjonale sentrum og fikk støtte fra de radikale i byene. Opprettelsen av først en nasjonalbibliotekavdeling i Mo i Rana, og deretter en i Oslo, kan tolkes i lys av dette mønsteret.

De ideologiske og kulturelle avveiningene som lå til grunn for opprettelsen ,kom tydeligere frem i rapporten fra en arbeidsgruppe som Kultur- og vitenskapsdepartementet oppnevnte i 1988. Arbeidsgruppen skulle utarbeide et forslag til en helhetsløsning for et nasjonalbibliotek med lokalisering i Oslo og i Mo i Rana, og var ledet av riksbibliotekar Bendik Rugaas. I tillegg til lederen bestod Rugaasutvalget av representanter fra Universitetsbiblioteket, Universitetet i Oslo og Kultur- og vitenskapsdepartementet. Deltakelse fra alle berørte parter var antakelig nødvendig for å sørge for at opprettelsen av den nye statsinstitusjonen hadde oppslutning, selv om arbeidsformen kanskje ikke var ideell. Forslaget ble nemlig utarbeidet i løpet av knapt to måneder, og ble presentert 14. oktober 1988 (Rugaas et al. 1988). Arbeidsgruppen skrev at standpunktene ikke kunne være representative for alle høringsuttalelser på grunn av tidspress. Det var neppe tidspress alene som var utslagsgivende. Av totalt 40 høringsuttalelser ønsket 27 et samlet nasjonalbibliotek i Oslo. Noen av høringsinstansene kunne likevel tenke seg at visse tekniske funksjoner ble lagt til Rana. Det gjaldt først og fremst depotbibliotek og mikrofilming av aviser. Den løsningen som var foreslått av departementet, møtte motstand.

For å få fortgang i sakene koblet Rugaasutvalget etableringen av et nasjonalbibliotek til at staten var villig til å bruke store midler (ca. 1,7 milliarder) i de første årene som en del av en omstillingsprosess for industrisamfunnet Mo i Rana. Tidsknappheten hang sammen med at man ville benytte mulighetene for å bruke en stor del av disse bevilgningene til å løse de nasjonale bibliotekoppgavene.

I motsetning til departementets forslag om å legge basisfunksjoner til Mo i Rana anbefalte arbeidsgruppen at "målet må være å få et sterkt nasjonalbibliotek i Oslo med visse funksjoner lagt til Mo i Rana" (Rugaas et al.1988, 106). Den mente at visse funksjoner kunne lokaliseres i Rana umiddelbart. Det gjaldt depotbibliotek, mikrofilming og oppbevaring av aviser og tidsskrifter, konvertering av eldre kortkataloger til EDB, EDB-messig tilknytning til nasjonale biblioteksystemer og administrasjon. Arbeidsgruppen vurderte også om andre oppgaver kunne lokaliseres i Rana om noen år, avhengig av en ny pliktavleveringslov, magasinbygg og bibliotekfaglig kompetanse på stedet. Videre fremhevet den oppgaver som måtte løses i Oslo.

Selv om Muntheutvalgets definisjon av nasjonale bibliotekoppgaver skilte seg ut som langt mer kulturelt orientert enn de øvrige utvalgenes tekniske og funksjonelle definisjoner, konkluderte Rugaasutvalget med at Muntheutvalgets definisjon måtte ansees som en minimumsmodell for et ønsket norsk nasjonalbibliotek. UNESCOs anbefalinger for nasjonale bibliotekoppgaver fra 1987 ble denne gangen brukt som sjekkliste for en prinsipiell drøfting av hvilke oppgaver et norsk nasjonalbibliotek skulle fylle. Ut fra disse fremhevet utvalget blant annet at det var nødvendig for et nasjonalbibliotek å ha en kvalifisert akademisk stab til å lede institusjonens vanskelige oppgave med å bevare nasjonens kollektive minne. Ifølge Rugaasutvalget var det ingen tvil om hvor en slik stab fantes. Det var i Oslo.

Rugaasutvalgets begrunnelse for å etablere en avdeling i Oslo var at man ikke burde sette i gang enkelttiltak uten at dette var en del av en helhetlig løsning for å løse de nasjonale bibliotekoppgavene. Ifølge utvalget skulle det planlagte norske nasjonalbiblioteket være en felles tjenesteinstans for norsk bibliotekvesen, hovedbibliotek for studier av, og forskning i, norsk kultur i videste forstand, basert på sam-

lingene av tradisjonelle dokumenter og dokumenter i nye medier og et sentrum for boklig kultur.

Innstillingen fra Rugaasutvalget var motsetningsfylt. Med sitt kulturelle perspektiv på de nasjonale bibliotekoppgavene ønsket utvalget å tale hovedstadens sak, samtidig som det ville utnytte finansieringsmuligheten som hadde dukket opp i Rana. Arbeidsgruppen mente at en avdeling i Rana vanskelig kunne bli landets hovedbibliotek for studier av, eller forskning på, norsk kultur innen rimelig tid. Det samme gjaldt for et sentrum for boklig kultur. Til disse oppgavene kreves ifølge arbeidsgruppen et godt kvalifisert personale i et levende forskermiljø, med nære forbindelser og kontakter både nasjonalt og internasjonalt. Rugaasutvalget konkluderte med at alle funksjoner som kunne avledes av disse nasjonale bibliotekoppgavene, uansett måtte lokaliseres i Oslo. Helt konkret gjaldt det de eldre samlingene, spesialsamlingene, utenlandsk materiale, annet kjøp eller gaver, senter for kulturforskning, kompetansesenter, brukerveiledning og utstillinger. Rugaasutvalget gikk inn for en samlokalisering av Nasjonalbiblioteket og Universitetsbiblioteket i en ny bygning på Blindern.

Innstillingen fra Rugaas' hurtigarbeidende arbeidsgruppe dannet hovedgrunnlaget for stortingsproposisjonenen *Skiping av nasjonalbiblioteksavdeling i Rana*, som igjen lå til grunn for Stortingets vedtak om å etablere en nasjonalbibliotekavdeling i Rana (st.prp. 58 (1988–89). Kultur- og vitenskapsdepartementets forslag skilte seg imidlertid fra arbeidsgruppens på flere viktige punkter. Selv om departementet knyttet seg eksplisitt til Rugaasutvalgets innstilling, ble konklusjonen endret: "Målet må vera – i løpet av ein femårs periode – å utvikla dette tiltaket til å verta eit kvalifisert knutepunkt i eit nasjonalt biblioteknettverk med ansvar for nasjonalbibliografisk katalogisering og bibliografiske databasar" (st.prp. 58 (1988–89), 3). Mens Rugaasutvalget la vekt på å etablere et sterkt nasjonalbibliotek i Oslo med visse funksjoner i Rana, ønsket departementet å etablere et nasjonalt knutepunkt i Rana.

Kulturdepartementet brukte moderne informasjonsteknologi som et legitimeringsgrunnlag for å opprette nasjonalbibliotekavdelingen i Rana. Det mente at EDB-teknologi og tele- og datanett med bibliografiske databaser med direkte oppkobling gjorde det fullt

mulig å plassere disse oppgavene andre steder i landet. Ut fra lokalsamfunnets størrelse mente departementet at Mo i Rana "framstår som eit godt alternativ" (st.prp. 58 (1988–89), 2). Både Rugaasutvalget og departementet gikk inn for at Nasjonalbibliotekets EDB-systemer skulle knyttes til de infrastrukturer som ble bygget opp for universiteter, høgskoler og andre forskningsinstitusjoner, Hernesutvalgets Norgesnett. På dette området ville begge knytte Nasjonalbiblioteket til fag- og forskningsbibliotekene, og ikke til folkebibliotekene. Mens Rugaasutvalget mente at disse oppgavene burde lokaliseres i Oslo, ville Kulturdepartementet derimot flytte dem til Rana, og løse problemene med manglende ekspertise gjennom opplæringstiltak (st.prp. 58 (1988–89), 4).

Departementet og Stortinget utsatte å finne en løsing på problemene i Oslo: "Når tiltaket i Rana er utbygd, vil Kultur- og vitskapsdepartementet gjera ein ny analyse av situasjonen i Oslo med sikte på å vurdera framlegget om ei samla løysing nasjonalbibliotek/universitetsbibliotek på Blindern" (st.prp. 58 (1988–89), 3). Dette var til stor frustrasjon for Universitetsbiblioteket i Oslo, som fortsatt ville være fullstendig overbelastet. Det vekket også motstand ved Universitetet i Oslo, fordi spørsmålet om et bibliotek på Blindern forble ubesvart. Det kulturelle perspektivet til Rugaasutvalget, som departementet hevdet det bygget på, var utelatt i proposisjonen. Den inneholdt ingen betraktninger om Nasjonalbiblioteket som kultur- og kunnskapsinstitusjon. Departementet brukte fortsatt en ren teknisk og administrativ argumentasjon, og alternativet departementet gikk inn for, bygget rett og slett på at det var ressurser tilgjengelig.

I innstillingen fra Kirke- og undervisningskomiteen i Stortinget ble det imidlertid lagt vekt på at man ønsket en helhetlig plan for et nasjonalbibliotek innen sommeren 1990 (Innst. S. nr. 147 (1988–89)). I en slik helhetlig plan skulle avdelingen i Mo i Rana opprettes av distriktspolitiske hensyn, mens man ønsket et frittstående nasjonalbibliotek i Oslo. Komiteen fant det ulogisk med en underavdeling i Mo i Rana uten en selvstendig institusjon i hovedstaden å forholde seg til. På samme måte som Rugaasutvalget var komiteen opptatt av å etablere en institusjon i Oslo der de største brukergruppene var (Innst. S. nr. 147 (1988–89)).

Den 24. april 1989 vedtok Stortinget å opprette en nasjonalbibliotekavdeling i Mo i Rana, som en ny statsinstitusjon. Vedtaket var i tråd med Kulturdepartementets forslag i stortingsproposisjonen (st.prp. nr. 58 (1988–89)). Det var da gått ett år siden saken for første gang lekket ut i offentligheten. Etter å ha brukt hele 1980-tallet til utredninger, var bibliotekspørsmålet plutselig blitt en hastesak. Alt tyder på at opprettelsen var et kupp fra Kultur- og vitenskapsdepartementets side, hvor det grep tak i ledige distriktspolitiske midler.

I denne sammenhengen er det imidlertid viktig å se på hvilke argumenter som hadde gjennomslag da politiske myndigheter skulle bevilge penger til kultur og kunnskap. Ved etableringen i Rana ble distriktspolitiske midler kanalisert inn i kultur- og kunnskapssektoren. Det var midler fra Næringsdepartementet som satte fart i prosessen. Det nye Nasjonalbiblioteket fikk dermed en ny begrunnelse: Det skulle sikre arbeidsplasser i distriktene.

I oktober 1989 ble Nasjonalbibliotekets avdeling i Mo i Rana opprettet, i første omgang med 46 nye arbeidsplasser. Året etter kom 30 til. Det ble bevilget fem millioner til ombygging av lokaler i Mo i Rana, og 75 millioner til sikringsmagasin i fjellet. Nasjonalbibliotekavdelingen i Mo i Rana ble etablert som eget kapittel på statsbudsjettet, og som en egen institusjon med tilknytning til Universitetsbiblioteket i Oslo gjennom praktisk samarbeid. Parallelt med etableringen i Rana ble den nye pliktavleveringsloven vedtatt, i tråd med Furreutvalgets anbefalinger. Dermed hadde man både etablert en lovhjemmel og et apparat som kunne ta seg av de praktiske oppgavene lovhjemmelen førte med seg.

Fra industrinasjonalisme til kunnskapsnasjonalisme

Bakgrunnen for å etablere en nasjonalbibliotekavdeling i Rana var at Universitetsbiblioteket var overbelastet på grunn av den økende mengden av studenter, læringssteder og publikasjoner. Samtidig skapte pliktavleveringen av nye medier en lang rekke nye utfordringer. Oppgavene stod i kø. Det var behov for en utvidet kapasitet til å administrere ny medieteknologi, ta igjen et etterslep i den nasjonalbibliografiske katalogiseringen, bygge større magasiner og

et nytt sikringsmagasin, lagre mikrofilmkopier av materiale, overføre fra katalogkort til maskinlesbar form, etablere et nasjonalt depotbibliotek, sikre deler av de fotohistoriske samlingene, samt sørge for bedre sikring av fjernsyns- og radioarkivet til NRK. Felles for alle disse oppgavene er at de var knyttet til magasinfunksjonen og til bevaring av dokumentene. Dermed kan det se ut til at det var 1980-tallets gjennomgående snevre definisjon av de nasjonale bibliotekoppgavene, hvor de ble forstått som tekniske og administrative oppgaver, som gjorde det mulig å legge Nasjonalbibliotekets første avdeling til Mo i Rana. Alle disse oppgavene ble etter hvert utført ved denne avdelingen.

Det var nær sammenheng mellom etableringen i Rana og vedtaket om en ny pliktavleveringslov. Selv om grunnlaget for den nye loven lå klart i Furreutvalgets utredning allerede i 1984, ble den ikke vedtatt før man hadde en plan for en nasjonalbibliotekavdeling som kunne ta seg av det pliktavleverte materialet. Den 1. juni 1989, to måneder etter vedtaket om å opprette en nasjonalbibliotekavdeling i Mo i Rana, og fire måneder før opprettelsen, vedtok Stortinget den nye loven om pliktavlevering (ot.prp. nr. 52 (1988–89)). Da loven trådte i kraft 1. juli 1990, fikk Norge en av verdens mest moderne pliktavleveringslover. Den nye pliktavleveringsloven førte til dramatiske endringer i det nasjonale kategorisystemet innenfor mediefeltet. Den førte både til en aksept av tidligere oversette kulturytringer og til at alt som ble mangfoldiggjort i norske massemedier, i praksis ble betraktet som bevaringsverdig norsk kultur. Denne radikale justeringen av de nasjonale kategoriene på bibliotekområdet ble ikke nevnt i den politiske prosessen. Som Billig (1995, 6) påpeker, er mangler i vokabularet sjelden tilfeldig: "Having no name, it cannot be identified as a problem."

Årsaken til at det måtte en storstilt distriktspolitisk redningsaksjon til for å få etablert en nasjonalbibliotekavdeling, kan være at det ikke stod sterke nok interesser bak prosjektet. Det nasjonale bibliotekprosjektet var ikke knyttet til en spesiell institusjon, slik forskningsbiblioteker utfører tjenester for akademiske institusjoner. De nasjonale bibliotekoppgavene dekket ingen særskilte interessegruppers behov. Verken fagbevegelsen, næringslivet eller lokale ordførere arbeidet for et nasjonalbibliotek. Norge hadde ikke en

sterk kulturelite, og heller ikke kulturinteresserte politikere som arbeidet for et norsk nasjonalbibliotek som ramme for skriftkulturen (Forr 1989, Berntsen 1989).

Den politiske debatten på 1980-tallet var preget av en teknisk og administrativ forståelse av politikk. Dette preget også begrunnelsen for å etablere en nasjonalbibliotekavdeling i Rana. Bare Rugaasrapporten og Muntherapporten brukte nasjonale og kulturelle argumenter. De var alene om å drøfte nasjonale bibliotekoppgaver prinsipielt, på grunnlag av anbefalinger gitt av internasjonale organisasjoner som UNESCO. Her ble bevarings- og magasinfunksjonene sett i sammenheng med kunnskap og formidling. Jusprofessor og forfatter Jon Bing førte denne argumentasjonen videre i 1986, da han skrev at magasinene bare er interessante fordi de varsler om potensiell bruk. Så lenge materialreservoaret bare er et teknisk lager, er det dødt (Bing 1986, 168). Verdiene kan ikke realiseres på noen annen måte enn gjennom bruk. Men denne typen argumentasjon hadde liten gjennomslagskraft.

Med etableringen i Rana og utvidelsen av pliktavleveringsloven fattet politikerne viktige ideologiske beslutninger basert på administrative argumenter. Bak den rasjonelle, tekniske og økonomiske argumentasjonen kan man likevel skimte konturene av et endret kulturpolitisk klima. Disse er kanskje mest synlige i utviklingen av det utvidede kulturbegrepet (st.meld. nr. 8 (1973–74)). Opprettelsen av en nasjonal kultur- og kunnskapsinstitusjon langt fra hovedstaden passet svært godt inn i det utvidede kulturbegrepets ideal om sosial og geografisk utjevning på det kulturelle området. Enkeltmenneskes skaperevne skulle prioriteres, og kulturaktiviteter skulle utøves lokalt i distriktene. Kulturdepartementet gikk inn for å bryte ned skillet mellom sentrum og periferi, samtidig som man ville nedtone finkulturen i nasjonens sentrum (st.meld. nr. 23 (1981–82)). Dette innebar en justering av de interne nasjonale kategoriene.

Ønsket om å bryte ned skillene mellom høykultur og lavkultur, og mellom sentrum og periferi, ville føre til at man løsnet båndet mellom det nasjonale fellesskap og nasjonalstatens administrative sentrum. Ifølge Hompland, Berg Eriksen og Tjønneland (2003, 94) ville en fremheving av en nasjonal fellesarv og identitet knyttet til

sentralt plasserte institusjoner provosert Distrikts-Norge på denne tiden. Sett i lys av dette kan plasseringen av nasjonalbibliotekets magasinfunksjoner langt fra sentrum tolkes som en symboltung politisk beslutning.

Etableringen i Rana hadde også en annen nasjonal undertone. Nasjonalbibliotekavdelingen bygget på ruinene av et industriprosjekt som var tillagt stor nasjonal betydning i oppbyggingsepoken etter krigen. Det nasjonale var det felles underliggende premisset både for jernverket og for den administrative koblingen mellom distriktspolitikk og de nasjonale bibliotekoppgavene. Opprettelsen av Nasjonalbibliotekets avdeling i Rana var en slags videreføring av industrinasjonalismen, men med et annet innhold. Målet for industrien hadde vært å produsere, for dermed å skape grunnlag for omfordeling. Målet for oppbevaring av det pliktavleverte materialet skulle være å fungere som et materialreservoar for norskproduserte tanker og ideer. Begge deler var handlinger med stor symbolverdi. I vår tids frihandelsregime legges det lite vekt på nasjonal vareproduksjon, og handelshindringer blir aktivt bekjempet. På det økonomiske feltet er det derfor dårlig grobunn for etterkrigstidens industrinasjonalisme. Med etableringen av Nasjonalbibliotekavdelingen i Mo i Rana kan man si at et symbol for norsk industrinasjonalisme ble erstattet med et symbol for norsk kunnskapsnasjonalisme – med en distriktspolitisk profil.

5. Nasjonalbibliotekavdelingen i Oslo 1990–2004

Usikkerhet i hovedstaden

Nasjonalbibliotekavdelingen i Mo i Rana ble opprettet som en avdeling av et nasjonalbibliotek som den gangen ikke eksisterte. I Norge var det UNESCO vil kalle nasjonale bibliotekoppgaver, fordelt på tre ulike statlige institusjoner: Universitetsbiblioteket i Oslo, nasjonalbibliotekavdelingen i Rana og Riksbibliotektjenesten. Avdelingen i Rana var direkte underlagt Kulturdepartementet, mens Universitetsbiblioteket i Oslo var knyttet opp mot Kirke- og undervisningsdepartementet.

Ved avdelingen i Rana ble det arbeidet med mottak, registrering og videreformidling av alle nye norske bøker, tidsskrifter og andre publikasjoner, overføring av eldre kortkataloger til EDB, depotsamling for fjernlån, mikrofilming av aviser med mer. Det var også under oppbygging et audiovisuelt arkiv med tilhørende laboratoriefunksjoner og konserveringsatelier. Avdelingen i Rana ble tilknyttet BIBSYS, fag- og forskningsbibliotekenes felles databaser, noe som styrket tilknytningen til forskningssektoren.

Selv om mange oppgaver ble lagt til avdelingen i Rana, var det fortsatt uløste problemer i forhold til Universitetsbiblioteket. Universitetsbiblioteket i Oslo var fortsatt pålagt viktige nasjonale bibliotekoppgaver, og forble overbelastet. Bygningen var i en elendig tilstand, og det fantes fremdeles ikke et hovedbibliotek på Blindern. Stortinget hadde heller ikke gjort noe prinsippvedtak om å opprette en nasjonalbibliotekavdeling i Oslo, og dette skapte usikkerhet. Ifølge NRKs intervju med Berge Furre 16. juni 1988 så mange en fare for at etableringen i Rana skulle bli en sovepute, slik at det ikke ble gjort noe med situasjonen for Universitetsbiblioteket i Oslo.

Ved inngangen til 1990-tallet var det tydelig at nasjonalbiblioteksaken dreide seg om en kabal som involverte Universitetsbiblioteket i Oslo, en kommende nasjonalbibliotekavdeling i Oslo og nasjonalbibliotekavdelingen i Rana. For Riksbibliotektjenesten fant man andre institusjonelle løsninger. Skulle man skille ut de nasjonale bibliotekoppgavene fra Universitetsbiblioteket, måtte man bygge et nytt bibliotek på Blindern for humaniora og samfunnsvitenskap. Oppsplittingen i to nye institusjoner ville innebære at man delte samlingene.

De løse planene om en nasjonalbibliotekavdeling i Oslo førte også til en diskusjon om forholdet mellom de to nasjonalbibliotekavdelingene. I løpet av 1990-tallet ble det produsert en rekke utredninger og rapporter om hvordan man kunne skille ut de nasjonale bibliotekoppgavene fra Universitetsbiblioteket i Oslo, og etablere en "helhetlig" løsning for Nasjonalbiblioteket. Begrepet "helhetlig" ble brukt med henvisning til at avdelingen i Rana ikke hadde en moderinstitusjon å forholde seg til. I et helhetlig nasjonalbibliotek ville man samle begge avdelingene i en felles institusjon, hvor man inkluderte både administrative og kulturelle nasjonale bibliotekoppgaver.

Behovet for en helhetlig løsning

Grunnlaget for den videre utviklingen i nasjonalbiblioteksaken ble utredet av Skredeutvalget ved inngangen til 1990-tallet (NOU 1991:14). Utvalgets mandat var å utrede situasjonen for alle biblioteker i Norge. Fordi det så etableringen av et selvstendig nasjonalbibliotek i Norge som en hastesak, laget utvalget et eget notat til Kulturdepartementet i februar 1990, ett år før utvalgets innstilling var ferdig. Dette ble senere integrert i utredningen (NOU 1991:14). Hastverket må sees i lys av at man hadde etablert en ressursstruktur med hus, utstyr, mennesker og budsjetter i Mo i Rana. Dette krevde at det ble etablert en tilsvarende meningsstruktur (Olsen, 2007, 4), som kunne legitimere den uvanlige ressursbruken. Oppbyggingen av en slik struktur forutsatte at den nye avdelingen ble en del av en større plan som innebar at man også etablerte en nasjonalbibliotekavdeling i Oslo. Skredeutvalget så faren for at det skulle utvikle seg en institusjonell praksis i Rana, som det over tid ville bli vanskelig å forene med en avdeling i hovedstaden. Avstanden

mellom Rana og Oslo var betydelig, både i kilometer og i kontrasten mellom industribyens produksjonskultur og hovedstadskulturen.

I notatet konkluderte Skredeutvalget slik: "Ut fra prinsipielle overveielser om hva et nasjonalbibliotek skal være, vil utvalget tilrå at det opprettes et eget nasjonalbibliotek med hovedsete i Oslo" (NOU 1991:14, 110). Det er imidlertid vanskelig å spore hvilke prinsipielle overveielser utvalget hadde gjort. I notatet finner man verken referanser til internasjonale organisasjoners anbefalinger for nasjonalbiblioteker som UNESCO eller IFLA, eller til tidligere norske utvalgs vurderinger av nasjonale bibliotekoppgaver. Skredeutvalgets prinsipielle overveielser var implisitte og utydelig formulert, og anbefalingene om hva slags type nasjonalbibliotek Norge skulle ha, ble knyttet til funksjonelle og administrative oppgaver.

Gjennom en rekke konkrete anbefalinger gikk Skredeutvalget inn for nye institusjonelle praksiser og prinsipper. En anbefaling var at de nasjonale bibliotekoppgavene ble skilt ut fra Universitetsbiblioteket og overført til en institusjon i Oslo, som skulle bli Nasjonalbibliotekets hovedavdeling. En annen var at det ble etablert en administrativ ledelse med overordnet ansvar for avdelingene i Rana og i Oslo. En tredje anbefaling var at man opprettet et styringsorgan, og den siste at man opprettet et eget kapittel for Nasjonalbiblioteket på statsbudsjettet. Videre gikk Skredeutvalget inn for at man bygget et bibliotekbygg på Blindern og flyttet Universitetsbiblioteket dit, slik at bygningen i Drammensveien kunne frigjøres til et nasjonalbibliotek.

Skredeutvalgets notat viste at 1980-tallets teknokratiske begrunnelser for å etablere et nasjonalbibliotek var i ferd med å endres. Til grunn for utvalgets svært konkrete argumentasjon kan man finne en tenkemåte som nærmer seg den sømmelighetslogikken som preget G. Munthes og Rugaas' arbeidsgrupper. Skredeutvalget la vekt på nasjon og identitet, og trakk inn formidlingsaspektet som sentralt. Utvalget var svært opptatt av å begrunne behovet for en hovedavdeling i hovedstaden, som utførte publikumsrettede nasjonale bibliotekoppgaver. Det beskrev et nasjonalbibliotek som et kompetansesenter, som skulle fungere som basis for boklig kultur og bidra til utvikling av den medieteknologi som var nødvendig for kunnskapsorganisering, gjenfinning, spredning og forskning.

Nasjonalbiblioteket skulle også sørge for en mer effektiv utnytting av ressursene som brukes til bibliotekvesenet, til skriftkulturen og til informasjonshåndtering i vid forstand. Henvisningene til norsk kultur og bevaring av denne var det første tegnet til en mer kultur- og verdiorientert form for argumentasjon, som vokste seg stadig sterkere ut over 1990-tallet.

Jostein Helland Hauge og Maurice Line utarbeidet en rapport for Riksbibliotektjenesten om nasjonale bibliotekfunksjoner i Norge ved overgangen til 1990-tallet. De fremhevet et nasjonalbiblioteks kulturelle oppgaver og behov for kompetanse (Hauge og Line 1990). I motsetning til Skredeutvalget tok forfatterne utgangspunkt i anbefalinger fra UNESCO, som blant annet Line hadde vært med på å utarbeide i 1989, og diskuterte hvordan disse var løst i Norge. I likhet med Skredeutvalget la de vekt på at de nasjonale bibliotekoppgavene måtte skilles ut så fort som mulig, slik at Nasjonalbiblioteket kunne etableres som en selvstendig institusjon. Hauge og Line foreslo å opprette en stilling som nasjonalbibliotekar, anbefalte opprettelsen av et nasjonalt EDB-system og gikk inn for at Riksbibliotektjenesten og Statens bibliotektilsyn ble samlet i ett direktorat (Hauge og Line 1990). Alle disse anbefalingene ble, som vi skal se, vurdert løpende ut over på 1990-tallet.

Universitetsbibliotekets skilsmisseerklæring

Ved Universitetsbiblioteket i Oslo var man engstelig både for Universitetsbibliotekets skjebne og for administrasjonen av de nasjonale bibliotekoppgavene i hovedstaden. Dette kom blant annet til uttrykk i bibliotekets interne informasjonsblad Løpeseddelen fra 1989, som refererte fra interne informasjons- og arbeidsmøter hvor man diskuterte de nasjonale bibliotekoppgavene (Løpeseddelen 5, 1989; 6, 1989). Den viktigste oppgaven var å få oppført et nytt bibliotekbygg på Blindern, og samtidig få skilt ut de nasjonale bibliotekoppgavene. Med opprettelsen av Rana-avdelingen mente man at det var brakt inn en geografisk dimensjon som kompliserte saken betydelig. Det ble fremhevet som en vital interesse å få drevet frem en helhetsløsning: "Det er ellers stor risiko for at man tar fra UBO den ene nasjonalbibliotekoppgaven etter den andre uten at det ligger en

helhetlig planlegging eller samlet plan bak – en form for spekkhuggervirksomhet. Nasjonale bibliotekoppgaver som kortkonvertering, pliktavlevering, mottakssentral, mikrofilming, depotbibliotek mv. er snart i full drift i Rana. Fra den dagen de starter opp, vil det få konsekvenser for oss. Vår oppgave i Oslo vis-à-vis Rana blir å tilpasse oss!" (Løpeseddelen 6, 1989).

Bekymringen kan ikke bare tolkes som en sentrum/periferi-konflikt. Mange av de nasjonale bibliotekoppgavene var fratatt Universitetsbiblioteket uten at det ble presentert en tilfredsstillende institusjonell løsning. Ved Universitetsbiblioteket i Oslo var mange engstelige for arbeidsplassene, og man ønsket en plan for de nasjonale bibliotekoppgavene som fortsatt var administrert i Oslo. Ingen av 1980-tallets offentlige utvalg hadde drøftet disse oppgavene utførlig. Biblioteket arrangerte arbeidsmøter for å definere hvilke nasjonale bibliotekoppgaver som burde administreres i Oslo. Disse ble sammenfattet i en liste som ble referert i Løpeseddelen, informasjonsorganet for Universitetsbiblioteket i oktober 1989: 1. Samlinger (arkiv, brukssamlinger, spesial) 2. Bibliografiske oppgaver 3. Brukertjenester 4. Forskning, kultur, undervisning 5. Kompetansesenter 6. Eksterne aktiviteter/PR 7. Bygning, drift, utstyr 8. Administrasjon (personale, arbeidsmiljø, økonomi) 9. Organisasjon, styring 10. Diverse (Løpeseddelen 6, 1989).

Utformingen av en slik liste viser at det også innad i Universitetsbiblioteket i Oslo var uklarhet med hensyn til hva de nasjonale bibliotekoppgavene skulle omfatte. De ble definert på grunnlag av eksisterende institusjonell praksis ved Universitetsbiblioteket. I motsetning til utvalgene på 1980-tallet trakk Universitetsbiblioteket i sitt interne utredningsarbeid inn de kulturelle oppgavene, som blant annet var knyttet til formidling av samlingene. Det definerte Nasjonalbiblioteket som en kunnskaps- og kulturinstitusjon.

Sommeren 1990 utarbeidet Universitetsbiblioteket i Oslo en rapport hvor man ga klare begrunnelser for hvorfor man måtte etablere en nasjonalbibliotekavdeling i Oslo (Aabø 1990). Henvisningene til norsk skriftkultur og bevaring av norske verdier stod sentralt i denne rapporten. Rapporten beskrev et nasjonalbibliotek som en kulturinstitusjon på linje med Nasjonalteateret, Nasjonalgalleriet, Riksarkivet og Riksantikvaren. Et nasjonalbibliotek skulle

være landets viktigste informasjonssentral, og det naturlige senteret for hele det norske bibliotekvesenet og den norske skriftkulturen. Det nasjonale ble definert ut fra språk og kultur. Norge ble beskrevet som en av verdens minste språknasjoner, og siden den nasjonale skriftkulturen var utsatt for betydelig press og slitasje fra flere kanter, så Universitetsbibliotekets rapport det som "særlig påkrevd å sikre de nasjonale verdiene våre" i et Nasjonalbibliotek (Aabø 1990, 11). Rapporten bruker begreper som "det naturlige senteret" og "en del av landets kulturelle ansikt", og bygger sin argumentasjon på hva som passer seg for en nasjon som Norge. Universitetsbiblioteket påpekte at store deler av de nasjonale bibliotekoppgavene fortsatt ble utført ved Universitetsbiblioteket i Oslo. Det var på tide å overføre disse funksjonene til et selvstendig nasjonalbibliotek i Oslo, som avdelingen i Rana ville være en del av.

Det er verd å merke seg at i det første dokumentet hvor Universitetsbiblioteket hyllet de kulturelle sidene ved de nasjonale bibliotekoppgavene, argumenterte det samtidig kraftig for at Universitetsbiblioteket skulle fritas for de samme oppgavene. Rapporten konkluderte med at man måtte ha et eget kompetansesenter i Oslo til å ivareta de samlingsbaserte, kulturelle og publikumsrettede oppgavene. Man kunne ikke flytte hele biblioteket til Mo i Rana.

Ved Universitetsbiblioteket var det bred enighet om at det var nødvendig å etablere en nasjonalbibliotekavdeling i hovedstaden og en felles organisasjon for avdelingen i Oslo og Rana. I spørsmålet om delingen mellom Universitetsbiblioteket og Nasjonalbiblioteket sendte Universitetsbiblioteket et tydelig signal med denne rapporten: "UBO er klar til å dele" (Aabø 1990, 2).

Til tross for at de berørte ved Universitetsbiblioteket i Oslo allerede da fremhevet at arbeidet med delingen var kommet så langt at det var mulig å gjennomføre den, skulle det ta ni år før det var fysisk mulig til å flytte til Blindern. Først måtte Georg Sverdrups Hus bygges, og til dette manglet man fortsatt vedtak og bevilgninger.

Det trivielle inn i magasinene

Kulturdepartementet hadde god tid. I påvente av at Skredeutvalget skulle presentere sin hovedrapport, lot departementet saken ligge

(Deildok og Strøm 1994, 88). Den 1. juli 1990 trådte loven om pliktavlevering i kraft, og 15. april året etter var Skredeutvalgets hovedinnstilling ferdig. Denne gikk lenger enn notatet fra året før i å fremheve det nasjonale ved nasjonalbiblioteket. Utvalget skrev: "Et norsk nasjonalbibliotek har vært en viktig del av synliggjøringen av en selvstendig norsk stat. Fra 1814 har Universitetsbiblioteket i Oslo fungert som et norsk nasjonalbibliotek i tillegg til sine funksjoner som universitetsbibliotek" (NOU 1991:14, 108). Utvalget mente at det ikke har vært mulig å kombinere disse bibliotekfunksjonene i en effektiv organisasjonsmodell, og at det derfor var behov for to adskilte institusjoner.

Utvalget viste videre til at dette ikke var et spesielt norsk fenomen, og at andre lands nasjonalbiblioteker med flere målsettinger hadde tilsvarende problemer med å fungere effektivt. Til tross for at Skredeutvalget, som et av få utvalg, henviser til andre lands institusjonelle løsninger, presenterte det ingen konkrete sammenlikninger. Dette er litt underlig sett i lys av at den løsningen utvalget gikk inn for, bare var lik den løsningen man hadde valgt i Sverige. På den tiden kombinerte Danmark, Finland og Island de universitetstilknyttede og de nasjonale bibliotekoppgavene i en og samme institusjon. Ut fra argumentasjonen man kan finne i Skredeutvalget, som går igjen fra tidligere utvalg, har disse tre landene klart å kombinere bibliotekoppgaver på en måte som ble ansett som umulig i norsk sammenheng. Man kan jo undres litt over hva som var umulig. Det faktum at sysselsetting og distriktspolitikk var de avgjørende faktorene som førte til fortgang i nasjonalbiblioteksaken, tyder på at hovedproblemet i norsk sammenheng var manglende politisk vilje til å bevilge midler til den typen kulturformål som de nasjonale bibliotekoppgavene er.

Skredeutvalget er det eneste utvalget som har drøftet forholdet mellom høykultur og det trivielle i diskusjonen om et nasjonalbibliotek. Det la vekt på et nasjonalbiblioteks særegenhet som den eneste institusjonen som samler inn og tar vare på alt, uavhengig av samtidens oppfatning av kvalitet og behov. Argumentasjonen bygget på en dikotomi mellom materiale av høy intellektuell og kulturell verdi og det trivielle. Utvalget var spesielt opptatt av det trivielle materialet, ut fra at det ikke var noen selvfølge at man tok vare på

dette. Dessuten antok utvalget at det trivielle vil få en annen betydning for ettertiden enn det har i samtiden. Et sentralt poeng var at Nasjonalbibliotekets mål om fullstendighet kunne gi et enestående bilde av nasjonens liv og mangfold. Samtidig mente utvalget at Nasjonalbiblioteket kunne oppleves som en forvirrende institusjon, fordi det kombinerer viktig kulturhistorisk materiale av høy verdi med alt trivielt og tilsynelatende lite verdifullt materiale. Selv om Furreutvalget i praksis hadde gjennomført oppvurderingen av de trivielle kulturytringene gjennom sitt forslag om å utvide avleveringsplikten, og loven var vedtatt av Stortinget, var det ingen som hadde drøftet hvilke kulturelle konsekvenser utvidelsen av kategoriene for avleverte medieprodukter kunne få.

Skredeutvalgets argumenter om å få frem et fullstendig bilde ved å samle inn alt norsk var en forlengelse av den argumentasjon flere ledere av Universitetsbiblioteket brukte på slutten av 1800-tallet, da Norge ikke hadde noen pliktavleveringslov. Ønsket om fullstendighet var grunnlaget for at Botten-Hansen ga sin samling til biblioteket, at Daae sørget for å samle inn så mange aviser som mulig, og at Drolsum arbeidet for at Stortinget skulle vedta ny pliktavleveringslov i 1882. Det var likevel vesentlige forskjeller mellom Skredeutvalget og Universitetsbibliotekets ledere på 1800-tallet. På den tiden var mengden av materialer mindre, både fordi det var færre publiserte dokumenter, og fordi det kun var skriftlig materiale. Ingen av de tidligere lederne tok opp skillet mellom det intellektuelt verdifulle og det trivielle. De så heller ikke behovet for å etablere Nasjonalbiblioteket som en selvstendig institusjon, slik Skredeutvalget gjorde.

Skredeutvalget var også det eneste utvalget på 1980- og 1990-tallet som tok opp navnespørsmålet, og argumenterte for at den nye institusjonen skulle bære navnet Nasjonalbibliotek (NOU 1991:14). I motsetning til tidligere tiders disputter om navn var dette forslaget udramatisk. Så lenge den politiske prosessen førte til at man opprettet en egen institusjon for de nasjonale bibliotekoppgavene, og Universitetet i Oslo fikk beholde sitt Universitetsbibliotek, trengte det ikke lenger å være redd for å miste kontrollen over biblioteket. Ingen var derfor mot at den nye institusjonen fikk navnet Nasjonalbiblioteket.

Som en oppfølging fra notatet fra året før drøftet Skredeutvalget oppgaver det mente var naturlig for et nasjonalbibliotek å ha ansvar for. Disse var både knyttet til pliktavleveringsloven og til publikumsrettede oppgaver med tilrettelegging for forskning, service til publikum, utstillinger og arrangementer hvor en formidler kulturelle verdier, samt utvikling av grunnlag for norsk bokhistorisk forskning. Dette er helt andre typer oppgaver enn samling, registrering og bevaring, slik de nasjonale bibliotekoppavene ble definert på 1980-tallet. På samme måte som utvalgets hastige første notat var innstillingen svært uklar med hensyn til hvordan man definerte de nasjonale bibliotekoppgavene. Argumentene for å opprette et nasjonalbibliotek som en fortolkende institusjon med kulturoppgaver som formidling og aktiv utadrettet virksomhet kan tolkes som et ledd i argumentasjonen for at man ønsket en nasjonalbibliotekavdeling i Oslo. Men som vi skal komme tilbake til, var det flere parallelle prosesser som styrket en verdibasert form for argumentasjon på 1990-tallet.

Til tross for at bibliotekets institusjonelle struktur fortsatt var uavklart, tok Skredeutvalget opp igjen spørsmålet om å opprette stillingen som nasjonalbibliotekar og en administrativ stab knyttet til denne. Den 23. mars 1993 ble nasjonalbibliotekarstillingen utlyst, og fra januar året etter var den besatt av tidligere riksbibliotekar Bendik Rugaas. Han var nasjonalbibliotekar frem til 2002, da Kari Gjesteby ble konstituert i stillingen. I 2004 ble Vigdis Moe Skarstein nasjonalbibliotekar.

Mens lederen for Universitetsbiblioteket hadde hatt stillingsbetegnelsen universitetsbibliotekar fra 1813, som ble endret til overbibliotekar i 1905, hadde man nå opprettet en ny stilling som nasjonalbibliotekar for den planlagte institusjonen. Nasjonalbibliotekaren, med en stab på fem personer, skulle lede Nasjonalbiblioteket, gi Kulturdepartementet råd i spørsmål som gjaldt nasjonale bibliotekoppgaver, og delta i internasjonalt samarbeid mellom nasjonalbibliotekarer. Nasjonalbibliotekar Rugaas' aller første oppgave var imidlertid å sørge for utskillelsen av de nasjonale bibliotekoppgavene fra Universitetsbiblioteket i Oslo og etablere en egen nasjonalbibliotekavdeling i Oslo, som etter hvert skulle samordnes med avdelingen i Rana. Nasjonalbibliotekaren var

dermed ansatt som leder for en underlig konstruksjon. Han ledet et nasjonalbibliotek som ennå ikke fantes.

Deling av samlingene

Da Stortinget vedtok å opprette en nasjonalbibliotekavdeling i Rana, la det samtidig opp til at man skulle vurdere de nasjonale bibliotekoppgavene når avdelingen i Rana var utbygd (st.prp. nr. 58 (1988–89). Kirke- og undervisningskomiteen i Stortinget ba i flere sammenhenger om at utskillelsen av de nasjonale oppgavene fra Universitetsbiblioteket i Oslo skulle settes i gang. Komiteen fremhevet at avdelingen i Rana snarest mulig måtte få et selvstendig nasjonalbibliotek å forholde seg til, og ba Kulturdepartementet om forslag til et prinsippvedtak våren 1991 (Budsjett-innst. S. nr. 12 (1989–90), Budsjett-innst. S. nr. 12 (1990–91)). På bakgrunn av dette oppsummerte Kulturdepartementet status i nasjonalbiblioteksaken, hvor det la til grunn en definisjon av de nasjonale bibliotekoppgavene som bygget på en kombinasjon av Strandutvalgets snevre forståelse og Muntherapportens kulturelle aspekter (st.prp. nr. 1 (1991–92)). Dette var første gang Kulturdepartementet trakk inn kulturelle aspekter i nasjonalbiblioteksaken. Dermed hadde også departementet utvidet sin definisjon av de nasjonale bibliotekoppgavene fra 1980-tallet.

I st.prp. nr. 1 (1991–92) ble det for første gang fastslått at "Nasjonalbiblioteket får hovedsete i Oslo". Videre ble det fremhevet at man ønsket en felles ledelse for de to avdelingene, og skissert en ansvarsdeling mellom nasjonalbibliotekavdelingene i Rana og i Oslo. Mens avdelingen i Rana skulle konsentrere seg om innsamling, tilrettelegging og bevaring av pliktavlevert materiale, skulle avdelingen i Oslo ta seg av de publikumsrettede oppgavene. Oppgavene som skulle utføres i hovedstaden, var i hovedsak knyttet til komplette samlinger med brukseksemplar av alle typer allment tilgjengelige dokumenter, unike eldre samlinger av bøker og tidsskrifter, mest mulig komplette samlinger av *Norvegica* (dvs. dokumenter skrevet av nordmenn og utgitt i utlandet, eller verk av utlendinger om nordmenn eller Norge), utstillinger og andre formidlingsaktiviteter som bygger på samlingene, samt publiseringsaktiviteter (inkludert utarbeidelse av spesialbibliografier) (st.prp. nr. 1 (1991–92).

Det store spørsmålet ved delingen i et universitetsbiblioteket og et nasjonalbiblioteket var hvordan de utenlandske samlingene skulle fordeles. Departementet nedsatte en arbeidsgruppe for å drøfte alternative modeller for delingen (st.prp. nr. 1 (1991–92). Dette var Hagautvalget, som presenterte sin rapport om de bygningsmessige og organisatoriske løsningene for nasjonalbibliotekfunksjonene 30. april 1992 (Haga et al. 1992). Utvalget var sammensatt av representanter fra flere departementer, bibliotekmiljøet og Universitetet i Oslo, som sammen drøftet alternative løsninger for delingen. De anbefalte at Universitetsbiblioteket flyttet til et nybygg på Blindern, mens Nasjonalbiblioteket ble værende igjen på Solli plass. Dette var i tråd med Strandutvalgets forslag fra 1983, mens Rugaasutvalget derimot hadde argumentert for en samlokalisering av Universitetsbiblioteket og Nasjonalbiblioteket på Blindern. Begge alternativene forutsatte at man bygget et nytt universitetsbibliotek på Blindern.

Også Hagautvalget la vekt på at nasjonalbibliotekavdelingen i Oslo skulle spille en sentral rolle da det definerte de nasjonale bibliotekoppgavene. Det tok utgangspunkt i at det ikke finnes en enkel definisjon av begrepene "nasjonalbibliotek" og "nasjonale bibliotekoppgaver", men at begrepenes innhold og organiseringen av funksjonene varierte fra land til land. På bakgrunn av en drøfting av de nordiske lands ulike løsninger definerte Hagautvalget de nasjonale bibliotekoppgavene i sin rapport. Et kjernepunkt i de nasjonale bibliotekfunksjonene i alle land var "å samle inn, katalogisere, ta vare på og gjøre tilgjengelig for forskningsmiljøene og andre brukere den nasjonale produksjonen av allment tilgjengelig informasjon" (Haga et al. 1992, 6). I tillegg til innsamlings- og bevaringsoppgavene som ble vektlagt på 1980-tallet, tok Hagautvalget med tilgjengeliggjøring i et nasjonalt perspektiv.

Nasjonalbiblioteket skulle ivareta nasjonale, institusjonelle oppgaver for biblioteksektoren som helhet. Dette definerte utvalget som anskaffelse, oppbevaring, tilgjengeliggjøring av alt norskprodusert materiale, som det mente skulle anskaffes i en bredde som nærmer seg fullstendighet, og oppbevares for evigheten. Samtidig skulle det være tilgjengelig for en potensielt bred brukergruppe. Denne tankegangen bygger på oppfatningen om at Nasjonalbiblioteket først og fremst var et bokmagasin, men denne oppfatningen var ikke uten modifikasjoner.

Hagautvalgets forslag til deling av samlingene mellom Universitetsbiblioteket og Nasjonalbiblioteket bygget på et notat utarbeidet av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (Notat 24.04.92, 90/11614). Dette notatet var igjen laget med utgangspunkt i Muntherapportens vurderinger og konklusjoner fra 1986. Som vi har sett, konkluderte G. Munthes arbeidsgruppe med et overordnet prinsipp om at de utenlandske samlingene skulle følge Universitetsbiblioteket. Det som skulle bli igjen i et nasjonalbibliotek ifølge Muntherapporten, var bare utenlandsk litteratur som var nødvendig for at de som arbeider med det norske materialet, skulle bli i stand til å studere "Norge og norsk kultur i en vid sammenheng" (Munthe, G. et al.1986, 6).

Muntheutvalget, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Hagautvalget foreslo alle at et fremtidig nasjonalbibliotek skulle bygge på en snever nasjonal kategorisering av materialet. Til tross for denne konklusjonen hevdet alle de tre utredningene at det var en tett sammenheng mellom norsk og utenlandsk materiale. Selv om et nasjonalbibliotek først og fremst skulle forvalte det norske materialet, kunne det ikke unnvære utenlandsk litteratur. Dette skulle være en støttesamling for brukerne og de ansatte ved Nasjonalbiblioteket. Hagautvalget skrev at de utenlandske samlingene som skulle tilfalle Nasjonalbiblioteket, "er de som er av størst betydning for studier av det norske materialet og for opprettholdelsen av de nasjonale bibliotekfunksjoner som denne institusjonen skal ivareta" (Haga et al. 1992, 33). I praksis kategoriserte Hagautvalget dette som samlingen av bibliografiske referanseverk, lokalhistorie, topografi og biografier, samt deler av skjønnlitteraturen. Den øvrige utenlandske litteraturen skulle følge Universitetsbiblioteket.

Delingen bygget på ideen om at Universitetsbiblioteket var et forskningsbibliotek, som trengte det utenlandske materialet til de vitenskapelige ansatte og studentene ved Universitetet. Nasjonalbiblioteket skulle derimot legge til rette for en langt bredere brukergruppe, og var ikke bare et forskningsbibliotek. Universitetsbibliotekets oppgaver som forskningsbibliotek var klar, mens det var uklart hvordan Hagautvalget så på forholdet mellom det nasjonale og forskningen. Det postulerte en sammenheng ved å definere Nasjonalbiblioteket som et forskningsbibliotek som skulle ha kom-

petanse på norsk språk, litteratur og historie. Dette kan være knyttet til oppfatningen av de norske samlingene som et forskningsmateriale i seg selv. Nasjonalbiblioteket skulle være et bibliotek som la til rette for forskning på Norge, nordmenn og det norske. Derfor foreslo Hagautvalget å legge store deler av det utenlandske materialet til Universitetsbiblioteket, og skille ut de nasjonale dokumentene i et nytt nasjonalbibliotek. Slik ble det også i stor grad da samlingene ble delt. I praksis førte dette til at de territorielle grensene ble overordnet Nasjonalbibliotekets rolle som forskningsbibliotek. Her ble det norske reprodusert på en måte som var i konflikt med forskningens behov. Vitenskap bygger som kjent ikke på nasjonale grenser.

Reaksjoner på det fremmede

Parallelt med bibliotekutredningenes kulturelle vending ved inngangen til 1990-tallet presenterte Kulturdepartementet under ledelse av kulturminister Åse Kleveland sommeren 1992 kulturmeldingen *Kultur i tiden* (st.meld. nr. 61 (1991–1992). Også denne gikk lenger i å drøfte kulturbegrepet enn myndighetenes tekniske og administrative tilnærming fra tiåret før. *Kultur i tiden* brøt med den måten kulturmeldingene fra 1970- og 1980-tallet hadde definert det utvidede kulturbegrepet på. I stedet for å gå inn for å utjevne sosiale og geografiske skiller pekte *Kultur i tiden* ut et nytt skille. Kulturbegrepet ble koblet til en diskusjon om møtet mellom det norske og det fremmede (Hompland, Berg Eriksen og Tjønneland 2003, 101).

Selv om meldingen viste til samarbeidet mellom regioner, ble kulturbegrepet brukt for å få frem forskjellene mellom folkegrupper med ulik tradisjon og historie: " På det kulturelle plan går ikke lenger hovedaksen mellom det regionale og det nasjonale. Nå vokser det frem direkte forbindelseslinjer mellom regioner på det internasjonale plan" (st.meld. nr 61 (1991–1992), 24). Den viktigste kraften i denne internasjonaliseringsprosessen var ifølge kulturmeldingen medieteknologien, som ble beskrevet som den sterkeste påvirkningsfaktoren i forhold til Norges nasjonale kultur i de senere år. Ikke bare hadde flere norske husstander flere utenlandske kanaler, men snart ville også TV2 komme på lufta. Med dette var det norske kringkastingsmonopolet opphevet både i radio og fjernsyn. Dette medførte

ifølge Kulturmeldingen store utfordringer for et lite land og språkområde som Norge (st.meld. nr 61 (1991–1992).

Meldingen la stor vekt på å ivareta den nasjonale kulturarven, som den mente var truet både ved at lokale kulturer styrkes, og ved det internasjonale mediemangfoldet. Ifølge kulturmeldingen kunne dette mangfoldet komme til å fortrenge viktige deler av den kulturen som skulle være norsk fellesarv og skape norsk identitet. Den tok utgangspunkt i at arven av kunst og kultur var et folks felleseie, og at grunnlaget for en felles identitet var lagt gjennom felles verdier, felles språk og levevilkår. Kulturmeldingen argumenterte for at Norge måtte opprettholde landets nasjonale kultur, som en del av et større internasjonalt mangfold.

Kultur i tiden mente at en satsing på den nasjonale kulturen måtte bære i seg stor respekt for andre lands kulturer. Likevel var det norsk identitet som skulle stå i sentrum: " I det å styrke norsk kultur ligger ikke at den er bedre enn andres, men at den er viktig fordi den er *vår*. Fordi den bærer i seg nettopp *vår* historie, våre tradisjoner, vår levemåte, den form og det uttrykk som generasjoner før oss har gitt sine tanker og drømmer" (st.meld. nr 61 (1991–1992), 25). Den norske væremåten ble åpent tematisert i kulturmeldingen. Årsaken var at man så at det fantes alternativer, og kulturbegrepet ble brukt om det elementet som skapte forskjell mellom folkegruppers ulike tradisjoner og historie (Hompland, Berg Eriksen, Tjønneland, 2003, 101). Meldingen så likevel ingen nødvendig motsetning mellom behovet for å ivareta egen kultur og ønsket om å være åpen for andre lands kulturuttrykk, og ønsket å påkalle toleranse for innvandrerne som hadde andre vaner enn oss. Bak dette nokså tvetydige budskapet ligger det et klart definert syn på kultur.

Meldingen skrev seg inn i en tradisjon hvor man definerer nasjonale kategorier som de mest sentrale skillene å forstå verden ut fra (Brubaker et al. 2004, 10). I møtet med det fremmede legger man vekt på å opprettholde og fremme egen kultur. Denne formen for argumentasjon har klare likhetstrekk med den man kan finne i kontinental konservativ tenkning (Takle 2007, 249). Opprettholdelsen av det nasjonale fellesskap skjer ved å bygge på felles kulturelle verdier som er vokst frem historisk, som arv, etnisitet, språk, religion, tradisjon og myter om slektskap (Smith 2008, 19).

Kultur i tiden kom inn på utfordringene som ligger i at Norge har større innvandring enn tidligere, at innvandrerne kommer fra ikke-vestlige land, og at de som gruppe utgjør en permanent del av befolkningen. Den mente at innvandringen fra "fremmede kulturer" stilte norsk kultur og samfunn overfor mer forskjelligartede impulser enn innvandrergrupper fra vestlige land. Den la derfor vekt på behovet for en bevisst balanse mellom hvordan nordmenn møter nye landsmenn og nedarvede verdier som skal vernes om og formidles videre til innvandrerne. På den måten mente *Kultur i tiden* at "de fremmede kulturer omplantet på norsk jord kan bli en positiv stimulans i utviklingen av vår kultur" (st.meld. 61 (1991–1992), 107).

Det var økt innvandring til Norge. Ifølge Statistisk sentralbyrå bodde 135 947 personer med utenlandsk statsborgerskap i Norge i 1989 (SSB 1990). Til sammenlikning var det tilsvarende tallet 266 260 i 2008 (SSB 2008b). For å gjøre den norske kulturen i stand til å møte disse utfordringene la kulturmeldingen opp til å styrke det statlige ansvaret for den nasjonale felleskulturen. Man ville bygge et nettverk av institusjoner som: "sammen får ansvaret for å ivareta og videreføre vår nasjonale kulturarv fra slektsledd til slektsledd" (st.meld. 61 (1991–1992), 29).

Kulturmeldingens holdning til kulturbegrepet, og institusjonenes ansvar for den nasjonale kulturarven, viste seg i omtalen av Nasjonalbiblioteket. Den hadde som utgangspunkt at det var viktig å fristille Universitetet i Oslo fra de nasjonale bibliotekoppgavene. Mens den diskuterte de nasjonale bibliotekoppgavene og folkebiblioteksektoren, falt fag- og forskingsbibliotekene utenfor drøftingen. Når Nasjonalbiblioteket ble sett i sammenheng med folkebibliotekene, hang det sammen med måten Kulturmeldingen forstod Nasjonalbibliotekets oppgaver på. Meldingen ga hele biblioteksektoren en sentral rolle som kulturformidlere, og som aktører som skulle sørge for informasjonstilgang og det allmenne opplysningsnivået: "bibliotekene har ved siden av arkivverket til oppgave å ivareta nasjonens kulturelle hukommelse" (st.meld. 61 (1991–1992), 206). Det fremtidige Nasjonalbiblioteket, med hovedledelse i Oslo og operative avdelinger i Oslo og i Rana, ble presentert som et nasjonalt svar på den positive utviklingen av bibliotekene man ser i mange fylker og kommuner.

Dette nasjonale svaret ble utdypet gjennom ønsket om at Nasjonalbiblioteket i Oslo skulle fremstå som et nasjonalt senter for bokkultur og litteratur. Det skulle ikke bare gjøre eldre samlinger tilgjengelig, men også sørge for formidling av ny norsk litteratur. Som et ledd i styrkingen av norsk litteratur ville departementet vurdere å knytte innkjøpsordningen for skjønnlitteratur, som ble forvaltet av Norsk kulturråd, til Nasjonalbiblioteket. Gjennom dette ville de nasjonale bibliotekoppgavene bli sterkere knyttet til folkebibliotekene. *Kultur i tiden* begrunnet forslaget med at Nasjonalbiblioteket var en institusjon som var direkte rettet inn mot formidling overfor publikum. Dette kunne åpne for en aktiv presentasjon av ny norsk litteratur gjennom en institusjon som også skulle forvalte og formidle norsk litteraturhistorie.

Kulturmeldingen ga bøkene en sentral posisjon i drøftingen av de nasjonale bibliotekoppgavene. De andre typene pliktavleverte dokumenter, som nylig var blitt inkludert i den nye pliktavleveringsloven, ble bare beskrevet i en oppramsing av hvilke oppgaver som ble gjort ved nasjonalbibliotekavdelingen i Rana. Dette er noe underlig, sett i lys av at *Kultur i tiden* beskriver den nye medieteknologien som den sterkeste påvirkningsfaktoren i forhold til utfordringene for Norges nasjonale kultur (st.meld. 61 (1991–1992)).

Nasjonalbiblioteket som pumpestasjon

I prosessen frem til etableringen av Nasjonalbiblioteket i Oslo ønsket Regjeringen å få utredet forholdet mellom de tre statlige institusjonene som ivaretok nasjonale bibliotekoppgaver: Nasjonalbiblioteket, Riksbibliotektjenesten og Statens bibliotektilsyn. De tre institusjonene hadde ulike oppgaver og formål med sin virksomhet. Statens bibliotektilsyn var et forvaltningsorgan som blant annet var ansvarlig for folkebiblioteklovens forskriftshjemler. Det var opprettet i 1949 som et faglig direktorat. Riksbibliotektjenesten, som hadde eksistert siden 1969, skulle samordne landets fag- og forskningsbibliotek. Fordi alle de tre institusjonene hadde nasjonale oppgaver ventet regjeringen med en omorganisering av dem til Nasjonalbibliotekets rolle var bestemt (st.meld. 61 (1991–1992)). I juni 1994 oppnevnte regjeringen nok en arbeidsgruppe til å utrede "Organi-

seringen av de rådgivende og samordnende nasjonale bibliotekoppgavene". Arbeidsgruppen som presenterte sin rapport i mars 1995, var ledet av professor Arild Underdal, den gang prorektor ved Universitetet i Oslo. Ellers bestod gruppen i hovedsak av representanter fra biblioteksektoren.

Med utgangspunkt i hvordan utvalgene fra 1980-tallet hadde definert de nasjonale bibliotekoppgavene konkluderte Underdalrapporten med at det ikke finnes en entydig definisjon av begrepet (Underdal et al. 1995). Sett i lys av at det ut over på 1990-tallet var produsert en rekke analyser av nasjonale bibliotekoppgaver både i regi av UNESCO og IFLA, er det påfallende at heller ikke arbeidsgruppen ledet av Underdal hadde oppdaget at de nasjonale bibliotekoppgavene var definert av internasjonale organisasjoner på fagfeltet. Gruppens internasjonale betraktninger bestod av en gjennomgang av de nordiske lands ulike institusjonelle løsninger. Den konkluderte med at det var flere måter å organisere de nasjonale bibliotekoppgavene på, og at løsningene var betinget av andre forhold enn de rent bibliotekfaglige.

Underdalrapporten presenterte sin egen definisjon, og presiserte at den ikke ville gjøre krav på at dette skulle være en allmenngyldig fortolkning: En nasjonal bibliotekoppgave ble definert som en bibliotekoppgave som er ment å skulle dekke nasjonale behov (Underdal et, al. 1995, 15). Dette er en sirkeldefinisjon. Arbeidsgruppen tok seg ikke bryet med å definere det nasjonale behovet, men presenterte derimot en liste over nasjonale bibliotekoppgaver, slik de var løst i praksis. Ifølge utvalget kan en nasjonal bibliotekoppgave bli utført av en statlig eller halvoffentlig virksomhet, kommune eller fylkeskommune eller av en privat virksomhet.

I forbindelse med Nasjonalbiblioteket drøftet arbeidsgruppen i hovedsak utfordringene knyttet til den nye pliktavleveringsloven. De elektroniske informasjonsbærerne hadde ifølge Underdalrapporten fra 1995 størst vekst og utviklingspotensial. Dette ble skildret i sterke metaforer: "I en overordnet nasjonal sammenheng vil Nasjonalbiblioteket i tillegg til å være en boreplattform og pumpestasjon for norsk språk, skriftkultur og nasjonal identitet, også kunne være et fyrtårn å navigere etter på et stadig mer opprørt mediehav" (Underdal et al. 1995, 33). Metaforbruken blir ikke mindre storslagen av at den er

hentet fra oljeindustrien, som er Norges største suksess etter krigen. Underdalrapporten fremhevet videre ønsket om at Nasjonalbiblioteket skulle spille en sentral nasjonal rolle for opprettholdelsen av norsk nasjonal identitet, og bevaring av norsk skriftkultur. Nasjonalbiblioteket ville ut fra sitt oppdrag og sin natur være vel egnet til å forestå en betydelig del av pumpestasjonsaktiviteten.

På samme måte som Hagarapporten beskrev Underdalrapporten Nasjonalbiblioteket som mer enn et fag- og forskningsbibliotek. Det skulle være et bibliotek som opererte over hele mediespekteret. Dessuten skulle det stå for forsknings-, utviklings- og rådgivningsvirksomhet innenfor sitt arbeidsområde. I sin omtale av den fremtidige nasjonalbibliotekavdelingen i Oslo så Underdalrapporten for seg et verkstedbibliotek som i tillegg til samlingene skulle presentere utviklingen av språk, skriftkultur og tilknyttede virksomheter fra Gutenberg og fram til dagens digitale løsninger (Underdal et al. 1995, 33). Arbeidsgruppen tok utgangspunkt i en sirkeldefinisjon av de nasjonale bibliotekoppgavene, gikk videre gjennom en oppramsing av administrative oppgaver og avrundet det hele med høystemt retorikk. Det ble opp til praktikerne å fylle den nye institusjonen med oppgaver.

Etablering i Oslo

I 1996 begynte byggingen av Universitetsbiblioteket på Blindern, og den 2. september 1999 ble Georg Sverdrups Hus formelt åpnet. Universitetsbiblioteket var flyttet til Blindern, og oppgaver som kunne administreres av et nasjonalbibliotek, ble værende igjen i Universitetsbibliotekets gamle lokaler på Solli plass. Dermed var veien klar for at Nasjonalbiblioteket skulle begynne å utforme sin rolle som en selvstendig samfunnsinstitusjon

Den 1. januar 1999 ble Nasjonalbiblioteket formelt etablert som en enhetlig institusjon, med en avdeling i Rana og en i Oslo. Allerede på midten av 1990-tallet hadde Universitetsbiblioteket og nasjonalbibliotekaren begynt forhandlingene om delingen av samling og stab. I 1995 ble det undertegnet en forhandlingsprotokoll om delingen av de nasjonale samlingene og overføring av stillinger fra Universitetsbiblioteket i Oslo til Nasjonalbiblioteket. Ifølge

Løpeseddelen var partene var blitt enige om at av 136 stillinger i hovedbiblioteket skulle 102 gå til Nasjonalbiblioteket. Av de utenlandske fagsamlingene skulle 2/3 følge Universitetsbiblioteket, mens 1/3 skulle bli værende igjen på Solli plass (Løpeseddelen 5, 1998).

Gjennom sine utredninger hadde G. Munthes og Hagas utvalg lagt premissene for den praktiske delingen mellom Universitetsbiblioteket og Nasjonalbiblioteket. Utredningenes vurderinger bygde på en snever kategorisering i forhold til det norske. Utgangspunktet for delingen var at Nasjonalbiblioteket bare skulle ha utenlandske støttesamlinger til det norske, noe som også fikk konsekvenser for hvordan delingen ble gjennomført i 1999.

Ifølge interne samlingspolitiske notater i Nasjonalbiblioteket fra 2002, 2005 og 2007 varierte delingsprinsippene etter fag og type samling. Nasjonalbiblioteket beholdt store deler av samlingene innenfor musikk, teater, geografi og bok- og bibliotekhistorie. Innenfor litteraturhistorie, teologi, filologi og historie var de eldre delene oppstilt systematisk. Det gjorde det mulig å plukke ut det nordiske. For litteraturhistorie og historie fikk Nasjonalbiblioteket det nordiske, også nordisk biografi. Teologi, klassisk filologi og kunsthistorie gikk derimot udelt til Universitetsbiblioteket, mens Nasjonalbiblioteket fikk plukke ut dubletter i nordisk filologi. Samlingene innenfor landbruk, handel, militærvitenskap og teknologi gikk i sin helhet til Nasjonalbiblioteket (Nilsen 2002, Briså 2005, Berg 2007). Universitetbiblioteket ønsket ikke disse samlingene fordi de ikke hadde faglige institutter som tok seg av områdene. Selv om utredningene hadde foreslått at det nasjonale kategorisystemet skulle være avgjørende for delingen av samlingen mellom institusjonene, ble ikke dette konsekvent gjennomført i praksis. Delingen demonstrerte derimot problemene med å forene vitenskapelige og nasjonale hensyn.

Institusjonalisert historieforteller

Ved overgangen til årtusenskiftet presenterte regjeringen den såkalte ABM-meldingen (st.meld. nr. 22 (1999–2000)). Gjennom denne forkortelsen ble det markert at meldingen skulle legge det politiske grunnlaget for opprettelsen av en administrativ enhet som skulle ha

det overordnede ansvaret for arkiv, bibliotek og museum fra 1. januar 2003, forkortet ABM-utvikling. Denne administrative enheten overtok forvaltningen av Statens bibliotektilsyn og Riksbibliotektjenesten, og dermed avsluttet man diskusjonen om hvorvidt disse funksjonene skulle overføres til Nasjonalbiblioteket. Begrunnelsene for en administrativ felles styring av arkiv, bibliotek og museum tok utgangspunkt i et kulturpolitisk syn hvor man fremhevet felleskapet mellom disse som forvaltere av kulturarven. Med kulturarv mente ABM-meldingen de delene av fortiden, både i form av materielle og immaterielle kulturuttrykk, som et samfunn til enhver tid velger ut for å ta med seg inn i fremtiden. Å identifisere noe som kulturarv innebar ifølge meldingen bevissthet om en aktiv tilhørighet til historien: "Slik sett kan ein og seia at arkiv, bibliotek og museum kvar på sitt vis står fram som institusjonaliserte historieforteljarar" (st.meld. nr. 22 (1999–2000), 16).

Denne formen for drøfting av verdier og holdninger skiller seg vesentlig fra utvalgstekstene på 1980-tallet. Meldingen videreutviklet tankene som begynte å dukke opp i tidligere meldinger på 1990-tallet, hvor man hadde begynt å legge vekt på nødvendigheten av å opprettholde nasjonens kultur. Det nye i ABM-meldingen var at fortellingen om kulturarven skulle institusjonaliseres. Opprettholdelsen av nasjonens historie skulle legitimere praksis i institusjonene, og gi dem mening gjennom et felles oppdrag. ABM-meldingen fikk tilnærmet full oppslutning i Stortinget i desember 2000 (Inst. S. nr. 46 (2000–2001)).

Rollen som institusjonalisert historieforteller var knyttet til institusjonenes utvelgelse og tilretteleggelse av materiale. På dette punktet presenterte meldingen kulturteoretiske innsikter som ikke var trukket inn i tidligere utredninger. Utvelgelsen av materialet hadde ifølge meldingen et innslag av normative vurderinger, og representerte dermed en form for konkretisering av spesielle verdisett. Institusjonen skapte ifølge ABM-meldingen en felles forståelse av en fortid som man skal kunne identifisere seg med i samtiden (st.meld. nr. 22 (1999–2000), 16). En slik identifisering som ABM-meldingen her fremhevet, forutsetter imidlertid at man er enig i utvelgelsen. De som skal innlemmes, må kjenne seg igjen i den historien som fortelles (Leoussi og Grosby 2007, 4). Verdi-

dimensjonen i Nasjonalbibliotekets utvalg av materiale ble imidlertid ikke ansett som like påtakelig som for museum og arkiv. Årsaken var at avleveringsplikten er tilnærmet altomfattende. Med denne argumentasjonen overså ABM-meldingen Nasjonalbibliotekets spesialsamlinger, utvelgelse av utenlandsk litteratur og kriteriene for innkjøp av alt som er utgitt av nordmenn i utlandet og verk av utlendinger om normenn eller Norge , det såkalte *Norvegica extranea*. På alle disse områdene er utvalgskriteriene avgjørende for Nasjonalbibliotekets samlingspolitikk.

Også i tilretteleggelsen av materiale lå det ifølge ABM-meldingen en viktig verdivurdering. Med dette utgangspunktet drøftet meldingen begrepet kulturell identitet, som den som regel knyttet positive vurderinger til: "'å vera trygg på sitt eige', 'å ha vyrdnad for røtene sine', 'å vita kven ein er' o.l. Samanfatta kan ein gjerne nytta nemninga 'kulturell eigentryggleik'" (st.meld. nr. 22 (1999–2000), 17). Dette ble beskrevet som en positiv selvfølelse innenfor den gruppe, det lokalsamfunn eller den nasjon en tilhører. Meldingen viste til at det nasjonale fellesskapet var under daglig press, og som et mottrekk foreslo den at institusjonene skulle brukes til å reprodusere den nasjonale fellesskapsfølelsen.

Sammen med de øvrige bibliotekene, arkivene og museene beskrev ABM-meldingen Nasjonalbiblioteket som en forvalter av norsk kulturarv: "Nasjonalbiblioteket skal vera kjelde til kunnskap om og forståing av Noreg, landet, menneska som bur her og samfunnet vi har skapt, og av vårt bidrag til verdssamfunnet" (st.meld. nr. 22 (1999–2000), 71). Her taler det nasjonale vi. Videre ble Nasjonalbiblioteket plassert i en posisjon mellom folkebibliotekene og forskningsbibliotekene. Mens koblingen mellom folkebibliotek og nasjon ikke fikk noen begrunnelse, beskrev departementet kombinasjonen forskning og nasjon ut fra at Nasjonalbiblioteket i seg selv var et fagbibliotek innenfor spesialfeltet Norge, nordmenn og det norske samfunnet (st.meld. nr. 22 (1999–2000), 72). Nasjonalbiblioteket var dermed definert som en slags faglig forvalter av nasjonale kategorier, knyttet til innsamlingen og formidlingen av det norskproduserte materialet.

Gjennom tilslutningen til ABM-meldingen gikk politikere fra alle partier inn for nasjonale identitetsskapende tiltak, samtidig som

de la vekt på kulturelt mangfold. Dette er to ulike måter å reprodusere de nasjonale kategoriene på. Den ene innebærer at man opprettholder norsk identitet og kultur i motsetning til "de andre", på samme måte som i *Kultur i tiden*. Den andre viser til et ønske om at de nasjonale kategoriene skal justeres, slik at man kan inkludere det nye mangfoldet i det nasjonale. Ut fra ønsket om å justere kategoriene advarte meldingen mot at en fremheving av egen kulturell identitet kunne føre til en nedvurdering av andres kulturelle uttrykk. Gjennom å konsentrere seg om det egne mente den at en kan komme til å understreke det som skiller en fra de andre. Denne fremhevingen av forskjeller kunne ifølge meldingen skape unødvendige motsetninger mellom folk med ulik kulturbakgrunn. ABM-meldingen fremhevet at de institusjonaliserte historiefortellerne gjennom sitt utvalg og sin tilrettelegging av materiale måtte gjenspeile et kulturelt mangfold. Myndighetene ønsket å reprodusere de nasjonale kategoriene ved at det nye mangfoldet som var oppstått på grunn av innvandring til landet, skulle inkluderes som en del av det norske.

Felles organisering i Rana og Oslo

Etter den formelle opprettelsen av Nasjonalbiblioteket i 1999 stod den nye institusjonen overfor en formidabel oppgave. Avdelingene i Rana og Oslo skulle samles i en felles institusjonell struktur, både med hensyn til ressurser og forståelse av oppgavene. Samordningen representerte to hovedutfordringer. Den ene var at man skulle etablere institusjonelle løsninger som gikk på tvers av en av de dypeste konfliktlinjer i norsk nasjonsbyggings historie, nemlig sentrum mot periferi (Rokkan 1987). Det andre var at en ny institusjonalisering krevde at man oppløste de ressurs- og meningsstrukturene som allerede var etablert i Rana og Oslo. I Rana hadde man utviklet en effektiv produksjonskultur. Avdelingen i Oslo var utskilt fra det gamle Universitetsbiblioteket. Den måtte organiseres på nytt, samtidig som den bar med seg etablerte tradisjoner. Fra Stortingets side var det vedtatt allerede i st.prp. nr. 1 (1991–92) at avdelingen i Rana skulle administrere det pliktavleverte materialet, mens avdelingene i Oslo skulle ta ansvaret for de publikumsrettede oppgavene.

I 1990 var det fortsatt uklart hva dette innebar for den praktiske samordningen av de to avdelingene.

Kulturdepartementet fastsatte vedtekter for Nasjonalbiblioteket våren 2001. Her ble det bestemt at Nasjonalbiblioteket skulle styres av Nasjonalbibliotekaren, som hadde ansvaret for bibliotekets drift, i samarbeid med et midlertidig styre oppnevnt av Kulturdepartementet (Kulturdepartementet 2001). Vedtektene fastslo at Nasjonalbiblioteket skulle sikre og tilgjengeliggjøre både det pliktavleverte materialet og de eldre samlingene det hadde overtatt fra Universitetsbiblioteket. De nasjonale bibliotekoppgavene ble definert gjennom beskrivelsen av Nasjonalbibliotekets funksjoner. Disse var knyttet til drift av institusjonen og til utadrettet tjenesteyting. Funksjonene var spesifisert som samlingsoppbygging, bevaringsoppgaver, publikumsrettede funksjoner, oppbygging og drift av elektroniske databaser, samt kulturelle og forskningsmessige oppgaver. Vedtektene nevnte ingenting om Nasjonalbibliotekets rolle som fag- og forskningsbibliotek og/eller folkebibliotek. I forhold til de utadrettede oppgavene var bare andre biblioteker spesielt nevnt som brukere.

Styret ble oppløst i desember 2005, og siden den gang har Nasjonalbibliotekaren vært direkte underlagt Kultur- og kirkedepartementet. Dette førte til at Nasjonalbiblioteket fikk en svært fri stilling i forhold til ABM-utvikling, og kunne etablere tette bånd til ledelsen i departementet.

I vedtektene fra 2001 ble det fastslått at avdelingen i Oslo først og fremst skulle ta seg av bruker- og publikumsoppgaver og være et senter for både eldre og nyere litteratur, mens avdelingen i Rana skulle ta seg av gjennomføringen av loven om pliktavlevering. Vedtektene presisert imidlertid at "Dei to avdelingane skal utviklast til einingar med klårt formulerte og skilde oppgåver, men på ein slik måte at Nasjonalbiblioteket som heilskap vert ein samla og funksjonell institusjon" (Kulturdepartementet 2001, § 3).

Avdelingene hadde forskjellige rutiner, praksiser og suksesskriterier, som et resultat av at avdelingen i Rana hadde etablert seg som en egen institusjon i løpet av 1990-tallet. I Rana hadde man blant annet utviklet spesialkompetanse på digitalisering av et stort mangfold av materialtyper, og på håndtering av store mengder

digitale dokumenter. Dette var et resultat av en bevisst satsing på å styrke kapasiteten på og kunnskapen om moderne informasjonsteknologi. Det var etablert en god infrastruktur både for digitalisering av alle materialtyper og for transport, lagring og formidling av digitale dokumenter. Man hadde blant annet arbeidet med et digitalt sikringsmagasin, som kom i ordinær drift i 2001. Med dette hadde avdelingen i Rana en unik infrastruktur for bevaring av digital informasjon. Nasjonalbiblioteket var blitt en interessant alliansepartner på grunn av sin kompetanse på IKT, digitalisering og katalogisering, samt det digitale sikringsmagasinet. Biblioteket inngikk allianser med blant annet NRK for en felles utnyttelse av informasjonsteknologi og samarbeid om metadata og tjenesteutvikling. I Rana tok biblioteket også i bruk et automatlager for lagring av dokumentene i Depotbiblioteket, og på dette området lå Norge langt fremme i internasjonal sammenheng. Et viktig aspekt ved Nasjonalbibliotekets satsing på bruk av moderne informasjonsteknologi, lokalisert i Rana, var at det reduserte betydningen av den geografiske avstanden mellom Rana og Oslo, slik politikerne hadde ønsket.

Mens avdelingen i Rana gjennomgikk en gradvis oppbygging, var avdelingen i Oslo preget av provisoriske løsninger. I 2003 flyttet Nasjonalbiblioteket ut av bibliotekbygningen på Solli plass mens bygningen ble rehabilitert. Både samlingene og personalet holdt til på flere adresser: i Victoria terrasse, Industriens og eksportens hus, Riksarkivet og på Ulven. I tillegg til å holde biblioteket åpent for publikum medførte flytting, strategiarbeid og omstruktureringer store belastninger på de ansatte i Oslo.

De geografiske og kulturelle spenningene som lå under todelingen av Nasjonalbiblioteket, dukket opp som interne motsetninger. I 2002 engasjerte konstituert nasjonalbibliotekar Kari Gjesteby en ekstern konsulent, Gunnar Thon Lossius, til å kartlegge behovet for organisasjonsendringer. Lossius' rapporter fra kartleggingen gir et talende uttrykk for de spenningene som lå i institusjonen. Avdelingen i Rana ble beskrevet som en ung nybygger, mens avdelingen i Oslo var preget av å ha en lang akademisk tradisjon. Videre beskrev Lossius' første delrapport store kommunikasjons- og samarbeidsproblemer mellom de to avdelingene, ved bruk av begreper som "tvangsekteskap", "krig" og at ingen av avdelingene hadde "noen

utbredt kultur for å verdsette ulikheter i bakgrunn som et positivt bidrag til et mer utfyllende og helhetlig NB" (Lossius 2003, 4). Det var utviklet to svært ulike kulturer i de to avdelingene, med svært ulik praksis. Mens det var en utpreget produksjonskultur i Rana, bar avdelingen i Oslo preg av en gammel akademisk kultur.

Nasjonalbibliotekets styre vedtok hovedrammene for en ny organisasjonsmodell på styremøtet i juni 2003, og la frem en strategisk plan som senere ble godkjent av departementet (st.meld. nr. 48 (2002–2003), 172). Både Nasjonalbiblioteket og departementet var enige om at en omorganisering av institusjonen hvor hver divisjon hadde medarbeidere fra både Oslo og Rana, kunne skape en helhetlig institusjon. Ved å endre den interne strukturen skulle man forsøke å redusere betydningen av skillene mellom sentrum og periferi, og mellom Nasjonalbiblioteket som publikumsrettet kulturinstitusjon og institusjonens magasinfunksjon. Målet var å redusere betydningen av den store geografiske og kulturelle avstanden mellom de to nasjonalbibliotekavdelingene. Det var fare for at skillet mellom Oslo og Rana skulle bli en vedvarende hemsko for institusjonen, slik allerede Skredeutvalget hadde skissert i notatet fra 1990. De konfliktlinjene som man hadde oversett ved etableringen av avdelingen i Rana, skulle nå viskes bort.

I Kulturdepartementets vedtekter for Nasjonalbiblioteket fra 2001 ble de nasjonale bibliotekoppgavene definert gjennom beskrivelsen av Nasjonalbibliotekets funksjoner, og her var både de administrative og de kulturelle nasjonale bibliotekoppgavene nevnt. Oppgavene var spesifisert som samlingsoppbygging, bevaringsoppgaver, publikumsrettede funksjoner, oppbygging og drift av elektroniske databaser, samt kulturelle og forskningsmessige oppgaver. Vedtektene sa verken noe om Nasjonalbibliotekets rolle i det øvrige biblioteksystemet eller om dets rolle i forhold til andre fag- og forskningsbiblioteker eller folkebiblioteker.

Kulturmangfoldets egenverdi

Nasjonalbibliotekets rolle ble drøftet i kulturmeldingen fra 2003, *Kulturpolitikk fram mot 2014* (st.meld. nr.48 (2002–2003)). Meldingen utdypet hvordan globalisering og individualisering har

medvirket til at idealene om likhet og nasjonal integrasjon er utfordret av nye former for ulikhet. Derfor mente den at den fremtidige kulturpolitikken måtte vende perspektivet bort fra en konstruksjon av en enhetlig felleskultur, og heller legge til rette for en utvikling av kulturen med utgangspunkt i det mangfoldet og den kompleksiteten som preger dagens kultursituasjon. Dette mente den krevde forståelse av kultur som åpne prosesser og ikke som et lukket system. Litt i overkant av ti år etter at kulturmeldingen *Kultur i tiden* la hovedvekt på skillet mellom det norske og det fremmede, hevdet Kulturdepartementet at den norske enheten var sprengt.

Med denne kulturmeldingen flyttet departementet tyngdepunktet over fra å vise til det fremmede for å fremheve det norske, til å fremme kulturelt mangfold som en verdi i seg selv. Dette var en tyngdeforskyvning man kunne se ansatsen til i ABM-meldingen. Nå var den helt gjennomført. I sin omtale av kulturens rolle for fellesskapet la *Kulturpolitikk fram mot 2014* vekt på at "Fram til i dag har kulturpolitikken i Noreg vore nært knytt til nasjonsbygging og ein likskapsorientert velferdspolitikk. Ei grunnleggjande legitimering av kulturpolitikken har vore å dyrka fram ein særeigen nasjonal identitet forankra i ein einskapleg felles nasjonalkultur" (st.meld. nr.48 (2002–2003), 21). Gjennom en slik praksis mente meldingen at kultur kunne bli oppfattet som et avgrenset univers av verdier, normer, kunnskaper, symboler og ytringsformer som står i motsetning til andre avgrensede kulturelle univers. Dette kunne føre til at kultur lett ble oppfattet som selvtilstrekkelige lukkede systemer med ulike egenskaper, og et slikt syn var ifølge kulturmeldingen ikke holdbart lenger.

Kulturpolitikk fram mot 2014 argumenterte fortsatt for en norsk bevissthet med det nasjonale som en sentral kategori. Forskjellen fra de tidligere meldingene var at når de nasjonale kategoriene ble utfordret, skulle de bevares ved å inkludere det fremmede i stedet for å avgrense seg mot det. Man ville opprettholde og justere de nasjonale kategoriene på en måte hvor inkluderingen av det fremmede blir en del av den nasjonale bevisstheten. Dyrkingen av mangfold skulle inngå som en del av en ny nasjonal fellesskapsforståelse.

Ifølge kulturmeldingen hadde Norges kulturinstitusjoner frem til da vært etablert med henvisning til nasjonal ideologi og selvfor-

ståelse: ”Somme av dei sentrale premissane har vore at alle tek del i ein felles, nasjonal kulturarv, og at ei av dei viktigaste oppgåvene i kulturpolitikken har vore å styrkja denne nasjonale felleskulturen. Denne forståinga har vore rådande heilt til i dag” (st.meld. nr. 48 (2002–2003), 107). Kulturmeldingen argumenterte videre for at dette perspektivet ikke var holdbart lenger. Institusjonene måtte åpne for flere ulike stemmer. Kulturelt mangfold ble beskrevet som en verdi i seg selv, både for samfunnet og individet. Dette burde ifølge Kulturmeldingen gjenspeiles i nasjonens institusjoner (st.meld. nr. 48 (2002–2003), 107). Dette kan tolkes som en åpen og inkluderende holdning. En slik institusjonalisering forutsetter imidlertid en bred enighet om både praksiser og prinsipper i institusjonene. Videre bygger den på et premiss om at denne inkluderingen kan påvirkes gjennom statlige inngrep. Her ser vi konturene av en ny strategi for å beholde kontrollen over det kulturelle fellesskapet i en tid da det ikke er mulig å skjerme seg mot endring. Gjennom statlige tiltak som hyller endring og mangfold, skal man sikre seg at den reproduserte nasjonale bevisstheten fortsatt i hovedsak er preget av tradisjonelle norske elementer, også etter at inkluderingen av nye elementer har skjedd.

Nasjonalbiblioteket ble fremstilt som den største og viktigste institusjonelle aktøren i det norske biblioteklandskapet. Denne rollen var knyttet til bibliotekets operative og forvaltningsmessige funksjoner og dets oppgaver i forhold til det øvrige biblioteksystemet. Ifølge *Kulturpolitikk fram mot 2014* hadde videre utbygging av Nasjonalbiblioteket første prioritet innenfor biblioteksektoren. En sentral utfordring var knyttet til målet om å samle de to avdelingene til en institusjon. Departementet fremhevet nok en gang behovet for å ”byggja bru mellom dei to geografisk skilde avdelingane” (st.meld. nr. 48 (2002–2003), 172). Samtidig var arbeidsdelingen opprettholdt. I Rana hadde man for første gang etablert et felles nasjonalt depotbibliotek i Norge. I Oslo stod publikumsfunksjonene i sentrum.

Kulturmeldingens ønsker om å fremme kulturelt mangfold ble ikke reflektert i omtalen av Nasjonalbiblioteket. I motsetning til meldingens innledende del foregikk omtalen av den nye institusjonen i en nøktern og teknokratisk form hvor man konsentrerte seg

om å få ferdigrestaurert bygningen på Solli plass. Kulturmeldingens eneste referanse til Nasjonalbibliotekets kulturelle og nasjonale oppgaver gjaldt bygningen: " I tillegg må Nasjonalbiblioteket som kulturelt symbol for norsk åndshistorie få eit meir dynamisk arkitektonisk uttykk" (st.meld. nr. 48 (2002–2003), 172). Kommentaren gjaldt husets symbolfunksjon. Stortinget hadde overført eiendomsretten til det statlige aksjeselskapet Entra Eiendom.

I Kulturmeldingens drøfting av Nasjonalbiblioteket ble også den digitale infrastrukturen som er bygget opp ved institusjonen, fremhevet: "Hjernen i denne infrastrukturen er det digitale sikringsmagasinet i Rana. Her skjer all lagring og handtering av informasjon i digital form, anten det er pliktavlevert eller annan digital informasjon eller opphavleg ikkje digital som er konvertert til digital form" (st.meld. nr. 48 (2002–2003), 173). I løpet av de siste fire årene var det investert ca. 20 millioner kroner for å få på plass denne infrastrukturen, og det var en sentral målsetting å utbygge den. Meldingen forespeilet muligheten for at også andre kulturinstitusjoner kunne få plass til de digitale samlingene sine her. Dette skulle inngå som et ledd i oppbyggingen av et Norsk digitalt bibliotek, som skulle omfatte en organisert samling av tjenester og innholdsressurser som skulle gi brukere tilgang til informasjon i digital form formidlet via datanett. Et slikt system, mente man, ville sprenge rammene for hvert enkelt bibliotek, og gjøre de samlede digitale informasjonsressursene og tjenestene fra deltakerne tilgjengelige for alle på en enkel måte. Utbyggingen skulle skje innenfor rammer fastsatt av ABM-utvikling, og Nasjonalbiblioteket var tiltenkt en sentral rolle i den digitale opprustningen av biblioteksystemet (AMB-utvikling 2008).

Nasjonalbiblioteket som fanesak

De nasjonale bibliotekoppgavene ble både bredere og mer kulturelt definert av de politiske aktørene på 1990-tallet enn av 1980-tallets tekniske og administrative elite. Mens de fleste utvalgene på 1980-tallet, med unntak av Muntheutredningen og Rugaasutredningen, knyttet de nasjonale oppgavene utelukkende til samling, registrering og bevaring av det pliktavleverte materialet, var dette utvidet til å

omfatte eldre samlinger, spesialsamlinger og publikumsrettede oppgaver på 1990-tallet.

Den økte vektleggingen av kultur og verdier på 1990-tallet kan forstås ut fra to prosesser. Den ene var behovet for å begrunne etableringen av en nasjonalbibliotekavdeling i hovedstaden. Mens avdelingen i Rana var etablert for å administrere pliktavleveringsloven og magasinoppgavene, skulle avdelingen i Oslo etableres ut fra behovet for en kultur- og kunnskapsinstitusjon i nærheten av der det store flertallet av brukerne bodde. Dermed lå det i kortene at de utvalgene og arbeidsgruppene som skulle begrunne etableringen av en nasjonalbibliotekavdeling i Oslo, måtte fremheve de nasjonale bibliotekoppgavene som handlet om kunnskap og formidling. Den andre prosessen kan knyttes til endringene i den nasjonale kulturpolitikken, som forholdt seg til en tiltakende globalisering og innvandring til landet. Kulturmeldingene fra 1990-tallet hadde fokus på nasjonal kultur og nasjonale verdier, og vektla det norske og det fremmede som hovedkategorier. I denne sammenhengen ble Nasjonalbiblioteket fremstilt som en faglig forvalter av kulturarven og en institusjonalisert historieforteller. De nasjonale bibliotekoppgavene var knyttet til opprettholdelse og justering av de nasjonale kategoriene.

I kulturmeldingene kan man imidlertid observere en endring over tid i forhold til hvordan de nasjonale kategoriene skulle reproduseres. Mens kulturmeldingene på 1970- og 1980-tallet la vekt på å redusere skillene mellom sentrum og periferi, og mellom kunnskap av høy kulturell verdi og det trivielle, har kulturmeldingene på 1990-tallet fokusert på motsetningen mellom det norske og det fremmede. Ved inngangen til tiåret ble det fremmede brukt som grunn til å opprettholde det norske, og institusjoner som Nasjonalbiblioteket skulle styrke det statlige ansvaret for den nasjonale felleskulturen. Ved utgangen av tiåret ble det å fremme kulturelt mangfold vektlagt som en verdi i seg selv, og dette skulle ifølge kulturmeldingen fra 2003 praktiseres i institusjoner som Nasjonalbiblioteket. Det fremmede skulle inngå som en del av forståelsen av hva som ligger i det norske, som da ble justert og tilpasset utfordringene mot nasjonalstaten.

Myndighetenes ambisiøse program for Nasjonalbiblioteket fordampet imidlertid da de kom frem til beskrivelsen av de konkrete

oppgavene. De dreide seg om administrative spørsmål som husbygging og organisasjonsstruktur. Men også på 1990-tallet forsøkte man å håndtere ideologiske endringer gjennom administrative beslutninger. Den foreslåtte strukturen i Nasjonalbiblioteket skulle løse konflikter som oppstod på grunn av tradisjonelle norske motsetninger, som sentrum mot periferi og hovedstadskultur i Oslo mot produksjonskultur i Rana. Dette var imidlertid ikke gjort i en håndvending.

Gjennom 1990-tallets økte vektlegging av Nasjonalbibliotekets rolle som kunnskapsinstitusjon for hele nasjonen oppstod det uklarheter med hensyn til om biblioteket skulle spille rollen som forskningsbibliotek eller som folkebibliotek. Hver gang et utvalg gikk dypere inn i drøftingen av Nasjonalbibliotekets oppgave med å formidle kunnskap til nasjonen, endte det med å beskrive en praksis som likner en stor kulturell formidlingssentral for folkebibliotekene. Dette er ikke overraskende, for nasjonen består til syvende og sist av befolkningen. Men store deler av denne befolkningen er uorganisert, eller opptrer uorganisert i mange sammenhenger. Det er i en slik uorganisert rolle de møter bibliotekvesenet gjennom folkebibliotekene. Folkebibliotekene møter befolkningen utenom institusjonene, mens forskningsbibliotekene er knyttet til akademiske institusjoner og deres definerte behov.

Nasjonalbiblioteket er ikke knyttet til noen akademisk institusjon. Der utvalgene og meldingene omtalte sammenhengen mellom forskningen og biblioteket, ble Nasjonalbiblioteket definert som et forskningsbibliotek for studier av Norge, nordmenn og det norske. Dette er imidlertid ikke definert som et eget forskningsområde i akademia. Det er ikke noen entydig sammenheng mellom de nasjonale kategoriene som samlingene bygger på, og forskningens internasjonale grunnlag. Dette gjør Nasjonalbibliotekets rolle som forskningsbibliotek uklar.

Veien frem til opprettelsen av Nasjonalbiblioteket er en prosess hvor politiske aktører etablerte en ny statsinstitusjon uten noen klar forståelse av hvilken rolle den skulle ha i forhold til nasjonens kultur- og kunnskapsproduksjon. Fra myndighetenes side ble etableringen av Nasjonalbiblioteket først trenert i tiår etter tiår. Da det ble mulig å skaffe penger til institusjonen, ble den presentert som en nasjonal

fanesak. Men dette var en fanesak uten noe klart program. Selv om myndighetene i løpet av 1990-tallet begynte å definere begreper som kultur og nasjonal identitet i offentlige dokumenter, ble disse sjelden knyttet til Nasjonalbibliotekets oppgaver. Nøyaktig hvilke nasjonale bibliotekoppgaver Nasjonalbiblioteket skulle løse, og hvordan, finner man lite om i dokumentene. Både vedtekter, styrevedtak og strategiske planer var vidt definert fra myndighetenes side.

Det ble dermed i stor grad opp til Nasjonalbiblioteket selv å bestemme sin nye rolle i samfunnet. Dette arbeidet kunne først begynne for alvor da avdelingen i Oslo ble opprettet i 1999. På grunn av de mange provisoriske løsningene var dette vanskelig i de første årene. Den virkelige oppstarten for det nye Nasjonalbiblioteket var i august 2005, da biblioteket flyttet inn i rehabiliterte lokaler på Solli plass.

6. Det kulturelle og digitale nasjonalbibliotek 2005–2009

Et modernisert nasjonalbibliotek

Nasjonalbibliotekets innflytting i nyrenoverte lokaler på Solli plass i august 2005 representerte den reelle åpningen av det nye, fullstendige nasjonalbiblioteket. Bygningen hadde fått et stort, moderne tilbygg på baksiden, mens den monumentale granittfasaden og inngangspartiet var beholdt. Da Universitetsbibliotekets bygg ble åpnet i 1913, var det planlagt for utvidelser, så denne ombyggingen var en moderne videreføring av planene som ble lagt nesten hundre år tidligere. Til og med tradisjonen med å leie ut deler av nybygget til eksterne leietakere ble videreført. Men denne gangen huset bygget en ny institusjon, som skulle komme til å demonstrere en ny type selvbevissthet, og utvide sin virksomhet til stadig flere områder.

Åpningen ble markert med et storstilt arrangement koreografert av Kjersti Alveberg, hvor det blant annet ble oppført ballett i lesesalen. Samtidig fremhevet nasjonalbibliotekar Vigdis Moe Skarstein det symbolske i det renoverte byggets kombinasjon av en historisk bygning og moderne design, i en brosjyre utgitt i forbindelse med åpningen (Nasjonalbiblioteket 2005d). Dette skulle skape både en enhet og en forbindelseslinje mellom eldre informasjonsbærere og dagens teknologi. Kontrastene skulle vise institusjonens mangfold av medier med alt fra skrevne tekster, bilder, lyd og film til digitalt materiale. Markeringen av den nye epoken ble også uttrykt digitalt, ved at en revidert form av nettstedet www.nb.no ble åpnet samtidig med innflyttingen i bygningen. Nasjonalbiblioteket ønsket å presentere seg som et moderne bibliotek, med både fysisk og digital tilstedeværelse.

I og med at Nasjonalbiblioteket med dette var en fullt fungerende institusjon, uten midlertidige løsninger og med alle planlagte avdelinger på plass, flyttes perspektivet i dette kapitlet fra å studere ulike aktørers begrunnelser for hvorfor Norge skulle etablere et nasjonalbibliotek, og over til Nasjonalbibliotekets egen praksis siden 2005.

I sentrum for analysen står Nasjonalbibliotekets avgrensing av det nasjonale i perioden fra august 2005 til våren 2009. Den kommer til uttrykk gjennom Nasjonalbibliotekets valg av visjon og strategier, og kan studeres gjennom institusjonens strategidokumenter. Man kan også finne nasjonsforståelser i Nasjonalbibliotekets institusjonelle praksis, både ut fra hvordan det samler inn og bevarer materiale, og hvordan det sørger for kulturell og kunnskapsmessig formidling. I utføringen av disse nasjonale bibliotekoppgavene er spørsmålet om hvordan Nasjonalbiblioteket inkluderer minoriteter i sin avgrensing av den nasjonale kulturen, et viktig element.

Det nye i denne perioden er likevel at de nasjonale bibliotekoppgavene utføres både tradisjonelt, i forhold til analoge medier, og i et digitalt nasjonalbibliotek. Dette representerer to forskjellige måter å utøve de nasjonale bibliotekoppgavene på.

Nasjonens hukommelse – og glemsel

Nasjonalbiblioteket har selv ikke formulert noen teoretisk definisjon av nasjonsbegrepet, men gjennom institusjonalisert praksis er det likevel med på å bestemme begrepets innhold. I Nasjonalbibliotekets strategidokument har bibliotekets visjon vært formulert slik siden 2005 (Nasjonalbiblioteket 2005c):

”Nasjonalbiblioteket skal være:

- Nasjonens hukommelse
- Multimedialt kunnskapssenter – i forkant av fremtidens etterspørsel”

Når Nasjonalbiblioteket legger uttrykket nasjonens hukommelse inn i sin visjon, bruker det en organisk metafor. Som Benedict Anderson

(1991, 205) viser, konstruerer en slik metaforbruk den nasjonale fortellingen som et livsløp. Dette skaper behov for en fortelling om tidsmessig kontinuitet og identitet. Anderson mener at både moderne personer og nasjoner har behov for å skape fortellinger om egen identitet, men det er forskjeller mellom fortellingene. I den sekulære fortellingen om en person er det en begynnelse og en slutt, en fødsel og en død. Nasjoner har derimot sjelden en klar identifiserbar fødsel. En nasjons død er aldri naturlig, og den er sjelden total. Nasjoners biografier må skapes, og de er ofte formulert som fortellinger om en oppvåkning.

I sin berømte tale om nasjonen fra 1882 var den franske filosofen Ernest Renan (1994) opptatt av at det ikke bare er viktig hva som blir husket i en nasjons fortelling, men også hva som blir glemt. Bare det at man velger å trekke frem noe i en fortelling om nasjonens historie, innebærer at andre ting blir overlatt til glemselen.

Selv om Nasjonalbibliotekets materiale ligger i magasinene, er det behov for et handlende subjekt for å gjøre hukommelsen virksom. Hukommelse kan defineres som evne til å lagre og gjenkalle i bevisstheten tidligere erfaringer. Det innebærer en kombinasjon av informasjonslagring og fortolkning. Fortolkning har nære bånd til kategorisering, og dette er slående i Dewey-systemet. Det er et av bibliotekfagets dominerende systemer for ordning og gjenfinning av materiale, og er basert på emnekategorier. Kategorisystemet danner et verdensbilde med pretensjoner om å være fullstendig. Dewey-systemet representerer en forestillingsverden, på samme måte som ideen om nasjonens vekst og fall i et verdensomspennende system av nasjoner.

Bak Nasjonalbibliotekets intensjon om å ha landets mest komplette samling av publisert materiale innenfor alle medietyper ligger det et ønske om å unngå glemselen. Helst skal ikke noe av det norske materiale bli glemt, men dette er umulig i praksis.

Intensjonen om å være så komplett som mulig gjelder alle bøker, lydfestinger, filmer og elektroniske dokumenter som er utgitt i Norge, siden Nasjonalbiblioteket er mottaksinstitusjon for alle typer pliktavlevert materiale. Selv om Nasjonalbiblioteket bare er en av flere forvaltere av nasjonens kulturelle produksjon, er det ingen annen institusjon i Norge som har et slikt mangfold av materiale.

Mangfoldet og omfanget av dokumenter er overveldende. Det er like fullt integrert i et nasjonsbasert kategorisystem for kulturelle ytringer, gjennom nasjonalbibliotekenes arbeidsdeling.

Renan (1994) var også opptatt av å knytte sammen fortiden og samtiden. Han hevdet at bevisstheten om fortiden var avgjørende for den oppfatningen av solidaritet man hadde i samtiden. Hvor stor vekt man legger på fortiden, sammen med hvilke elementer av fortiden man velger å trekke frem av samlingen for å formidle, er med på å påvirke dagens fellesskapsoppfatning. Det dreier seg om en gjenfortolkning av historien, og en stadig reproduksjon av det historiske nasjonale fellesskap.

Her er det verd å merke seg at ulike forståelser av nasjonen har forskjellig forhold til tid. Et rettighetsbasert nasjonsbegrep bygger på prinsipper og abstraksjoner forbundet med territorielle grenser slik de er i samtiden. En etnisk og kulturell forståelse bygger derimot identitet ut fra fortellingens logikk, og den forutsetter et tidsforløp. I en slik kontekst kan formidling av tilsynelatende nøytrale gjenstander knyttes til en spesiell nasjonsoppfatning. Nasjonalbibliotekets gamle bøker eller sjeldne dokumenter kan for eksempel bli fremhevet som symboler på fortidens store gjerninger.

Et bibliotek som er basert på pliktavlevering og historiske samlinger, kan lett bli tilbakeskuende. Det kan fort bli problematisk hvis fortiden blir viktigere enn samtiden for å bestemme kategorier og innhold i dagens nasjonale fellesskap. En utelukkende fokusering på fortiden kan for eksempel være en måte å ekskludere innvandrere på som ikke oppfatter seg som en del av denne fortiden, men som i aller høyeste grad utgjør en del av dagens Norge. Historisk sett har Norge hatt en relativt homogen befolkning. For Nasjonalbiblioteket betyr dette at om det – som nasjonens hukommelse – i stor grad konsentrerer seg om fortiden, vil det ikke kunne ta inn over seg dagens mangfold.

Nasjonalbibliotekets visjon viser en intensjon om å knytte sammen fortiden med fremtiden. Dette er en utfordrende fortolkningsoppgave, som krever en høy grad av selvrefleksjon. Med vår tids raske samfunnsendringer krever det også et dynamisk hukommelsesbegrep, som inkluderer samtidens flertydighet. Dagens offentlige og vitenskapelige diskusjon følger i stadig mindre grad nasjonalstatens

territorielle grenser. Hvis ikke etableringen av Nasjonalbiblioteket skal fremstå som en anakronisme, må institusjonen kombinere oppgavene som forvalter av kunnskaps- og kulturarven og som møtested for tanker i samtiden.

Kunnskapsinstitusjon og opplevelsessenter

Etter åpningen i 2005 inviterte nasjonalbibliotekaren Rune Slagstad til biblioteket for å innlede om bibliotekets rolle som samfunnsinstitusjon. I innledningen, som senere ble publisert, fremstiller Slagstad (2006, 313–29) det norske bibliotekvesenet som et delt system, som bygger på to ulike tradisjoner. Han knytter Universitetsbiblioteket i Oslo til en tysk tradisjon hvor akademisk kunnskapsformidling står i sentrum, i forlengelse av det humboldtske dannelsesideal. Dette båndet ble knyttet allerede av bibliotekets første leder Georg Sverdrup, som hadde studert i Göttingen.

I motsetning til dette står folkebiblioteket, som er knyttet til en amerikansk tradisjon og bygger på en kombinasjon av det Slagstad kaller folkedannelse, som vanligvis kalles folkeopplysning, og amerikansk inspirert nyttetenkning. Mens Universitetsbiblioteket i Oslo er et forskningsbibliotek, bygger folkebiblioteket på tanken om et publikumsbibliotek med prinsippet om gratis utlån fra åpne hyller. Aktualitet og nyttighet blir da de sentrale kriterier for folkebiblioteket, og suksessen blir målt i antall utlån. Ifølge Slagstad er Universitetsbiblioteket i Oslo et dannelsesprosjekt fra embetsmannsstatens tid, som overlevde fordi det var skjermet fra den politiske sfære gjennom sin tilknytning til akademia. Folkebiblioteket er et venstrestatsprosjekt, som i motsetning til folkeskolen ikke ble videreført av arbeiderpartistaten.

Slagstad hevder at Nasjonalbiblioteket står i spenningen mellom disse to dannelsesidealene. Dette skaper spesielle problemer i Norge, fordi refleksjonen over dannelsesbegrepet er lite utviklet. I forhold til nasjonsbegrepet mener Slagstad at etableringen av Nasjonalbiblioteket i seg selv bærer en brodd mot ideologien om det postnasjonale, og i selve etableringen ligger en normativ intensjon om at Nasjonalbiblioteket skal spille en rolle som standardsettende og standardforvaltende for bibliotekverdenen. Slagstad hevder videre at det rår

identitetsforvirring i biblioteksektoren, og argumenterer for at det i dag er behov for en fundamental reorientering.

I denne sammenhengen griper han tilbake til dannelsesbegrepet, og beskriver hvordan det er erstattet med begrepet opplevelse. Dermed er han kommet frem til den dikotomien som ifølge ham preger Nasjonalbibliotekets situasjon i 2005: Opplevelse versus kunnskap. Slagstad argumenterer sterkt for at Nasjonalbiblioteket skal være en kunnskapsinstitusjon, og ikke et kulturelt aktivitetssenter. Ifølge Slagstad (2006, 324) vil Nasjonalbibliotekets posisjon og eksistensberettigelse til syvende og sist bero på institusjonens faglige kompetanse og nivå.

Nasjonalbibliotekets svar på Slagstads utfordring om å foreta valget mellom kunnskap og opplevelse har vært å satse på begge deler. I strategidokumentet som har vært gjeldende siden 2005, definerer Nasjonalbiblioteket sine hovedmål slik (Nasjonalbiblioteket 2005f, 2005h):

Nasjonalbiblioteket skal:

- være et av Europas mest spennende og moderne nasjonalbiblioteker
- være kjernen i Norsk digitalt bibliotek
- tilby kunnskap og opplevelse av høy kvalitet
- gi både kulturforståelse og teknologikunnskap
- være en omstillingsdyktig organisasjon

Nasjonalbiblioteket vil altså kombinere kunnskap og opplevelse. Opplevelse blir sett som en viktig del av kunnskapsformidlingen. Slik går biblioteket inn for dagens medieestetikk, hvor underholdnings- og opplevelseselementet legges inn i nesten all kunnskapsformidling.

I perioden etter 2005 har Nasjonalbiblioteket i økende grad lagt vekt på å være en kunnskapsinstitusjon. Det definerer seg som et forskningsbibliotek, noe som innebærer at det må ha vitenskapelig og faglig kompetanse i staben. I tråd med dette opprettet Nasjonalbiblioteket en Avdeling for fag og forskning i 2007 (Nasjonalbiblioteket 2007d). Denne avdelingen skal legge til rette for andres forsk-

ning, samtidig som de ansatte skal drive egen forskning (Skarstein 2008). Avdelingen videreføre funksjonene til de fast ansatte fagreferentene, som var (og fortsatt er) en viktig del av Universitetsbiblioteket i Oslos ekspertise. Med opprettelsen av den nye avdelingen ble de omdøpt til forskningsbibliotekarer. Fagreferentene har alltid hatt høy fagkompetanse. Denne virksomheten ble utvidet etter 2005, med blant annet ansettelse av nye personer innenfor ulike fagdisipliner som naturvitenskap, bokhistorie, pop og rock og mediekunnskap. Nasjonalbiblioteket arbeider også ut fra et mål om å bli et bibliografisk kompetansesenter (Nasjonalbiblioteket 2007d).

Ved inngangen til 2009 formulerte Nasjonalbiblioteket strategiske mål for en ny forskningspolitikk, samlingspolitikk og formidlingspolitikk (Nasjonalbiblioteket 2009b). Politikken på disse tre områdene er underordnet bibliotekets visjoner og strategiske hovedmål, og er publisert i et eget dokument i tillegg til strategidokumentene. I forskningspolitikken blir det fremhevet at Nasjonalbiblioteket skal være en del av forskningsinfrastrukturen i Norge. Denne rollen skal biblioteket fylle ved å legge samlingene til rette for nåværende og fremtidige forskningsformål. Ifølge bibliotekets forskningspolitikk vil det oppnå målet blant annet gjennom ordning, registrering, digitalisering og formidling av samlingene. Hvis Nasjonalbiblioteket skal oppnå en slik rolle i forskningens infrastruktur, må det samtidig videreutvikle stabens kunnskap om samlingene innenfor humaniora, samfunnsfag og naturvitenskap. Ønsker biblioteket å være i aktiv dialog med forskningsverdenen nasjonalt og internasjonalt, må det selv besitte kunnskap på nivå med forskningsmiljøene. Dette ligger til grunn for Nasjonalbibliotekets forskningspolitikk.

Nasjonalbibliotekets behov for å få økt kunnskap om innholdet i samlingene ligger i statusen som selvstendig institusjon. Da de nasjonale bibliotekoppgavene ble ivaretatt av Universitetsbiblioteket i Oslo, skjedde dette innenfor en arbeidsdeling hvor biblioteket sørget for innsamling og bevaring av materialet, mens universitetets oppgave var å fortolke og formidle innholdet i materialet til omverdenen. Som selvstendig institusjon må Nasjonalbiblioteket selv ta hånd om begge typer oppgaver. Det innebærer et sterkere behov for egen faglig kompetanse.

Gjennom sin nye forskningspolitikk, samlingspolitikk og formidlingspolitikk vektlegger Nasjonalbiblioteket de kulturelle og kunnskapsmessige nasjonale bibliotekoppgavene på en måte som ikke har vært gjort i Norge tidligere. Dette ble ytterligere fremhevet ved at Nasjonalbiblioteket overtok ansvaret for Norsk Filmarkiv i 2008 (st. meld. nr. 22 (2006–2007)). Vektleggingen av de kulturelle bibliotekoppgavene gjør Nasjonalbiblioteket i økende grad til en fortolkende institusjon.

Et multikulturelt nasjonalbibliotek?

Innvandring til Norge er ikke et nytt fenomen. Både i 1900 og i 1980 var andelen utenlandsk fødte personer som bodde i Norge, i underkant av 3 prosent (Kjeldstadli red. 2003). Tidligere kom innvandrerne fra våre nærområder. De fleste kom fra Norden, men også fra andre europeiske land. Ifølge Statistisk sentralbyrå kommer i dag flertallet fra land utenfor Europa og Nord-Amerika. Ved inngangen til 2009 hadde til sammen 460 000 personer som bor i Norge, enten innvandret selv, eller de hadde foreldre som hadde innvandret. Til sammen utgjør disse gruppene 9,7 prosent av befolkningen. Rundt 203 000 personer har bakgrunn fra Europa, og 9 000 personer har bakgrunn fra Nord-Amerika og Oseania (SSB 2009).

I utgangspunktet kan uttrykket et multikulturelt nasjonalbibliotek virke som en selvmotsigelse, men behøver ikke nødvendigvis å være det. Det er avhengig av hvordan man definerer nasjonsbegrepet. Som vi har sett, vil en etnisk og kulturell forståelse av nasjonsbegrepet dyrke en homogen kultur, mens en territoriell definisjon i større grad vil kunne omfatte flere ulike kulturer. Spørsmålet blir da om de ulike minoritetene skal ha delaktighet eller medeierskap i den nasjonale kulturen, eller om den bare er for majoritetsbefolkningen.

Siden 1980-tallet har det vært diskusjoner om multikulturalisme i USA, Canada, Australia og i flere vest-europeiske land. Diskusjonene har tatt ulike former forskjellige steder. De kretser rundt elementer som også er sentrale i nasjonalismen, som etnisitet, religion, sosial klasse, utdannelse, økonomi etc. (Norman, 2006, 4). I den senere tid har mange lands diskusjoner om multikulturalisme

dreid i retning av diskusjoner om kulturelt mangfold. Man har diskutert hvordan man kan ha likheter og ulikheter innenfor rammen av en nasjon, og samtidig fremheve kontakt på tvers av kulturer (Leggewie 2000, Naguib 2004,7).

På bibliotekfeltet er det i rammen av IFLA utarbeidet *The IFLA Multicultural Library Manifesto*. Manifestet fikk status som offisielt IFLA-manifest i 2006, og målet er ifølge tidligere leder for IFLAs seksjon for *Library Services to Multicultural Populations,* Kirsten Leth Nielsen (2008), å få det godkjent av UNESCO. Det flerkulturelle manifestet tar utgangspunkt i at alle mennesker i økende grad lever i heterogene samfunn, på grunn av globalisering, økt migrasjon, raskere kommunikasjon og enklere transportmuligheter. Disse endringene krever ifølge manifestet respekt for ulike kulturer, toleranse, dialog og samarbeid. Manifestet fremhever at den beste garantien for internasjonal fred og sikkerhet er gjensidig tillit og forståelse: "Therefore, libraries of all types should reflect, support and promote cultural and linguistic diversity at the international, national, and local levels, and thus work for cross-cultural dialogue and active citizenship" (IFLA 2006, 1).

Hensikten med manifestet er å gi veiledning i hvordan et bibliotek kan møte utfordringene som følger av en mer sammensatt befolkning gjennom sine strategier, sine mål og ikke minst sin daglige institusjonelle praksis. Det favner alle typer bibliotek, også nasjonalbibliotek. Det legger vekt på at tilbudet skal rette seg både mot majoritets- og minoritetsbefolkningen, og at tilbudet til minoritetsbefolkningen ikke skal være en spesialtjeneste. Biblioteket skal inkludere et tilrettelagt tilbud til kulturelle og språklige minoritetsgrupper.

Robert Vaagan laget i 2003 en systematisk analyse av hvordan det flerkulturelle inngår som en del av et nasjonalbiblioteks ansvarsområde i 15 EU-land. Han dokumenterer at ingen av landene hadde trukket inn det flerkulturelle aspektet i sine hovedoppgaver. Vaagan (2003) trekker konklusjonen at nasjonalbibliotekene i hovedsak ser det som sin oppgave å forvalte landets majoritetskultur. Denne konklusjonen gjelder også det norske Nasjonalbiblioteket. Undersøkelsen fant sted før 2005, men Nasjonalbiblioteket har ikke trukket inn flerkulturelle aspekter i sine visjoner og mål og sin strategi for perioden 2005 til 2009.

Som en del av bibliotekutredningen fra 2006 laget Vaagan året før en analyse av bibliotekene og det flerkulturelle Norge. Vaagans (2005) analyse dekker alle typer bibliotek. Når det gjelder Nasjonalbiblioteket, mener han at forholdet til det flerkulturelle Norge med fordel kunne avklares. Han anbefaler at bibliotekets vedtekter inkluderer urbefolkningen, nasjonale minoriteter og innvandrere i nasjonalitetsbegrepet. Videre argumenterer Vaagan (2005, 45) for at Nasjonalbiblioteket bør gå foran og anvende egnede deler av IFLAs retningslinjer for bibliotektjenester til flerkulturelle befolkninger, i samarbeid med ABM-utvikling og Det flerspråklige bibliotek ved Deichmanske bibliotek.

I Norge er det først og fremst Det flerspråklige bibliotek, som ble opprettet i 1983, som ivaretar lokale og nasjonale bibliotekoppgaver forbundet med dokumenter på ulike språk. Det er et kompetanse- og veiledningssenter for bibliotektilbud til innvandrere og flyktninger overfor landets fylkes- og forskningsbibliotek. Ifølge Det flerspråklige biblioteks årsmelding fra 2006 har det innkjøps- og katalogavdeling for litteratur på mer enn 32 språk, og det er en nasjonal fjernlånssentral for litteratur til flyktninger og innvandrere. I tillegg opererer Det flerspråklige bibliotek nettportalen Bazar for minoritetsspråklige, med blant annet lenker til nettutgaver av aviser og tidsskrifter fra over 50 land (DFB 2006).

Nasjonalbiblioteket samarbeider med Det flerspråklige bibliotek blant annet gjennom finansiering og deltakelse i en styringsgruppe for et prosjekt som skal utarbeide måter å transkribere språk på. Prosjektet er administrert av Det flerspråklige bibliotek, og har som mål å gjøre det enklere å søke etter bøker på ulike språk. Gjennom dette prosjektet bidrar Nasjonalbiblioteket til å styrke det flerkulturelle bibliotektilbudet i det norske samfunn. Men ved at prosjektet er lagt til en annen institusjon, fører ikke tiltakene nødvendigvis til endringer i Nasjonalbibliotekets egen forståelse og kategorisering av det nasjonale.

Det er andre endringer i Nasjonalbibliotekets institusjonelle praksis som gjenspeiler den norske befolkningens heterogene sammensetning. Nasjonalbiblioteket har for eksempel hatt ansvaret for samisk bibliografi siden 1993, og er på den måten med på å bevare urfolkets kulturarv. I samisk bibliografi er det registrert referanser til

bøker, småtrykk, monografier i serier, periodika, offentlige bøker, lydbøker, artikler i bøker, etc. Nasjonalbiblioteket vil utvikle dette i samarbeid med andre nordiske lands nasjonalbiblioteker (Nasjonalbiblioteket 2008b). Samene er definert som urbefolkning og har spesielle rettigheter i henhold til Grunnloven, mens jøder, kvener, rom, romanifolket og skogfinner er definert som nasjonale minoriteter med langvarig tilknytning til landet (st.meld. nr. 17 (2005–2006)). Disse er beskyttet av Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter, en konvensjon som Norge har ratifisert. Øvrige innvandrergrupper i Norge har ikke tilsvarende rettigheter. Minoritetsgruppene inngår i et hierarki. Det er bare samene som har institusjonalisert en spesiell posisjon i Nasjonalbibliotekets praksis.

Territoriet og minoritetsgruppene

I spørsmålet om utvelgelse av materiale er det kombinasjonen av pliktavleveringsloven og nasjonalbibliografien som definerer Nasjonalbibliotekets nasjonsbegrep i praksis. Pliktavleveringen og nasjonalbibliografien (med noen kapasitetsbegrensninger) inkluderer alt som er utgitt i Norge. En nasjonalbibliografi dokumenterer hva som er utgitt innenfor landets grenser. Også her finnes det internasjonale retningslinjer (IFLA 2002). I utgangspunktet bygger innsamlingen på et territorielt nasjonsbegrep. Innsamlingen er begrenset til alt som er utgitt innenfor nasjonalstatens grenser, og skiller ikke mellom ulike språk, kulturer, etnisitet eller religion. Verker som er utgitt i utlandet, er ikke avleveringspliktige, og tas heller ikke med i nasjonalbibliografien, men her er det visse unntak som vi skal komme tilbake til.

Ifølge Nasjonalbibliotekets samlingspolitikk fra 2009 skal det ha landets mest komplette samling av publisert norsk materiale innenfor alle medietyper. Selv om kjernen i nasjonalbibliotekets samlingsvirksomhet er det pliktavleverte materialet, skal biblioteket ifølge samlingspolitikken også ha upublisert materiale av vesentlig kulturhistorisk betydning. For å nå disse målene vil Nasjonalbiblioteket sørge for at det avleveringspliktige materialet faktisk blir avlevert. For det materialet som ikke er omfattet av loven, bygger

biblioteket ut samlingene gjennom innkjøp, gaver og deponering. For slike innkjøp vil materialets kultur- og samfunnsmessige betydning være avgjørende. Her utøves det skjønn. Når det gjelder innkjøp av materiale som er omfattet av pliktavleveringsloven, vil målet være å fylle mangler i samlingene slik at de blir så komplette som mulig.

I de fleste sammenhenger vil utgiveren sende det pliktavleverte materialet til Nasjonalbiblioteket på eget initiativ. Men i enkelte sammenhenger ser det ut til at aktiv handling fra bibliotekets side er nødvendig, og dette gjelder spesielt i forhold til minoritetsgruppene. Det kan være grupper som ikke er klar over at de er pliktige til å sende sine publiserte dokumenter til Nasjonalbiblioteket. Hvis ikke minoriteters publikasjoner blir inkludert i Nasjonalbibliotekets arkiver, vil nasjonens hukommelse bare handle om majoriteten. Om noen år vil da tredje og fjerde generasjons innvandrere ikke kunne finne igjen materiale fra sine forfedre i nasjonens institusjonaliserte hukommelse.

Med dagens innvandring til Norge kan ikke lenger majoriteten være alene om å definere den nasjonale kulturen. Som Grete Brochmann (2006, 84) skriver, er den flerkulturelle fortellingen under skriving: "Det å gi fra seg monopol på den nasjonale teksten er ikke lett. Men – enten majoriteten liker det eller ikke – forfatterskapet må i fremtiden deles med samfunnsborgere med andre forankringer enn det tradisjonelt norske."

I 2008 satte Nasjonalbiblioteket i verk tiltak for å styrke avleveringen av materiale på ulike språk, blant annet gjennom kampanjer rettet mot minoritetsgrupper. Biblioteket tok direkte kontakt med representanter for innvandrergrupper for å informere om pliktavleveringsloven. Målet var å gjøre biblioteket relevant for flere brukergrupper: "Generelt sterkt fokus på mangfald for minoritetar, kombinert med digitalisering av materiale for, om og av minoritetsgrupper, skal gjere Nasjonalbiblioteket stadig meir relevant for desse brukargruppene" (Nasjonalbiblioteket 2008b).

For Nasjonalbibliotekets praktiske forståelse av det nasjonale vil en systematisk rettet innsamling av publikasjoner fra minoritetsgrupper kunne få konsekvenser. I den grad dette blir en integrert del av Nasjonalbibliotekets virksomhet i fremtiden, vil det være med på å utvide institusjonens nasjonsforståelse.

Initiativet overfor minoritetsmiljøene kom i forbindelse med regjeringens markeringsår for kulturelt mangfold i 2008 (st.meld. nr. 17 (2005–2006)). Gjennom det såkalte Mangfoldsåret oppfordret den norske regjeringen landets offentlige institusjoner til å tilrettelegge virksomheten for å fremme det flerkulturelle perspektivet. Regjeringens tiltak bygde på retningslinjer og anbefalinger fra internasjonale organisasjoner som FN (UNESCO), EU, Europarådet, Nordisk Råd og Nordisk Ministerråd. Hensikten med Mangfoldsåret var at det skulle representere en begynnelse på en prosess hvor norske offentlige institusjoner i økende grad inkluderer det flerkulturelle aspektet i sin daglige virksomhet. Regjeringen satte i utgangspunktet ikke av ekstra ressurser til mangfold, men ville at institusjonenes tiltak skulle være starten på en normal praksis fra og med 2008 (Mangfoldsåret 2008).

Mangfoldsåret representerer en operasjonalisering av kulturmeldingene fra årtusenskiftet. Her argumenterte man for å inkludere det fremmede i forståelsen av det norske (st.meld. nr. 48 (2002–2003)). Offentlige institusjoner ble oppfordret til å inkludere et flerkulturelt aspekt som en del av norsk nasjonsoppfatning. På denne måten kunne man opprettholde og justere de nasjonale kategoriene på en kontrollert måte, og samtidig tilpasse seg endringene i omgivelsene. Det er ikke noe nytt fenomen at nye elementer inkluderes og blir en del av det norske vi. Det vi i dag oppfatter som norsk, er utviklet i et vekselspill med andre kulturer. Det nye er at denne typen inklusjon skal skje etter statlig pålegg. Et vesentlig aspekt ved en slik inkludering er hvem som har definisjonsmakt til å avgjøre hvilke elementer som skal trekkes inn, og hvordan disse elementene integreres i den kontinuerlige redefineringen av hva som oppfattes som norsk. Gjennom Mangfoldsåret ble offentlige institusjoner brukt til å styre redefineringen av det nasjonale fellesskap. Ved å beholde definisjonsmakten kunne etablerte norske institusjoner som Nasjonalbiblioteket kontrollere hvordan de nasjonale kategoriene ble reprodusert.

Kulturen og nordmannsbegrepet

I tillegg til pliktavleveringslovens territorielle avgrensing har Nasjonalbiblioteket en praksis hvor innsamling og bevaring av materiale er

basert på kulturelle kriterier. Det mest markante eksemplet er *Norvegica extranea*,. Dette begrepet er under gradvis utvikling. I utgangspunktet omfatter *Norvegica extranea* nordmenns originalverker utgitt i utlandet, referater fra kongresser holdt i Norge, men utgitt i utlandet, samt utenlandske oversettelser av nordmenns verker og utlendingers verker om Norge og norske forhold (Nasjonalbiblioteket 2009c). *Norvegica* er ikke omfattet av pliktavleveringsloven, og Nasjonalbiblioteket kjøper det inn i den grad man har kjennskap til utgivelsene. Begrepet *Norvegica extranea* har et tydelig kulturelt og etnisk preg. Institusjonaliseringen av kategorien stammer fra den tiden da Drolsum var leder av Universitetsbiblioteket og opprettet Norske avdeling i 1882. Det finnes tilsvarende kategorier både i andre små lands nasjonalbiblioteker og i for eksempel det tyske nasjonalbiblioteket, der kategorien går under betegnelsen *Germanica*.

Forståelsen av nordmannsbegrepet og hva det vil si å være norsk, har imidlertid gjennomgått store endringer siden Drolsums tid. Vår tids offentlige diskusjoner om nordmannsbegrepet og om hvilke kategorier norske myndigheter bruker for ulike grupper av innvandrere, viser at begrepenes innhold stadig er i endring (Åmås 2006). For Nasjonalbibliotekets samling av *Norvegica* er det vesentlig hvordan begrepet nordmann bestemmes. Dette gjøres pragmatisk og skjønnsmessig. Det er ikke nedfelt klare retningslinjer for hele institusjonen, og praksisen varierer mellom de ulike seksjonene.

Når det gjelder nasjonalbibliografien, har Nasjonalbiblioteket endret praksis. Frem til midten av 1990-tallet avgrenset nasjonalbibliografien begrepet nordmann juridisk, som norske statsborgere. På grunn av økt innvandring til landet innførte man en ny avgrensing av begrepet. Ifølge ansvarlige for nasjonalbibliografien ved Nasjonalbiblioteket den 20. november 2006 har begrepet nordmann vært definert ut fra tilknytning siden midten av 1990-tallet. Det vil si at en nordmann i denne sammenhengen er en forfatter som har vært bosatt i Norge i mer enn ti år, og/eller som har utgitt verk i Norge i løpet av de siste ti år. Fra og med 2008 har nordmenn blitt definert som personer bosatt i Norge (Vaalund, 2009). Dette betyr at nasjonalbibliografien inkluderer verker utgitt utenfor Norges grenser, men som er produsert av personer med tett tilknytning til Norge. For de seksjonene ved nasjonalbiblioteket som kjøper inn

Norvegica, vil gjenkjennelighet med hensyn til navn eller titler være avgjørende.

Det er to ulike prinsipper som møtes i pliktavleveringslovens territorielle kriterier og de kulturelle kriteriene i *Norvegica*. Det kan være grupper som faller utenfor begge kategoriene. Inntil 2008 gjaldt dette for eksempel forskere med utenlandsk statsborgerskap, som bor i Norge og publiserer sine verk internasjonalt. Fra dette året er nordmannsbegrepet justert i territoriell retning. Dette kan imidlertid være vanskelig å håndheve i praksis. Man kan derfor ikke ta som en selvfølge at Nasjonalbibliotekets samlinger omfatter all offentlig samtale som foregår med utgangspunkt i landets territorium, selv om det kan være finansiert med offentlige midler fra Norge. En slik avgrensing er funksjonell sett ut fra den internasjonale arbeidsdelingen mellom ulike nasjonalbiblioteker, men denne arbeidsdelingen blir underminert av økt migrasjon og teknologisk utvikling. Ved å opprettholde det nasjonale kategorisystemet, om enn i en utvidet form, opprettholdes nasjonale skillelinjer også i sammenhenger hvor de er svekket av global kulturutveksling (Brubaker et al 2004, 15).

Nasjonalbibliotekets kulturelle kriterier for utvalg av materiale er også viktig for de forskjellige fagsamlingene og spesialsamlingene. Disse har ulike kriterier for innkjøp, som følger deres spesialområde. Her er det spesielt interessant å trekke frem Nasjonalbibliotekets norsk-amerikanske samling, som samler dokumenter om etniske nordmenns utvandring. norsk-amerikansk samling inneholder materiale om utvandringen fra Norge til Amerika og videre om nordmennenes, og senere norsk-amerikanernes, historie i Amerika (Nasjonalbiblioteket b). Både innsamling og formidling om etniske nordmenns publiserte materiale i Amerika bygger på etniske og kulturelle kriterier. Hvis dagens nasjonalbibliotek skulle omfatte Norges rolle i det 21. århundres transnasjonale prosesser, og ikke bare de to foregående århundrers etnisk norske utvandring til Amerika, måtte det også opprettes en samling som omfattet innvandring til Norge. En slik dobbelt migrasjonssamling ville vært mer tidsriktig i forhold til samfunnsutviklingen.

Formidling som identitetsmarkør

Metaforen "å være nasjonens hukommelse" forutsetter ikke bare magasiner, men også et handlende subjekt som formidler fra samlingene til nasjonen. I Nasjonalbibliotekets strategidokument er det nevnt tre tiltak når det gjelder formidling: "Utarbeide plan for tilgjengelige og brukervennlige publikumstilbud, utvikle en moderne formidlingspedagogikk og etablere program for formidling reelt og virtuelt." Disse tiltakene presiseres i bibliotekets dokument om formidlingspolitikk fra 2009, som innleder med målet om å gjøre Nasjonalbibliotekets multimediale samling tilgjengelig og kjent for allmennheten og forskersamfunnet. Biblioteket skal legge til rette for en allsidig og allmennrettet formidling både tradisjonelt og gjennom digitale kanaler. Dette skal ifølge bibliotekets egne strategidokumenter skje på lesesaler og ved utlån, gjennom utstillinger, publiseringer og seminarer, og gjennom forskjellige søkemotorer. En hovedutfordring for slik formidling er at ulike brukere har svært forskjellige behov. Ett av de aspektene IFLA trekker frem for å vise at nasjonalbibliotek er en spesiell form for bibliotek, er at det ikke er rettet mot spesifikke brukergrupper.

Enhver formidling fra innholdet i samlingen innebærer fortolkning, både ut fra til hva man velger å trekke frem, og i hvilken sammenheng det presenteres. Her er det viktig å skille mellom hva brukerne selv etterspør, og hva Nasjonalbiblioteket selv velger ut av sitt materiale for å formidle. Utstillinger og arrangementer gir uttrykk for hva Nasjonalbiblioteket vil formidle til befolkningen, og er et signal om hva slags nasjonal institusjon Nasjonalbiblioteket ønsker å være.

En systematisk gjennomgang av Nasjonalbibliotekets program for utstillinger og arrangementer kan gi et bilde av bibliotekets formidlingspolitikk og praktiske nasjonsforståelse. Her skal det presenteres en analyse av alle arrangementer og utstillinger som er presentert i Nasjonalbibliotekets eget brosjyremateriale i perioden fra august 2005 til og med juni 2009 (Nasjonalbiblioteket 2005–2009). I denne perioden har det vært 49 utstillinger i Nasjonalbibliotekets lokaler på Solli plass. Dette vitner om stor aktivitet. Utstillingene har variert i størrelse, men fordi de fremstilles likt i Nasjonalbibliotekets brosjyrer, vil de bli behandlet likt her.

Biblioteket har valgt å trekke frem 20 enkeltforfattere, kunstnere og komponister og deres verk fra samlingen. De øvrige 29 utstillingene har omhandlet generelle temaer som for eksempel nordmenn i Berlin, norske julekort eller norske soppbøker. Av de 49 utstillingene har 32 tatt for seg norske personer, eller et tema som handler om Norge og har en norsk avgrensing. De resterende 17 utstillingene har ikke vært spesielt norske i temavalg. Eksempler på dette er fotball, den ungarske revolusjon og kart i Norden.

Et tilsvarende mønster finner vi gjennom en systematisk undersøkelse av Nasjonalbibliotekets arrangementer. I den samme perioden har biblioteket hatt 193 arrangementer. Noen av disse har vært knyttet til åpninger av utstillingene, mens de øvrige arrangementene har vært konserter og foredrag. Nasjonalbiblioteket har valgt å bruke 107 av arrangementene til å trekke frem forfattere, kunstnere eller komponister og deres verk. Spesielt Henrik Ibsen, Edvard Grieg, Sigrid Undset, Henrik Wergeland og Knut Hamsun er sentrale personer som er trukket frem og belyst med dokumenter fra samlingen. Dette kan knyttes til at det har vært nasjonale jubileer for dem i denne perioden. De resterende 86 arrangementene har omhandlet temaer som for eksempel norsk boktrykkerkunst, teaterhistorie eller musikk fra 1920-årene. Av alle de 193 arrangementene har 145 hatt en norsk avgrensing eller omhandlet en norsk person som for eksempel teatervirksomhet i Norge, lesere i Norge på 1700-tallet eller Henrik Ibsen. Det høye antallet norskrelaterte arrangementer må naturlig nok bedømmes ut fra at bibliotekets samlinger har en nasjonal avgrensning, og ut fra institusjonens mandat. De øvrige 48 arrangementene har ikke hatt spesielle norske temaer. Innslaget av temaer som ikke kan knyttes direkte til Norge som nasjonalstat, er forholdsvis stort. Gjennom en slik praksis settes Norge og det norske inn i en større internasjonal sammenheng. Både gjennom utstillingene og arrangementene har Nasjonalbiblioteket i praksis lagt vekt på sin museale side. Dette vises ved at 30 utstillinger handler om perioden fra før den annen verdenskrig. Bare 19 utstillinger tar for seg verker eller temaer fra de siste 60 år. Det samme mønsteret finner vi i arrangementene. Av de 193 arrangementene handlet 150 i denne perioden om historiske personer eller temaer, mens de resterende 43 tok for seg perioden

etter den annen verdenskrig. Dette viser at Nasjonalbiblioteket går langt bakover i tid for å trekke ut verker det anser som viktige for nasjonens hukommelse. Biblioteket prioriterer å fungere som historisk orientert kulturinstitusjon i sin formidlingspraksis.

I løpet av denne perioden, fra august 2005 til juni 2009, har bare fem arrangementer invitert til debatt eller diskusjon mellom flere bidragsytere. Ett av disse var en internasjonal forskningskonferanse om arkivutvikling, *The Archive in Motion,* i mars 2009. Ut fra det generelle fraværet av diskusjon kan man trekke konklusjonen at Nasjonalbiblioteket i større grad ser på seg selv som en forvalter av minner enn som et møtested for diskusjon i samtiden.

Et nasjonalbibliotek har en dobbelt funksjon, på samme måte som et museum (Naguib 2004, 7). På den ene side forvalter det minnet, hvor fortiden er representert. På den annen side er et nasjonalbibliotek møtested for dagens fortolkning av samtiden. Disse to oppgavene er tett forbundet, men de kan også stå i et motsetningsforhold. På vår tids møtesteder forutsettes det dialog, fylt av motsetninger og flertydighet. En slik dialog kan utfordre ideen om at fellesskapet bygger på en fortid som en mer eller mindre homogen nasjon.

De minnene som er utvalgt i Nasjonalbibliotekets arrangementer, kan betraktes som markører av en veletablert norsk identitet. Dette innebærer at formidlingsvirksomheten er lagt opp som ukontroversiell. Verken temaer eller presentasjonsform er egnet til å utfordre noen. En systematisk gjennomgang av Nasjonalbibliotekets programmer for utstillinger og arrangementer viser at biblioteket har valgt å unngå konfrontasjon som formidlingsform, selv om det finnes store mengder kontroversielt materiale i samlingene.

Brosjyrene omtaler ikke all utadrettet aktivitet på Nasjonalbiblioteket. I denne perioden er det spesielt ett tiltak som kommer i tillegg. Det er driften av ytringsfrihetsdatabasen *Beacon for Freedom of Expression* og et seminar og en utstilling med utgangspunkt i databasen i juni 2009 (Beacon 2009). Disse arrangementene tar opp viktige temaer, men de kan knapt kalles kontroversielle i Norge.

En annen måte å belyse hva biblioteket trekker frem fra samlingen på, er å se på nettstedet nb.no. Siden nettstedet ble nyåpnet i august 2005, har det gjennomgått stadige endringer, som vi vil

komme tilbake til i diskusjonen om det digitale nasjonalbibliotek. Noen digitale fortellinger har likevel ligget godt eksponert på nettsidene hele tiden. En av disse er historien om Amundsens brev fra Sydpolen, som presenteres slik: "Noen historier vil liksom aldri gi slipp på oss. De lever i minnet, og blir også del av en nasjonal hukommelse. Kappløpet mot Sydpolen i 1911 er en slik historie. Vi vet alle at Roald Amundsen kom først" (Nasjonalbiblioteket 2005g). Her tas det for gitt hva den norske befolkning husker, og hva Nasjonalbiblioteket mener det er viktig å minne om. Den åpne henvisningen til forholdet mellom hukommelse, påminnelse og glemsel kobler seg direkte til nasjonens historie og de norske polarheltene (Eriksen 2004). Dette er helt i samsvar med klassisk nasjonal historiefortelling, slik Anderson (1991) drøfter den. Enkelte aspekter ved et lands historie tas for gitt, det er viktig å minne om andre, samtidig som mye er utelatt og glemt. Slike historier er en sentral del av det nasjonsbyggende repertoaret i Norge, og Nasjonalbiblioteket fører denne delen videre inn i den digitale epoken.

Gjennom sin formidling og opprettholdelse av klassiske, historiske nasjonsbyggende fortellinger formidler Nasjonalbiblioteket samtidig en forestilling om fellesskapet som prioriterer hvite, norske menns innsats. Kvinner og minoriteter er svakt representert i disse fortellingene. Formidlingspraksisen er gjennomgående historisk orientert. Ved å bygge de felles fortellingene på fortiden ekskluderer man de som kom til landet i nyere tid. De får ikke være med i den nasjonale fortellingen. Fortiden brukes som eksklusjonsmekanisme. Det er også innslag av en mer problematiserende nasjonal selvrefleksjon i Nasjonalbiblioteket. Dette kommer blant annet til uttrykk i den store fotohistoriske boken: *80 millioner bilder – norsk kulturhistorisk fotografi 1855–2005* (Ekeberg og Østgaard Lund 2008). Den handler om bruken av fotografi i det norske samfunn, og hvilke endringer som har skjedd i løpet av 150 år. Med utgangspunkt i sammenhenger mellom fotografi, historie, ideologi og estetikk viser boken hvordan fotografiet kan åpne for en annen historisk og estetisk forståelse enn den som belyses utelukkende gjennom skriftlige dokumenter. Redaktørene har fått frem det sammensatte Norge. Dette kommer ikke minst til syne i omslagsbildene. På forsiden står et bilde av en mann med innvandrerbakgrunn fra Pakistan på Tøyen

i 1976. Baksiden viser en fjellskjæring ved Fetsund fra 1862, som et minne om moderniseringen av Norge på 1800-tallet. I boken er industrialisering, arbeidermiljø og hverdagsliv viet stor oppmerksomhet.

Ekeberg og Østgaard Lunds store fotohistoriske bok fra 2008 går på tvers av de etablerte nasjonale fortellingene, og viser et annet bilde av Norge. Med denne boken viser forfatterne at det er mulig med historisk formidling som ikke ekskluderer minoriteter, og trekker frem andre menneskers liv enn de store polarheltene. Boken er utgitt av Nasjonalbiblioteket, og viser at det finnes en sammensatt praksis i institusjonen.

Kulturell kanon i biblioteket

De fleste nasjonalstater har en form for kulturell kanon, som er med på å etablere nasjonens kulturelle identitet. Denne kanonen kan være offentlig anerkjent på formelt vis, eller etablert indirekte gjennom praksis i skolen og andre kulturinstitusjoner. I Norge er det ikke etablert noen formell, statsautorisert kulturell kanon. De forslagene som har kommet, er blitt avvist på politisk grunnlag (Innst.S. nr. 49 (2006–2007)).

Det etableres likevel en uformell kulturell kanon også i Norge, gjennom kulturinstitusjonenes praksis. Et eksempel på slik praksis er prosjektet "Den kulturelle skolesekken" som skal formidle kultur i skoleverket (st.meld. nr. 8 (2007–2008)). Prosjektet er typisk for dagens offisielle norske kulturpolitikk. Det overordnede målet er å formidle kunst og kultur på profesjonelt nivå i skolen. Samtidig unngår man eksplisitt å kanonisere spesielle kunstuttrykk eller verker. I stedet skal det formidles et mangfold av kulturuttrykk, og disse skal ha lokal tilknytning. Hvis noe kanoniseres i "Den kulturelle skolesekken", er det kulturens lokale preg.

En diskusjon om kulturell kanon i biblioteket må sees i lys av debattene om kulturell kanon som vi har sett i flere europeiske land de senere år. Debatten kan tolkes som en reaksjon på at den nasjonale kulturen er utfordret både gjennom globalisering og innvandring, og som et ønske om å definere landets historiske kultur for å bevare den uendret. Dette var svært tydelig i den tyske debatten om

Leitkultur rundt tusenårsskiftet. Ved å følge debatten i den tyske ukeavisen *Die Zeit* i 2000 kunne man se hvordan forslaget ble møtt med stor skepsis, og begrepet ble omdefinert under diskusjonens løp (Die Zeit 2000). I de nordiske land har man forsøkt å definere landenes kulturelle kanon med varierende utfall. Mens det danske kulturministeriet har definert en offisiell kulturell kanon (Mikkelsen 2006), har et tilsvarende forslag fått liten støtte i Sverige. Felles for utspillene rundt om i Europa er at de har kommet fra høyresiden og sentrum i det politiske landskapet. Forsøkene på å definere landets kultur har også vært integrert i skolenes utdanningsprogrammer og i introduksjonskurs for nyankomne innvandrere.

I Norge er det bare representanter fra Fremskrittspartiet som har gått inn for en tilsvarende norsk offisiell kulturkanon, mens de øvrige politiske partiene har avvist et slikt forslag (Innst. S. nr. 49 (2006–2007)). Det var to tilløp til å etablere en skjønnlitterær kanon i 2007. Det ene kom i form av en bok (Sejersted et al. 2007), mens det andre var en liste over verk presentert av en jury bestående av ti personer, som ble nedsatt på Norsk Litteraturfestival på Lillehammer (Norsk litterær kanon 2008). Begge disse kan betraktes som innlegg i en pågående litterær debatt. Det norske er i stor grad definert gjennom hverdagsnasjonalisme og ikke gjennom statlige kampanjer.

Innenfor akademia kan man observere et sterkere fokus på hvordan bibliotekinstitusjonen spiller en rolle i etableringen av en kulturell kanon, som blant annet i et forskningsprosjekt ved Universitetet i København (KU 2008). Det Kongelige Bibliotek i Danmark har også engasjert seg i denne virksomheten ved å lage en webpresentasjon av originalmanuskriptene til verk som kulturministeriet har valgt å kanonisere (DKB 2006). Det norske Nasjonalbibliotekets utvalg av materiale til formidling bygger derimot på institusjonens egne vurderinger. Utvalget kan tolkes som et praktisk bidrag til etablering eller vedlikehold av en norsk kanon. Slik vi har sett i Nasjonalbibliotekets praksis for formidling, er det ingen ting som tyder på at biblioteket vil utfordre etablerte forestillinger i denne delen av virksomheten.

Nasjonalbiblioteket har imidlertid fått en ny rolle, som ansvarlig for å markere nasjonale forfatterjubileer. I 2007 ble biblioteket tildelt et ansvar fra Kultur- og kirkedepartementet for å holde oversikt over

og arrangere markeringen av forfatter- og samfunnspersonligheter. Ut fra dette oppdraget har Nasjonalbiblioteket i første omgang hatt hovedansvaret for markering av Henrik Wergeland-jubileet i 2008 sammen med Riksarkivet og Eidsvoll 1814. Det har videre hovedansvaret for å arrangere jubileet for Knut Hamsun i 2009 og Bjørnstjerne Bjørnson i 2010. Oppdraget går ut på å hente frem og feire nasjonens største helter, med hovedvekt på litterater. De nevnte forfatterne gir seg selv, men når det gjelder mindre sentrale skikkelser, vil bibliotekets egne prioriteringer bli svært viktige. Som jubileumsarrangør vil Nasjonalbiblioteket også få et sentralt ansvar for de fortolkningene av forfatterne som formidles under jubileene. Dette gir Nasjonalbiblioteket en nøkkelrolle i prosesser hvor de nasjonale kategoriene reproduseres og justeres. Gjennom aktualiseringen av forfatternes verk i samtiden vil de også fremstå som kommentarer til vår egen samtid. Det er for eksempel vanskelig å tenke seg et Bjørnson-jubileum som ikke tar opp spørsmålet om forholdet mellom nasjonal identitet og politisk selvstendighet.

Jubileene er også en aktiv konstruksjon av hendelser. Det er dette Kaldor (2004, 170) kaller *Spectacle Nationalism*. Ingen norsk institusjon har tidligere hatt et sentralt ansvar av denne typen. Ansvaret for jubileene er et viktig element i Nasjonalbibliotekets nye, aktive rolle.

Det digitale nasjonalbibliotek

Det viktigste elementet i Nasjonalbibliotekets nye rolle gjelder digitaliseringen av samlingene. Digital teknologi har stått sentralt i Nasjonalbibliotekets virksomhet helt siden etableringen av avdelingen i Mo i Rana. Digital kommunikasjon var en forutsetning for lokaliseringen. EDB-tilknytningen gjorde det mulig å søke etter materiale uten ventetid, uansett hvor bestilleren befant seg. I Rana satset man derfor på å utvikle sterk IKT-kompetanse fra første stund.

I dag er forholdet mellom samlinger og digital teknikk kommet inn i en ny fase. Det viktigste er ikke lenger å få tilgang til katalogene gjennom digital kommunikasjon, slik man diskuterte i 1989. Nå er det spørsmålet om å gjøre samlingenes innhold tilgjengelig for brukerne over Internett som står i sentrum. Dette skaper en rekke nye utfordringer både av teknisk, økonomisk og juridisk art.

Gjennom en aktiv politikk både på det tekniske og det politiske området har Nasjonalbiblioteket blitt en sentral aktør i utviklingen av løsninger på disse utfordringene.

Som vi har sett, definerte Nasjonalbiblioteket allerede i strategidokumentene i 2005 et av sine hovedmål som å "være kjernen i Norsk digitalt bibliotek". Siden 2005 har dette målet blitt ytterligere presisert gjennom tre nye strategidokumenter som utelukkende omhandler et digitalt nasjonalbibliotek (Nasjonalbiblioteket 2005b, 2005e, 2006). I disse dokumentene formuleres det et ambisiøst mål om å digitalisere hele Nasjonalbibliotekets samling.

Det digitale nasjonalbiblioteket har fått navnet NBdigital. Målet om å etablere seg som et digitalt bibliotek gjenspeiles også i institusjonens praksis. Midler er omdisponert for å prioritere digitalisering og det bygges opp kompetanse om digitale medier. Stadig flere dokumenter overleveres digitalt, som blant annet i samarbeidet med NRK. Det er også gjort avtaler om digital avlevering av enkelte aviser, og bøker fra noen forlag. Ved gradvis å supplere det tradisjonelle biblioteket med digitaliserte samlinger tilpasser Nasjonalbiblioteket seg overgangen fra trykte bøker til elektroniske medier.

Bibliotekinstitusjonen har alltid tilpasset seg når det har skjedd endringer i informasjonsteknologien, og etableringen av et digitalt nasjonalbibliotek er ikke noe unntak. Under overgangen fra muntlig til skriftlig overlevering i det gamle Hellas var bibliotekets oppgave å være lagringssted og sørge for mangfoldiggjøring gjennom avskriving, og etter hvert et sted hvor deler av samlingene ble både bevart og hemmeligholdt (Salvesen 2005). Med overgangen fra manuskriptkultur til boktrykkerkunst i europeisk renessanse skjedde det en deling mellom bibliotek og arkiver. Det ble bibliotekets oppgave å ta ansvar for allment tilgjengelig trykt materiale, mens arkivene tok vare på materiale fra private og offentlige institusjoner. Sett i forhold til disse store endringene representerer vår tids overgang fra trykte bøker til elektroniske medier den tredje store informasjonsrevolusjonen (Berg Eriksen 1987).

Mediehistorien viser at den teknologiske utviklingen ikke bare fører til endring av lagringsmediet, men også til en ny form for kommunikasjon i samfunnet (Høyer 1995, Bastiansen og Dahl 2003). Dette innebærer at de nasjonale bibliotekoppgavene, som både er

knyttet til lagring og tilgjengeliggjøring av informasjon, og til formidling av kunnskap, nødvendigvis må endre seg sammen med typen informasjonsbærere. I dag er vesentlige deler av bibliotekets oppgaver knyttet til bruken av elektroniske medier. Selv om mange av de digitale løsningene fortsatt er på strategi- og planstadiet, har det som er gjennomført i praksis, endret måten viktige nasjonale bibliotekoppgaver utføres på. For å forstå hvilke nye utfordringer et digitalt nasjonalbibliotek står overfor, trenger vi derfor et begrepsapparat som beskriver hva som skiller de digitale mediene fra de analoge.

Et avgjørende skille mellom digitale og analoge medier er at digitale medier innfører et skille mellom lagringsmedium og presentasjonsmedium. Analoge medier består som kjent av tekster, bilder, lyd og filmer. I de analoge mediene ligger disse elementene fastlåst til ett medium, som både tjener til lagring og til presentasjon. I en papiravis er for eksempel artiklene festet til papiret, og det samme er tilfellet med en bok. I film, radio og fjernsyn ligger enhetene ordnet i et fastlagt tidsforløp, som er permanent knyttet til de fysiske mediene film, og magnetbånd Dette betyr at i de analoge mediene er lagringsmediet i alt vesentlig identisk med presentasjonsmediet. Presentasjonen er knyttet til det fysiske mediet en tekst eller bilde er lagret i, og det gir liten mening å forsøke å skille mellom disse.

Digitale medier består også av innholdselementer som tekster, bilder og filmer, på samme måte som analoge medier, men lagringsformen er en annen. Elementene er lagret i databaser, som består av digitale filer (Manovich 2001). Disse kan lagres uavhengig av presentasjonsrekkefølgen, samtidig som de virker uforståelige hvis man går inn i rådataene. I digitale medier må filene ordnes, kombineres og tolkes av et dataprogram, som en nettleser, en tekstbehandler eller en filmviser. Et digitalt medium må presenteres på skjerm, skrives ut eller spilles av for å få mening. Denne presentasjonen foregår et annet sted enn der innholdet blir lagret. Det som særpreger digitale medier, er derfor at lagringsmediet er skilt fra presentasjonsmediet. Dette gir en rekke nye muligheter. Det er mulig å presentere de samme innholdselementene på mange steder og på ulike måter, og de kan kombineres fritt. Visningen kan også være tilpasset hver enkelt brukers ønsker eller bruksmønster.

I et analogt medium ligger presentasjonen fast, og fortolkes av brukeren i den formen innholdet er lagret i. I et digitalt medium kan presentasjonen variere. Hver presentasjon kan oppfattes som et nytt dokument. Det blir dermed klart at det digitale innholdet først får mening gjennom presentasjonen, fordi den digitale konteksten skapes gjennom presentasjonen (Lindholm 2008).

Det er av sentral betydning hvilken digital kontekst materialet gjøres tilgjengelig i. Denne konteksten kan kalles en portal. Begrepet portal har tradisjonelt blitt brukt om inngangsportaler til Internett. Her brukes ordet i en generell, utvidet betydning som en tematisk klynge av beslektet materiale. Dette er det viktigste prinsippet for å ordne materiale på Internett. I praksis er en portal en nettside som samler stoff av en bestemt type. Denne danner den digitale konteksten de enkelte elementene fortolkes ut fra. Portalene fungerer som tolkningsanvisning for innholdselementene som vises. Den mest kjente portaltypen er inngangsportaler som Yahoo og Startsiden.no, som tilbyr et system av underkategorier. Slik begrepet brukes her, trenger en portal ikke å markere en inngang. Den kan også føre fra én side til en gruppe andre sider på nettet.

En aktør som ønsker innflytelse på Internett, må disponere to ting. Det første er tilgang til en stor database med stoff som kan oppleves som relevant for mange brukere. Dette stoffet trenger ikke å være skapt av aktøren selv. Det kan være generert av brukerne, eller som i bibliotekets tilfelle av verkenes opphavmenn. Den andre er disposisjonen over et system av portaler som virker som attraktive, systematiske samlinger av dette stoffet. Ønsket om å være attraktiv for brukerne er bakgrunnen for at Google stadig utvikler gratis brukertjenester med høy kvalitet.

For et digitalt nasjonalbibliotek innebærer de nasjonale bibliotekoppgavene som innsamling, lagring, tilgjengeliggjøring og formidling av innholdet i dokumentene andre former for løsninger enn et tradisjonelt bibliotek. Oppgaver knyttet til innsamling vil dreie seg om man får materialet overlevert digitalt, eller om Nasjonalbiblioteket kan eller vil digitalisere materialet. Stadig flere dokumenter overleveres digitalt, men det er langt fra alle. Lagrings- og bevaringsoppgavene dreier seg om etablering av et digitalt magasin, som Nasjonalbiblioteket har gjort under navnet Digitalt

sikringsmagasin. Forvaltningen av dette krever langt mer enn hyller, og den teknologiske opprustningen som kreves, representerer en form for modernisering av bibliotekets magasinfunksjoner. Nasjonalbibliotekets tilgjengeliggjøring og formidling av samlingene må samtidig tilpasses de digitale medienes skille mellom lagringsmediet og presentasjonsmediet. Selv om de tekniske mulighetene for tilgjengeliggjøring er uendelig mange, begrenses dette av at viktige deler av samlingen består av rettighetsbelagt materiale. Tilgjengeliggjøring av rettighetsbelagte digitale kopier kan ikke skje før avtaler med rettighetshaverne er på plass. Dette er et område der jusen er under stadig utvikling, og som vi vil se, har ansvaret for å utvikle avtaleverket gjort Nasjonalbiblioteket til en viktig aktør på feltet.

Google og offentlig digitalisering

Det som ikke ligger på nett, finnes ikke, har etter hvert blitt et fast munnhell blant nettbrukere. Tilstedeværelse på nett er så verdifullt i seg selv at mange aktører legger ut stoff selv om de taper penger på det. Dette gjelder for eksempel nettavisene. Det tok ti år fra den første ble etablert i 1995, til de fikk et kommersielt gjennombrudd (Ottosen og Krumsvik 2008).

Ifølge Statistisk sentralbyrå hadde 90 % av den norske befolkning PC i 2008, 85 % hadde Internett-tilgang, og 72 % hadde bredbåndstilknytning (SSB 2008c). Utbredelsen av Internett er så stor at nesten hele befolkningen kan få direkte tilgang til Nasjonalbibliotekets samlinger hvis det gjøres tilgjengelig på nettet. Hvis dette skal bli mulig, må samlingene digitaliseres. Sammen med målet om å bevare materialet er dette et grunnleggende premiss for Nasjonalbibliotekets digitaliseringsstrategi.

En annen viktig grunn til at digitalisering av kulturarven er satt på dagsordenen i hele Europa, er Googles inntreden i bokbransjen. Et av disse prosjektene er Google Print, som ble etablert i 2002. I tilknytning til dette opprettet Google et bibliotekprosjekt i 2004, hvor planen var å legge ut katalogene til bibliotekene ved sentrale universiteter som Harvard, Michigan University, New York Public Library, Oxford og Stanford. Googles begrunnelse for prosjektet var at dette skulle gjøre det lettere for folk å finne relevante bøker. Målet

var ifølge Google Book Search å samarbeide med utgivere og biblioteker for å opprette en omfattende søkbar katalog med alle bøker på alle språk, som kunne hjelpe brukere til å oppdage nye bøker og utgivere til å finne nye lesere.

Ambisjonene ble utvidet fra søk i kataloger til søk i bøkenes innhold i 2005, da Google Print skiftet navn til Google Book Search. Da ble det fremhevet at endringene av navnet reflekterte at produktet hadde endret karakter. Tidligere var målet å gjøre det enklere for brukere å finne bøker, men dette var endret ifølge Google Book Search: "Now that we're starting to achieve that, we think a more descriptive name will help clarify what our users can do with it: namely, search the full text of books to find ones that interest them and learn where to buy or borrow them"(Google Book Search).

Denne endringen viser hvordan Google gradvis beveger seg inn på områder som tradisjonelt har vært andre aktørers domene. Google ser det som sin oppgave å organisere verdens informasjon og å gjøre den tilgjengelig og brukbar universelt. Denne tilgjengeliggjøringen medførte samtidig at Google offentliggjorde rettighetsbelagt materiale uten tillatelse fra rettighetshaverne.

Google ble imidlertid trukket for retten av opphavsrettsorganisasjoner i USA. Det endte med at Google inngikk en forliksavtale med amerikanske forfattere og forleggere i oktober 2008. Forliket omfatter bøker som Google har skannet i USA, men gjelder også utenlandske rettighetshaveres interesser i USA. Ifølge Googlebooksettlement.com innebærer forliksavtalen at Googles tilgjengeliggjøring kan skje på amerikanske biblioteker, gjennom salg eller institusjonsabonnement og som forhåndsvisning på Google Book Search med inntil 20 prosent av innholdet (Googlebooksettlement). Avtalen innebærer en reduksjon av Googles opprinnelige ambisjoner, samtidig som den sikrer rettighetshaverne økonomisk kompensasjon. Dette gjør avtalen til en milepæl i utviklingen av jusen på det digitale området. Det er verd å merke seg at avtalen er inngått mellom private aktører, og at den amerikanske staten ikke har blandet seg inn i konflikten (Darnton 2009).

Googles distribusjon av digital tekst over Internett påvirker mange aktører. For forlagene representerer digital distribusjon en ny type konkurranse, slik man har sett fildelingen påvirke plate-

industrien. For bibliotekene vil Googles søkefunksjoner og tekstdistribusjon innebære et domenetap, som til syvende og sist kan true deres eksistensberettigelse.

Samtidig har Internett skapt en helt ny kamp om tilstedværelse og synliggjøring. Den enorme tekstmengden på Internett har skapt nye maktstrukturer. Informasjonskaoset har skapt et marked for aktører som tilbyr oversikt og navigering. Google tilbyr fritekstsøk, og indekserer enorme mengder nytt materiale til enhver tid. Googles søkeresultater blir automatisk rangert etter en hemmelig formel, som tar utgangspunkt i selskapets store mengder metadata. Kort sagt vil det si at det funnet som kombinerer best samsvar med søkeordet, og samtidig er mest populært blant andre brukere, kommer øverst. Den som vil gjøre sitt materiale tilgjengelig på nett, må sørge for å gjøre det synlig for Googles søkemotor. Som internasjonal kommersiell aktør med base i USA er ikke Google opptatt av nasjonale grenser. Selskapet ser det heller ikke som sin oppgave å formidle en bestemt nasjons kultur.

Nettet er verdensomspennende i sin natur, men det har sitt utspring i USA, og innholdet har til nå vært dominert av amerikansk-produsert materiale. For ikke å drukne i nettets uendelige tekstmengde, er det viktig å være til stede med en stoffmengde som gjør en synlig og relevant for brukerne (Darnton 2008). Det gjelder for mindre nasjonalstaters kultur og språk, men også større enheter som EU opplever det som en utfordring.

Dette har ført til økt fokus på at det offentlige bør finansiere og ta hånd om digitaliseringen og tilgjengeliggjøringen. Flere europeiske land arbeider med å digitalisere deler av kulturarven. Mange europeiske nasjonalbiblioteker samarbeider om et europeisk digitalt bibliotek, og EU-kommisjonen har nedsatt en gruppe for å utvikle felles strategier for digitalisering. Ifølge nettsidene til European Digital Library er tiltakene begrunnet ut fra kulturpolitiske ønsker om nasjonal tilstedeværelse på nett, for at markedet ikke skal styre alene, og for å ivareta opphavsretten (EDL 2008).

For et nasjonalbibliotek som har som intensjon å gjøre nasjonens dokumenter tilgjengelig på nett, er det derfor viktig å alliere seg med Google og andre store søkemotorer. Hvis man hever ambisjonsnivået fra fysisk tilgjengeliggjøring til formidling, kan dette bli pro-

blematisk. I en kulturell formidlingsprosess må man sette det enkelte dokumentet inn i en større sammenheng. Dette er fullt mulig i en digital portal som styres av formidleren selv. Hvis presentasjonen overlates til søkemotoren, svekkes denne muligheten. For en formidlende institusjon er det viktig å utvikle løsninger som setter det enkelte verk inn i en faglig sammenheng, også på Internett.

Tre strateginotater for digitalisering av alt norsk

Nasjonalbibliotekets første strategidokument om det digitale nasjonalbibliotek, for perioden 2005 til 2009, kom i februar 2005 og ble kalt *Det digitale nasjonalbibliotek – Strategimanifest 2005* (Nasjonalbiblioteket 2005b). I begrunnelsen for digitaliseringen blir brukernes behov satt i sentrum: "Når Nasjonalbiblioteket som aktør i det digitale rommet definerer sin rolle, vil forståelsen av brukernes forhold til utnyttelsen av nettbaserte digitale tjenester legges til grunn – valgene skal være basert på brukerperspektiv."

Strategimanifestet hevder videre at biblioteket har fått mulighet til å gi tilgang til et rikt og variert innhold på alles skrivebord og i alles hjem. Det legges vekt på at Nasjonalbiblioteket skal bidra til at det norske biblioteksamfunnet skal kunne yte nye og bedre tjenester til samfunnsdeltakerne, og Nasjonalbiblioteket vil legge til rette for læring og forskning. På denne måten ønsker biblioteket å betjene alle brukergrupper i Lors (1997) tredelte typologi for nasjonalbibliotek: studenter og forskere, landets øvrige biblioteker og hele befolkningen. Nasjonalbiblioteket ønsker dermed å innta rollen som et kombinert forsknings- og folkebibliotek. Ønsket om å ha hele befolkningen som brukere gir digitaliseringsprosjektet et nasjonalt aspekt.

Innsatsen skal ifølge manifestet fokuseres langs tre hovedakser. Den ene er tilstedeværelse. Under denne aksen fremhever biblioteket at både metadata, det vil si opplysninger om dokumentene, og innhold, må presenteres på de arenaer som brukeren foretrekker. Brukeren må kunne søke i sitt foretrukne verktøy, som svært ofte er generelle søkemotorer som Google og Yahoo. Den andre aksen er læring og kunnskap. I denne sammenhengen vil Nasjonalbiblioteket legge til rette for at ressursene i biblioteket kan brukes. Den tredje

hovedaksen er opplevelse. Her legger Nasjonalbiblioteket vekt på å sette informasjon og kunnskap inn i en sammenheng som gir brukerne nye opplevelser, i form av utstillinger og opplevelsesturer på nett. Til sammen skaper disse tre hovedaksene et bredt fokus for innsatsen.

Det første strateginotatet for det digitale nasjonalbibliotek var svært ambisiøst. Det skulle favne både av de tekniske og administrative og de kulturelle sidene av de nasjonale bibliotekoppgavene for alle, over Internett. I desember 2005 presenterte Nasjonalbiblioteket et nytt strateginotat med tittelen: *Tilgang til digitalt innhold i Nasjonalbiblioteket. Strateginotat for digitalisering av Nasjonalbibliotekets samling*. Her uttrykker Nasjonalbiblioteket for første gang at målet er å digitalisere alle norske dokumenter: "Det skal etableres et digitaliseringsprogram som beskriver prioriteringer og planer. Programmet skal legge til grunn at hele samlingen i NB skal digitaliseres" (Nasjonalbiblioteket. 2005e). Vi ser her at ideen om det totale bibliotek (Borges 2001) er overført til den digitale sfæren. Man forsøker å opprettholde de nasjonale grensene ved å avgrense prosjektet til nasjonale dokumenter. Oppgaven er likevel formidabel, for strateginotatet viste at en svært liten andel av Nasjonalbibliotekets norske materiale var digitalisert. Ifølge Nasjonalbibliotekets estimater over samlingen i desember 2005 var ingen av nasjonalbibliotekets bøker og tidsskrifter digitalisert, man hadde bare digitalisert cirka 100 000 avisutgaver, 570 timer film, 54 000 timer radio, 205 000 bilder, og rundt 1000 enheter fra håndskriftsamlingen (Nasjonalbiblioteket. 2005e).

De ambisiøse planene ble fulgt av handling, og førte raskt til konkrete resultater. Våren 2009 inneholdt den digitale samlingen 90 000 bøker, 200 000 aviser, rundt det samme antall tidsskrifter som i 2005, 3100 timer film, 250 000 timer med radiosendinger, over 420 000 fotografier og rundt 23 000 enheter fra håndskriftsamlingen. For de øvrige samlingene var antallet digitaliserte dokumenter det samme som i 2005 (st.meld. nr. 24 (2008–2009)).

I tillegg til planen om å digitalisere alt norsk materiale startet Nasjonalbiblioteket i 2003 en forsøksvis systematisk innhøsting av den norske delen av Internett to ganger i året, som ligger under nettdomenet –.no. På denne måten vil man ikke bare bevare norske

verker, men også fange opp store deler av den norske digitale offentligheten. Våren 2009 omfatter denne 1 800 000 000 filer som er lastet ned fra Internett (st.meld. nr. 24 (2008–2009)). Som Eivind Røssaak (2009) har vist, er denne type nedlasting et tydelig eksempel på at Nasjonalbibliotekets arkiv er i sakte endring. Selv om enorme mengder materiale kan lagres gjennom innhøstingen av web-basert materiale, er det ikke dermed sagt at det kan tilgjengeliggjøres.

I strateginotatet fra desember 2005 ble det fremhevet at en digitalisering i stor skala ville være et viktig tilskudd til norsk digitalt innhold på Internett. Fordi brukerne i stor grad foretrekker de store søkertjenestene på Internett som Google og Yahoo, ville Nasjonalbiblioteket gjøre både metadata og innhold fra biblioteket søkbare i søkemotorer nasjonalt og internasjonalt: "Nasjonalbiblioteket ønsker å være tilgjengelig i de tjenestene brukerne foretrekker." Det viktigste for Nasjonalbiblioteket skulle være at materialet er tilgjengelig og blir brukt. Problemet med at tilgjengeliggjøringen av nyere materiale forutsetter avtaler med rettighetshaverne, og dermed en finansieringsmodell, var foreløpig ikke drøftet på noen utfyllende måte.

I februar 2006 presenterte Nasjonalbiblioteket enda et nytt notat, som hadde tittelen *Digitalisering av Nasjonalbibliotekets samling* (Nasjonalbiblioteket. 2006). Her var tyngdepunktet i argumentasjonen flyttet fra begrunnelsen for hvorfor man ville digitalisere samlingen, til hvordan digitaliseringen skulle gjennomføres i praksis. Dette ble fulgt opp med prioritering av ressurser som skulle gjøre det mulig å gjennomføre målene. De store visjonene var dempet noe ned, fordi man også begynte å beskrive den praktiske gjennomføringen. På denne måten kom det også inn en prioriteringsliste i strategidokumentene. Fokus ble rettet mot digitalisering av bøker og tidsskrifter. I første omgang ville de eldste, skjøreste og mest verdifulle bøkene i sikringsmagasinet i Oslo bli digitalisert. I tillegg ville biblioteket digitalisere materiale fra Depotbiblioteket i Mo i Rana. For å få en effektiv digitalisering velger man ut bøker biblioteket har flere eksemplarer av, skjærer opp et eksemplar i ryggen og digitaliserer teksten i skannere med automatisk fremtrekk. Biblioteket ville også digitalisere flere mikrofilmede aviser. Ifølge notatet er målet videre å gjøre det digitale materiale tilgjengelig for

brukerne, så langt det er mulig med hensyn til rettighetsbelagt materiale.

Bevaring og tilgjengeliggjøring er de to viktige begrunnelsene i Nasjonalbibliotekets tre strategidokumenter for digitalisering. Mens tilgjengeliggjøring er et mye omtalt hensyn, er bevaring også viktig. Når verdifullt materiale blir mye brukt, blir det også slitt. En av de første samlingene som ble digitalisert ved Universitetsbiblioteket, var derfor samlingen av bilder av Fridtjof Nansen. Denne var så populær at originalene ville blitt ødelagt hvis ikke bildene ble skannet inn. I dag er hele denne samlingen tilgjengelig på Nasjonalbibliotekets nettsider.

Strateginotatene bygger i stor grad på den samme tekniske og administrative tilnærmingen til nasjonale bibliotekoppgaver som ble brukt av den teknokratiske styringseliten på 1980-tallet. Når man skulle begrunne den omfattende ressursbruken som digitaliseringen krevde, ble 1990-tallets kunnskapsmessige og kulturelle aspekter av de nasjonale bibliotekoppgavene igjen skjøvet i bakgrunnen. Man knyttet det digitale nasjonalbiblioteket i første omgang til magasinoppgavene.

Det er imidlertid en vesentlig forskjell mellom 1980-tallets fokusering på innsamling og bevaring av analoge medier, og et digitalt nasjonalbibliotek. Det er et uttrykt politisk mål at Nasjonalbibliotekets digitale magasin skal åpnes for alle (Solberg 2009). Tilgangen er selvfølgelig sterkt begrenset av opphavsrettigheter.

Den delen av det digitaliserte magasinet som ikke er rettighetsbelagt, vil bli gjort tilgjengelig på Internett. I et digitalt nasjonalbibliotek vil begrepet tilgjengelighet få en helt ny betydning. Den som vil ha tilgang til dette materialet, trenger ikke å henvende seg til bibliotekpersonalet, som så henvender seg til personalet i magasinet i fjellet i Mo i Rana, eller oppsøke bygningen på Solli plass. Digitale magasiner fungerer som publikumsfront når de gjøres søkbare på Internett. Slik er det allerede i offentlig forvaltning, der saksdokumenter blir lagt ut på nett.

Kulturarven to–tre klikk unna

Den offisielle starten på Nasjonalbibliotekets systematiske digitalisering av hele samlingen ble markert ved at kulturminister Trond Giske ble invitert til biblioteket, hvor han digitaliserte den første boken den 29. mars 2006. Samme dag hadde nasjonalbibliotekar Vigdis Moe Skarstein en kronikk i Aftenposten, hvor hun skriver at målet for Nasjonalbiblioteket er å være "Europas første med alt på data" (Skarstein 2006a). I kronikken hevder hun at muligheten for å digitalisere alt er knyttet til det lave antallet dokumenter i Norge. Motivet for å digitalisere samlingen er ifølge nasjonalbibliotekaren tredelt. Det ene er å bidra til at den delen av kulturarven Nasjonalbiblioteket har som oppgave å bevare, når frem til flest mulig. Det andre er å sikre at innholdet bevares selv om originaldokumentene forvitrer. Det tredje er å sikre for ettertiden det som fødes digitalt. Spesielt tilgjengeliggjøring i samtiden ble fremhevet. Målet er ifølge Skarstein at bibliotekets materiale skal være like tilgjengelig for "nettsurfere som søkemotorer som Google og andre som har 'stjålet' og videreutviklet bibliotekenes forretningside. Heller ikke innholdet i den kulturarven Nasjonalbiblioteket forvalter, bør være mer enn to–tre klikk unna". Med dette definerer Nasjonalbiblioteket på mange måter sin rolle i samfunnet som et digitalt folkebibliotek på Internett.

I september 2006 publiserte ABM-utvikling utredningen *Bibliotekreform 2014*. ABM-utvikling argumenterte her for at det er behov for felles nasjonale digitale løsninger, men foreslo få konkrete tiltak som kan føre til denne type fellestjenester. Et konkret eksempel er imidlertid samarbeidsavtalen mellom Nasjonalbiblioteket og ABM-utvikling om å utvikle en felles digital søke- og lånetjeneste i norske biblioteker (ABM-utvikling 2006). I nasjonalbibliotekar Moe Skarsteins kommentar til *Bibliotekreform 2014* er brukerperspektivet ytterligere fremhevet. Hennes utgangspunkt er at bibliotekene utfordres kontinuerlig. Den sentrale utfordringen kommer fra endrede mønstre i hvordan man søker informasjon. Hun refererer til undersøkelser som viser at bare én prosent starter informasjonssøk på bibliotekenes nettsider. 11 prosent har det fysiske biblioteket som førstevalg når de søker informasjon, mens 80 prosent har søkemotorer som førstevalg. Utfordringen må ifølge Moe Skar-

stein besvares med at biblioteket tilbyr mer digitalt innhold, og at disse må sees i sammenheng med utviklingen i kunnskapsmiljøer og kunnskapsbedrifter, og de tjenester som finnes der (Skarstein 2006b).

Nasjonalbiblioteket tok selv et ytterligere steg i retning av et digitalt nasjonalbibliotek da det lanserte sin nye søkemotor 24. april 2007 (Nasjonalbiblioteket 2007b). Ved å gå inn på www.nb.no kan man søke i alle bibliotekets samlinger, som omfatter lyd, bilde, film, musikk, kart, småtrykk, aviser og bøker. Det meste av det søkbare materialet er katalogdata. Det materialet som er digitalisert, og ikke rettighetsbelagt, kan man finne i full tekst i digital form. Som vi har sett, er dette foreløpig forholdsvis lite, men Nasjonalbibliotekets plan er å digitalisere alt innen 20 år.

Når Nasjonalbiblioteket ønsker å bli en del av den vanlige nettbrukers hverdag, blir bibliotekets samlinger en del av en etablert digital medievirkelighet. Utfordringen blir dermed å tilfredsstille brukernes forventninger til digitalt innhold, samtidig som man skaper en kontekst for stoffet som gir det mening. For å forstå hvilken digital sfære Nasjonalbiblioteket skal konkurrere i, er det derfor nyttig å se på undersøkelser av den norske befolknings bruk av Internett. Ifølge TNS Gallup viser en undersøkelse av internettbruk første kvartal i 2008 at 2 795 000 personer i Norge brukte Internett daglig. Undersøkelsen viser at daglige internettbrukere skiller seg fra resten av befolkningen. Det er flere menn enn kvinner, flere unge enn eldre, og flere med høy utdannelse og høy inntekt (TNS-Gallup 2008). TNS Gallups undersøkelse tar bare med norske nettsteder som betaler for å være med i statistikken. For første kvartal 2008 viser undersøkelsen at VG Nett var mest besøkt, etterfulgt av Dagbladet.no, med Finn.no på tredjeplass. I tillegg er MSN, Startsiden, Gule sider, NRK.no, Nettavisen, Aftenposten.no og Kvasir de mest besøkte sidene.

Det internasjonale målefirmaet Alexa The Web Information Company måler trafikk på nettsider uavhengig av om nettsidene har meldt seg på eller ikke. Ifølge deres nettsider er de tre mest brukte sidene i Norge Google.no, YouTube og Facebook. Det nærmeste man kommer en kulturinstitusjon blant de øverste 100 på listen, er nettaviser, NRK og værmeldingen på yr.no (Alexa 2009).

NBdigital møter kritikk

Da Nasjonalbiblioteket la frem sine digitaliseringsplaner, møtte det kritikk fra flere hold. Både kritikken og Nasjonalbibliotekets svar på denne er egnet til å belyse bibliotekets prioriteringer nærmere. En av dem som har vært mest kritiske til formidlingssiden ved Nasjonalbibliotekets digitaliseringsstrategi, er Eirik Newth, forfatter og styremedlem i Norsk Bibliotekforening. Newth (2007) er enig i at digitalisering er nødvendig, ut fra at det som ikke er tilgjengelig på nettet, i praksis ikke eksisterer for nettbrukerne. Han mener også at den storstilte digitaliseringen er teknisk mulig, men stiller seg derimot kritisk til hvordan NBdigital skal formidle den tilgjengelige informasjonen til et forsvarlig antall brukere.

Newth (2007) skriver: "Er det noe vi har lært av nettrevolusjonen, er det dette: Tilgjengeliggjøring er ikke formidling." Han hevder at digitalisering og søkbarhet ikke er nok til å tiltrekke seg brukere. Newth tar utgangpunkt i konkurransesituasjonen. På nettet skal NBdigital kjempe om brukernes oppmerksomhet på premisser som for lengst er lagt av andre, med et innhold som var laget for en annen tid. Den aller vanskeligste oppgaven er ifølge Newth ikke å digitalisere innholdet, men å skape et nasjonalt digitalt bibliotek som gjør kulturarven relevant for det folket som finansierer det.

Man kan ifølge Newth (2007) skille mellom tre prinsipper for nettformidling: ovenfra og ned, nedenfra og opp, og midt imellom. Det første prinsippet er den tradisjonelle formen for formidling, som på nettet vil kreve store ressurser til oppdatering og vedlikehold. Det nye prinsippet er formidling nedenfra og opp. Her viser Newth til Wikipedia, som utelukkende bygger på innhold skapt av brukerne selv, og nyttiggjør seg deres kompetanse. Det tredje prinsippet er en kombinasjon av konvensjonell redaksjonell kontroll og omfattende brukerdeltakelse. Som eksempel på denne formidlingsformen viser Newth til nettbokhandelen Amazon. Her kan brukerne være med på å skape en del av den konteksten som rene bokdatabaser mangler, samtidig som de må forholde seg til redaksjonell kontroll. Denne brukerdeltakelsen setter han opp mot Google Book Search, som er en database som kan gi uendelig antall treff. Den er uten forklarende tekst og kan fungere til fagspesifikke søk, men den kan ikke formidle kulturarven til en bred allmennhet. Nasjonalbiblioteket går ifølge

Newth i retning av å lage en slik åpen database, noe som etter hans mening er utilstrekkelig som formidling.

Nasjonalbibliotekar Vigdis Moe Skarstein svarte på Newths kritikk i et intervju, som er lagt ut på Norsk Bibliotekforenings hjemmesider (Skarstein 2007b). Her erklærer hun seg enig i at digital tilgjengeliggjøring alene ikke sikrer formidling, og forsikrer at Nasjonalbiblioteket vil legge økt vekt på formidling. Videre fremhever hun at materiale allerede ble formidlet digitalt gjennom digitale fortellinger og tematiske visninger på nb.no. Nasjonalbibliotekaren ser imidlertid ikke bort fra at NBdigital etter hvert vil kunne tilby de brukergenererte tjenestene Newth etterspør.

I svaret kommer det likevel frem at det er andre sider ved digitaliseringen som er prioritert. Nasjonalbibliotekaren legger vekt på at målet i denne fasen er å digitalisere mest mulig av den norske kulturarven, for å la dette danne utgangspunktet for formidling. Selv om NBdigitals digitale presentasjoner har mangler i metadata og kontekst til å begynne med, uttrykker Moe Skarstein tillit til at brukerne forstår at dette er en prosess hvor det er viktig å prøve ut praktiske løsninger for å gjøre erfaringer.

En positiv tilbakemelding kom fra dr.art. Ståle Dingstad (2007), tilknyttet prosjektet "Henrik Ibsens skrifter", i et innlegg i Morgenbladet under tittelen: "Tilgjengelighet er alt." Han gir Newth rett i at tilgjengeliggjøring på nettet ikke er det samme som formidling, men trekker motsatt konklusjon når det gjelder bibliotekets rolle. Dingstad mener at biblioteket ikke må stå for formidlingen selv. Den kan biblioteket overlate til andre.

Førsteamanuensis Tord Høivik (2007) fra bibliotekutdanningen ved Høgskolen i Oslo fremførte en annen kritikk. Han er kritisk til målet om å digitalisere hele samlingen. Høivik mener at bare en liten brøkdel av det som ligger i Nasjonalbibliotekets magasiner, er av interesse for brukerne. Siden materialet hviler trygt og godt i Rana, ser han ingen grunn til å digitalisere alt i første runde. Ifølge Høivik trenger ikke de fleste brukerne adgang til digitale filer, men til et materiale som er godt tilrettelagt og innbyr til praktisk bruk. Derfor går han inn for at de mest sentrale delene av den trykte kulturarven blir digitalisert, mens resten kan vente noen tiår. Selve digitaliseringen mener Høivik kan foregå etter samlebånds-

prinsippet, mens tilrettelegging krever intellektuell og pedagogisk innsikt.

Nasjonalbiblioteket har ikke gått inn på Høiviks kritikk, men i sine planer for den praktiske gjennomføringen av digitaliseringen har biblioteket gjort klare prioriteringer både ut fra forfatterjubileer og stoff det har vært etterspørsel etter. Ambisjonen om å digitalisere alt er likevel opprettholdt.

Nasjonalbiblioteket uttalelser om forholdet mellom digitalisering og formidling fremstår som tvetydige. Når biblioteket får kritikk, presiserer det at det har planer for formidling gjennom NBdigital. Samtidig er det klart at i den første fasen har biblioteket prioritert å digitalisere så mye materiale at det når det biblioteket selv karakteriserer som en kritisk masse. På nettsidene utvikles det kontinuerlig formidlingsprosjekter, men omfanget er moderat. I et notat fra september 2007 om erfaringer fra digitaliseringen knyttes formidlingsaspektet til Nasjonalbibliotekets visjon om å være en levende hukommelse og et multimedialt kunnskapssenter. Dette skjer i generelle vendinger. Gjennom målet om å være et enhetlig digitalt bibliotek "er det viktig å delta i diskusjoner og utvikle formidlingspedagogikk for nettet [...]. Vårt mål er å gi tilgang til informasjon, kunnskap og erfaringer om et gitt emne på tvers av medietyper" (Nasjonalbiblioteket 2007c)

Ser man på Nasjonalbibliotekets formidlingspraksis, er det stor kontrast mellom denne og de ambisiøse målene som er lagt frem i de digitale strategidokumentene om NBdigital. Et eksempel på et område hvor NBdigital ivaretar kulturelle nasjonale bibliotekoppgaver i praksis, er gjennom de tematiske visningene på nettsidene nb.no. Her kan man finne nettutstillinger og digitale fortellinger. Den første digitale fortellingen er Tiréns koffert fra 2003 (Nasjonalbiblioteket 2003c), og som vi har sett, handler en sentral digital fortelling om Amundsens brev fra Sydpolen. En tredje digital fortelling er Opp i røyk, som knytter sammen stillbilder, film, musikk, og reklame fra samlingen (Nasjonalbiblioteket c). Nasjonalbibliotekets nettbaserte formidling foregår også i samarbeid med andre institusjoner som blant annet Norsk Jazzarkiv, Conoco, Norsk Oljemuseum og Statsarkivet om Kulturminnet Ekofisk og med Preus museum om fotoregistre.

Nasjonalbiblioteket opptrer forsiktig og prøvende på formidlingssiden. De digitale løsningene er forholdsvis tradisjonelle både i temavalg og form. Biblioteket er derimot svært aktivt på de andre områdene som omfattes av strategien for NBdigital. I nært samarbeid med Kultur- og kirkedepartementet er det nye Nasjonalbiblioteket under Vigdis Moe Skarsteins ledelse på vei til å innta en nøkkelrolle i den offentlige digitale strukturen som er i ferd med å bygges opp i Norge. Det vil være denne digitale strukturen, og rettighetene knyttet til den, som legger premissene for en fremtidig digital kulturformidling.

Nasjonalbiblioteket har særlig markert seg som en blanding av fagpolitisk aktør og nasjonalt politisk instrument på to områder. Det ene er Digitalt sikringsmagasin. Dette er i ferd med å utvikles til det dominerende digitale oppbevaringsstedet for kulturprodukter i Norge, gjennom en svært aktiv digitaliseringsvirksomhet. Ut fra en vid definisjon av databasebegrepet kan det digitale sikringsmagasinet over tid bli bygd ut til en søkbar fulltekst database. På sikt kan dette danne grunnlaget for formidling, både gjennom biblioteksystemet og offentlige og private aktører. Magasinet bygges opp under full statlig kontroll. Det andre området hvor Nasjonalbiblioteket har markert seg, er gjennom avtaler med rettighetshavere. Nasjonalbiblioteket har hovedansvaret for å forhandle med rettighetshavere om bibliotekenes formidling av deres verker på nett. Disse avtalene innebærer juridisk nybrottsarbeid. I dette arbeidet er staten direkte involvert både som avtalepart og betaler, og dette setter Nasjonalbibliotekets innsats på feltet i en særstilling internasjonalt.

Digitalt sikringsmagasin

Som en del av digitaliseringsstrategien har Nasjonalbiblioteket bygget opp et arkiv for digital bevaring, kalt Digitalt sikringsmagasin. Det digitale sikringsmagasinet har en kapasitet på 4000 TB, og kan lett utvides. Mengden av digitalt innhold i magasinet vokser med flere terabyte hver dag. I januar 2009 var det lagret rundt 1 200 000 digitale objekter av forskjellige typer i det digitale sikringsmagasinet. Rundt tretti prosent av mengden er digitalt avlevert materiale, og denne andelen vil øke etter hvert som flere medier blir

digitalt avlevert. Den øvrige økningen skyldes Nasjonalbibliotekets arbeid med digitalisering (st.meld. nr. 24 (2008–2009)).

Det overordnede målet for digitaliseringsstrategien er som nevnt å digitalisere alt norsk materiale. Det foregår likevel en prioritering. Den kommer frem i uttakskriteriene som bestemmer hvilke deler av samlingen som skal digitaliseres først.

Utvalget følger tre hovedprinsipper, som er beskrevet i stortingsmeldingen *Nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv* (st.meld. nr. 24 (2008–2009)). Det første er pragmatisk og teknisk, og har direkte sammenheng med målet om en systematisk massedigitalisering. Nasjonalbiblioteket begynner med det eldste materialet som har falt i det fri. Når det gjelder bøker, velger man de bøkene biblioteket har flere eksemplarer av. For digitaliseringen av aviser prioriteres de mest etterspurte. Ved digitalisering av foto prioriteres de samlingene som er deponert eller gitt til Nasjonalbiblioteket, og for musikk velger man å digitalisere truede lydformater. Digitaliseringen av radiomateriale foregår i samarbeid med NRK. Nasjonalbiblioteket har en plan for digitalisering av alle materialtyper, samtidig som man ønsker å øke andelen materiale avlevert i digital form.

Det andre prinsippet er en tematisk utvelgelse av materiale på tvers av medietyper. Dette er i stor utstrekning styrt av forfatterjubileer og nasjonale og internasjonale merkedager. Et eksempel er digitaliseringen av Wergelands samlede verker og annet utvalgt materiale i forbindelse med Wergelandsåret i 2008. Nasjonalbibliotekets nye rolle som formell nasjonal jubileumsarrangør har også skapt behov for nye webtjenester. I etterkant av Ibsen-jubileet ble jubileets nettsted overført til Nasjonalbiblioteket, som har fått ansvaret for å videreføre tjenesten. Biblioteket har egne nettsider om Wergeland og Hamsun, og i 2010 er det Bjørnsonår. Den tematisk orienterte digitaliseringen gjør det mulig å sette materialet inn i en bredere kontekst gjennom presentasjonen (Nasjonalbiblioteket c). Slik ivaretar NBdigital flere kulturelle og kunnskapsmessige sider av de nasjonale bibliotekoppgavene.

Det tredje prinsippet for utvalg av materiale til digitalisering går ut på å følge opp henvendelser fra andre brukere og institusjoner, og utvelgelsen skjer i samarbeid med dem. Dette kan være materiale som

er i Nasjonalbiblioteket, eller som andre institusjoner har og ønsker å få digitalisert. Et eksempel på dette er Niels Henrik Abels skrifter, som ble digitalisert og lagt ut av Nasjonalbiblioteket i forbindelse med 200-årsjubileet for hans fødsel.

I tillegg er Nasjonalbibliotekets prinsipper for utvalg av materiale til digitalisering knyttet til internasjonalt samarbeid. Nasjonalbiblioteket deltar i tre prosjekter som er delfinansiert av EUs forskningsprogram, European Digital Library (EDL), EDL-net og TEL-pluss (EDL 2008). I rammen av dette skal Nasjonalbiblioteket i løpet av 2009 levere 1,6 millioner tekstsider til EDL, med blant annet verkene til 40 norske forfattere fra 1600-tallet og frem til begynnelsen av 1900-tallet. Som en del av dette prosjektet vil biblioteket digitalisere verk som har falt i det fri, og gjøre dem søkbare i fulltekst gjennom TEL-portalen, sammen med digitalt innhold fra andre europeiske nasjonalbiblioteker. Dette er et eksempel på et samarbeid mellom nasjonalbiblioteker i Europa, hvor hvert land bidrar med verker de selv har valgt å legge i en felles europeisk portal. Målet er å styrke den europeiske tilstedeværelsen på Internett. Dette kan tolkes som en av mange spirer til en europeisk identitetsbygging med nasjonale overtoner.

NBdigital fyller i stor grad de nasjonale bibliotekoppgavene gjennom samarbeid med andre institusjoner. Et av Nasjonalbibliotekets mål er å få stadig mer av det pliktavleverte materialet digitalt avlevert. Gjennom avtaler brukes det digitale sikringsarkivet som da bygges opp, av samarbeidende institusjoner både som arkiv for langtidslagring og som digitalt bruksarkiv. Nasjonalbiblioteket har for eksempel hatt et samarbeid med NRK om digitalisering og digital avlevering av radioprogram siden 1998. Sikringsmagasinet fungerer i dag som NRKs digitale radioarkiv, som journalistene i NRK kan hente sitt arkiverte materiale fra elektronisk. I 2008 startet arbeidet med å få fjernsynsprogrammer sendt på datafiler og lagret digitalt i Nasjonalbiblioteket. Dette sikrer ikke bare digital avlevering, men knytter også NRK til Nasjonalbiblioteket som bruker. Dette digitaliseringssamarbeidet er finansiert med 50 prosent fra hver institusjon, og er spesielt i internasjonal sammenheng (st.meld. nr 30 (2006–2007) s. 115). I tillegg har Nasjonalbiblioteket innledet et samarbeid med Stortingsarkivet om digitalisering av

stortingsforhandlingene. Også Norsk Lyd- og blindeskriftbibliotek bevarer sine digitale lydproduksjoner i det digitale sikringsmagasinet, og det samme gjør Aftenposten med sine digitale utgaver.

For å oppnå større andel digital innlevering har biblioteket blant annet innledet samarbeid med Aftenposten og Stavanger Aftenblad om å digitalisere avisene. Etter hvert er målet å få alle aviser avlevert digitalt. I 2008 inngikk Nasjonalbiblioteket en rammeavtale med Den norske forleggerforening om digital avlevering av bøker og tidsskrifter fra deres medlemsforlag. Tre forlag har inngått avtaler med biblioteket, og det arbeides med praktiske løsninger for gjennomføringen (st.meld. nr. 24 (2008–2009)).

Det digitale sikringsmagasinet gir Nasjonalbiblioteket en svært sentral posisjon i det norske digitale medielandskapet. En årsak er at det digitale sikringsmagasinet både kan fungere som sikring og som mulig distribusjonssentral. Som vi har sett i diskusjonen av de digitale medienes egenart, er det av vital betydning for en aktør å disponere en stor database av medieprodukter. Gjennom sitt ambisiøse digitaliseringsprogram sikrer Nasjonalbiblioteket seg fysisk kontroll over et slikt arkiv. Digitalt sikringsmagasin vil gjøre biblioteket til en institusjon mange aktører vil ønske å samarbeide med for å formidle sitt digitale materiale, fordi Nasjonalbiblioteket allerede har digitalisert det. Det sentrale i politisk sammenheng er imidlertid at sentrum i det digitale nettverket som er i ferd med å bygges opp i Norge, vil ligge i en statlig, nasjonal institusjon. Denne informasjonsbasen vil antakelig også være åpen for kommersielle aktører, som vil ta utgangspunkt i den for å publisere digitalisert materiale de har rettighetene til (Solberg 2009). Det var derfor en symbolmettet handling da kulturminister Trond Giske foretok den første digitaliseringen av en bok til NBdigital 29. mars 2006.

Nasjonalbiblioteket har selv sørget for å bli i stand til å innta denne sentrale posisjonen, gjennom omdisponering av interne ressurser for å få fortgang i digitaliseringen. I 2006 brukte biblioteket 21 millioner kroner til digitalisering. Mens det både i 2007 og 2008 brukte 18 millioner, er det budsjettert med 28 millioner kroner for 2009. Dette er betydelige summer, sett i lys av at det var bevilget 3 millioner til digitalisering fra departementet i 2007 og 2008. Denne summen ble økt til 13 millioner kroner i 2009.

I regjeringens nasjonale strategi for digital bevaring og formidling av kulturarven spiller Nasjonalbiblioteket en nøkkelrolle. I Kultur- og kirkedepartementets digitaliseringsmelding fra april 2009 legges det vekt på at det skal etableres samarbeid og arbeidsdeling mellom de ulike aktørene i landets digitaliseringsarbeid (st.meld. nr. 24 (2008–2009)). Innenfor dette samarbeidet skal Nasjonalbiblioteket være hovedaktør i digitaliseringsarbeidet på bibliotekfeltet, slik vi har sett at det allerede er i praksis. I tillegg til oppgavene som følger av pliktavleveringsloven, skal Nasjonalbiblioteket ha eneansvar for nasjonale bibliografiske standarder, og lage en digital løsing for å søke etter materiale i alle bibliotekers kataloger samtidig. Arkiverket skal spille en tilsvarende rolle på arkivsiden. Når det gjelder langtidslagring av nasjonalt digitalt materiale, skal ansvaret deles mellom Nasjonalbiblioteket og Arkivverket. Med utgangspunkt i Nasjonalbibliotekets utvikling av felles søk på bibliotekområdet, skal det utvikles en felles søketjeneste som også omfatter arkiv og museer. Dette skal skje i samarbeid mellom Nasjonalbiblioteket og Arkivverket (st.meld. nr. 24 (2008–2009)). Nasjonalbiblioteket skal videre være kompetansesenter for opphavsrettslige spørsmål og løsninger.

Opphavsrettigheter

Den viktigste hindringen for at verkene skal gjøres tilgjengelige for allmennheten i digital form, er ikke teknologien, men opphavsretten. Et digitalt bibliotek som gjør samlingene tilgjengelige på Internett, er ikke bare et sted der man samler inn, tar vare på og låner ut det andre har produsert. Gjennom den digitale presentasjonen skaper man nye eksemplarer som er likeverdige med den digitale originalen (Lindholm 2008). Et digitalisert bibliotek som gjør sine samlinger tilgjengelige på nettet, vil fungere tilnærmet på samme måte som distribusjonsavdelingen i et forlag.

Alle Nasjonalbibliotekets notater om digitalisering siden 2005 har trukket frem de opphavsrettlige utfordringene som ligger i å digitalisere og bevare digitale dokumenter. Notatene understreker at i arbeidet med digitalt bibliotek og tilgang til digitalt innhold må Nasjonalbiblioteket forholde seg til de rettigheter og grenser lovverket setter. Nasjonalbibliotekets digitaliseringsprogram er forankret i lov

om opphavsrett til åndsverk og pliktavleveringsloven. Vernetiden for åndsverk varer i 70 år etter opphavspersonens død. I denne perioden kan man bare fremstille eksemplarer av et åndsverk med opphavspersonens eller arvingenes tillatelse. De delene av Nasjonalbibliotekets samling som er eldre enn dette, er falt i det fri, slik at de kan tilgjengeliggjøres umiddelbart. Den 23. november 2007 ble det foretatt endringer i forskriften til åndsverkloven, som innebærer at Nasjonalbiblioteket kan "for konserverings- og sikringsformål fremstille eksemplar av åndsverk det har i sine samlinger i andre format enn originaleksemplaret" (KKD 2007). Biblioteket har dermed fullmakt til å digitalisere materialet for bevaring, men ikke til å legge de digitaliserte eksemplarene ut på Internett uten særskilt avtale.

Det er en krevende prosess å få på plass avtaler som gjør det mulig å gjøre de delene av Nasjonalbibliotekets samlinger som ikke er falt i det fri, tilgjengelige for befolkningen over Internett. Ønsket om en slik tilgang er tydelig til stede i Nasjonalbibliotekets visjoner, og biblioteket har hatt støtte for dette i departementet.

I nært samarbeid med opphavsrettsorganisasjonene har biblioteket lyktes i å få på plass to større avtaler, som både gir allmennheten tilgang og sørger for økonomisk kompensasjon til rettighetshaverne over statsbudsjettet. Avtalene er tidsbegrenset, blant annet fordi partene vil bruke dem til å innhente erfaringer før de inngår et mer langsiktig samarbeid. Disse avtalene har vakt internasjonal oppmerksomhet. Nasjonalbibliotekets innsats må her sees i sammenheng med Kultur- og kirkedepartementets politikk.

Avtalene med rettighetshaverne om distribusjon over Internett er knyttet til to prosjekter. Det første gjaldt litteratur om nordområdene. Den norske forleggerforening, Den norske Forfatterforening, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, Norsk kritikerlag og forvaltningsorganisasjonen LINO inngikk avtale med Nasjonalbiblioteket om å gjøre rettighetsbelagt materiale som omhandler nordområdene og litteratur om og fra Nord-Norge, tilgjengelig i digital fulltekstversjon. Avtalen ble inngått 14. mars 2007. Den varte i første omgang til 30. september 2008, og ble deretter forlenget med ett år. Dette har gitt Nasjonalbiblioteket anledning til å digitalisere og tilgjengeliggjøre rettighetsbelagte åndsverk om nordområdene via nettstedet nb.no. Brukerne gis ikke anledning til å laste

ned eller kopiere materialet til eget datautstyr, og Nasjonalbiblioteket skal ikke legge til rette for at brukerne kan ta utskrift. Mens Nasjonalbiblioteket har ansvaret for digitaliseringsarbeidet, har rettighetsorganisasjonene ansvaret for å klarere rettighetene. Hver av partene bærer egne kostnader. I tillegg har Nasjonalbiblioteket betalt et engangshonorar på kr 200 000,-. Dette er et unikt prosjekt i internasjonal sammenheng. Flere store europeiske utredninger henviser til dette prosjektet som eksempel på hvordan rettighetsspørsmålet kan løses (Andreassen og Liland 2008).

I en fortale til avtalen om nordområdeprosjektet gjorde partene innledningsvis rede for sitt felles mål om å gjøre litteratur og annet rettighetsbelagt materiale tilgjengelig, samt å gi allmennheten innblikk i og kunnskap om mangfoldet i den norske kulturarven: "Gjennom dette prosjektet ønsker partene å høste erfaringer som kan danne grunnlag for fremtidige avtaler om digital formidling av norske rettighetsbelagte verk" (Nasjonalbiblioteket 2007a). Avtalen har en nasjonal ramme, og det nasjonale aspektet blir ikke minst tydelig gjennom valget av nordområdene som pilotprosjekt. Her har Norge viktige strategiske interesser. Nordområdene er et hovedsatsingsområde for norsk utenrikspolitikk (UD 2006).

På bakgrunn av en evaluering av Nordområdeprosjektet fra oktober 2008 (Nasjonalbiblioteket 2008c), som blant annet viste høye besøkstall for store deler av materialet, satte Nasjonalbiblioteket i gang et nytt samarbeidsprosjekt med opphavsrettsorganisasjonene, kalt Bokhylla.no. Planen er å digitalisere og gjøre tilgjengelig litteratur fra 1690-årene, 1790-årene, 1890-årene og 1990-årene. Prosjektet vil omfatte anslagsvis 50 000 bind, og er mye mer omfattende enn Nordområdeprosjektet. Mens materialet fra de to første tiårene og det meste fra det tredje er falt i det fri, er litteraturen fra 1990-tallet rettighetsbelagt. Kultur- og kirkedepartementet nedsatte derfor en arbeidsgruppe, hvor også nasjonalbibliotekaren var med, for å utrede betalingsmodeller som gjorde det rettighetsbelagte materialet tilgjengelig (Nasjonalbiblioteket 2009a).

For Nordområdeprosjektet var man avhengig av å klarere den digitale formidlingen av materialet med hver enkelt rettighetshaver, slik at hver enkelt opphavsmann ga sin tillatelse til at verket ble publisert. Dette skjedde gjennom organisasjonene og den felles

klareringstjenesten LINO. Verk fra forfattere som ikke er organisert, falt utenfor avtalen. Bokhylla.no er derimot basert på en avtalelisens, som innebærer at vilkårene i en avtale mellom en bruker og en godkjent organisasjon av opphavspersoner gjøres gjeldende for alle opphavspersoner. På denne måten kan alle verk bli klarert gjennom en avtale med en samlende organisasjon. Også de uorganiserte rettighetshaverne underlegges bestemmelsene i avtalen, og får til gjengjeld lik rett til vederlaget som hentes inn fra brukerne som de organiserte. I Norge ble avtalelisens innført i 1961 for bruk av åndsverk i NRKs sendinger. Siden er bestemmelsene gjort gjeldende for stadig nye bruksområder, blant annet til kopiering av verk til undervisning. I 2005 ble den norske pliktavleveringsloven revidert, slik at man åpnet for avtalelisens for bibliotekenes tilgjengeliggjøring av verk for allmennheten. Det er denne bestemmelsen som har gjort det mulig for Nasjonalbiblioteket å klarere tilgjengeliggjøring av bøker også på Internett.

For å få til dette har Nasjonalbiblioteket inngått en avtale med Kopinor, som representerer en vesentlig del av både utgivere og opphavspersonene til de verk som brukes i Norge. Kopinor kan gi tillatelse til kopiering i skoler, organisasjoner, bedrifter etc. på vegne av alle rettighetshavere. Vederlaget hentes inn og deles ut igjen til opphavspersonene. I utgangspunktet var Kopinors avtaler tilpasset fotokopiering. Nå er de utvidet til å omfatte digital kopiering (Slettholm 2009).

I april 2009 inngikk Nasjonalbiblioteket en avtale med Kopinor om å tilgjengeliggjøre materialet for Bokhylla.no (Kopior 2009). På samme måte som i Nordområdeprosjektet vil materialet være søkbart og mulig å kalle opp på nett, men bare det materialet som er falt i det fri, vil bli lagt ut for nedlasting og utskrift. I tillegg skal Bokhylla.no bare være tilgjengelig for norske IP-adresser. For denne tilgjengeliggjøringen skal det betales et fast vederlag per side. Vederlaget til rettighetshaverne blir 56 øre per side per år, for beskyttet materiale som blir tilgjengeliggjort i perioden fra 2009 til 2011. Det er ingen reservasjonsrett i Kopinors avtaler om kopiering, men for avtaler om digital tilgjengeliggjøring, som Bokhylla.no, vil det være mulig å reservere seg. Dette vil imidlertid kreve en aktiv handling fra opphavsmannens side. På grunn av lav teknisk kvalitet på digitaliseringen av enkelte bøker, samt manglende metadata, har enkelte norske forfattere uttalt at de ønsker å reservere seg (Newth 2009).

Avhengig av hvordan Bokhylla.no fungerer, vil avtalen kunne danne modell for liknende typer avtalelisenser, som også kan utarbeides for andre typer materiale. På dette området ligger rettspraksis langt bak både de tekniske mulighetene og mange brukeres oppfatning av sine egne rettigheter. Et eksempel på dette er Pirate Bay-dommen i april 2009, og striden om den (SD 2009).

Både Kultur- og kirkedepartementet og Kunnskapsdepartementet ønsker å utvikle arbeidet med å etablere slike lisens- og konsortieavtaler. En mulig løsning som vurderes for biblioteksektoren, er nasjonale lisenser for elektronisk materiale, som enten kan gjøres tilgjengelig for alle, eller som gir forskjellig tilgang for ulike brukergrupper (st.meld. nr 23 (2008–2009), st.meld. nr. 24 (2008–2009)).

I Kultur- og kirkedepartementets nasjonale digitaliseringsmelding er Nasjonalbiblioteket pekt ut som nasjonalt ansvarlig for all forsøksvirksomhet forbundet med å finne løsninger til digitalt bruk og opphavsrettslige spørsmål i biblioteksektoren. Den nasjonale kompetansen på opphavsrett og personvern skal styrkes i Nasjonalbiblioteket og Arkivverket, som skal yte tjenester til andre institusjoner i ABM-sektoren (st.meld. nr. 24 (2008–2009)). Nasjonalbiblioteket er med på å skape nasjonal rettspraksis for digital tilgjengeliggjøring av rettighetsbelagt materiale gjennom avtaler med rettighetsorganisasjonene. Samtidig bygger Nasjonalbiblioteket opp landets største magasin med digitaliserte kulturprodukter. Gjennom alt dette etablerer Nasjonalbiblioteket seg som en sentral nasjonal institusjon på det digitale området.

7. Oppsummering

Historien om Nasjonalbiblioteket i Norge kan deles inn i tre hovedfaser. I perioden 1811 til 1980 ble det oppfattet som helt naturlig at de nasjonale bibliotekoppgavene skulle ligge under Universitetsbiblioteket. Bevisstheten om at det fantes slike oppgaver, som skilte seg fra Universitetets behov, var til stede fra kort tid etter etableringen. I perioden fra 1811 til 1895 var det likevel ingen som reiste spørsmålet om dette skulle markeres utad, selv om Norske avdeling ble skilt ut i 1882. I 1895 formulerte Axel Drolsum det første forslaget om å endre navn på biblioteket, slik at det reflekterte også den nasjonale dimensjonen. Dette ble effektivt torpedert av Universitets ledelse. Denne blokkeringen preget situasjonen helt frem til 1980-tallet. Perioden 1811–1980 kan vi kalle underordningsfasen.

Ved inngangen til 1980-tallet var Universitetsbibliotekets situasjon forandret. Institusjonen var presset, det høyere utdanningssystemet hadde ekspandert, og mediebildet var endret. I 1980 kom den første utredningen som konkluderte med utskilling av et eget nasjonalbibliotek. Argumentet for dette var at man skulle frita Universitetsbiblioteket i Oslo fra byrden med de nasjonale bibliotekoppgavene. Dette innledet nasjonalbibliotekets etableringsfase, som varte frem til 2005. Denne prosessen var svært komplisert, med en mengde utredninger og en etableringsrekkefølge som kan virke forvirrende. Det første man opprettet, var en underavdeling i Mo i Rana i 1989, som ikke hadde noen moderinstitusjon. Avdelingen i Oslo ble først opprettet i 1999, og i 2005 kom Nasjonalbiblioteket i normal drift som fullstendig institusjon. Perioden 1980–2005 var preget av både institusjonelle, medietekniske og ideologiske endringer, og kan kalles etableringsfasen.

I perioden etter 2005 har Nasjonalbiblioteket markert seg som en meget aktiv institusjon, som har lagt ned store ressurser i å posisjonere seg både fagpolitisk, teknologisk og kulturelt. Biblioteket har lagt vekt på de kulturelle nasjonale bibliotekoppgavene, men det mest betydningsfulle er opprettelsen av det digitale nasjonalbibliotek, NBdigital. Denne fasen kan vi kalle posisjoneringsfasen.

Underordningsfasen

1800-tallet var preget av nasjonsbygging. Universitetet med Universitetsbiblioteket var en nasjonal institusjon, og i kraft av dette var det naturlig at det tok seg av de nasjonale bibliotekoppgavene. Man behøvde ikke en egen institusjon til dette, verken teknisk og administrativt, for å behandle materialet, eller ideologisk, for å styrke den nasjonale bevissthet. Allerede Georg Sverdrup, som var Universitetsbibliotekets første leder, tok opp Universitetsbibliotekets dobbelte oppgaver. Disse ble blant annet reflektert i praksisen for utlån og innkjøp. Det nasjonale ble markert som bibliotekfaglig kategori gjennom utskillelsen av det norske materiale i Norske avdeling i 1882. Samme år ble det vedtatt en pliktavleveringslov, som sikret at det nasjonale litterære korpus ble samlet i Universitetsbibliotekets magasiner. Det nasjonale element ble ytterligere markert av bibliotekets leder, overbibliotekar Axel Charlot Drolsum, som foreslo å endre Universitetsbibliotekets navn både i 1895 og i 1907. Forslaget ble gjentatt av overbibliotekar Wilhelm Munthe i 1925.

Alle disse forslagene ble avvist av departementet eller Stortinget. Navneendringene ble motarbeidet av Universitetet, som var redd for å miste kontrollen over biblioteket. Stortinget var mer åpen for navneendring, men endte med å følge Universitetets innstilling. Dette kan forklares ut fra Universitetets sterke stilling på den tiden, samtidig som spørsmålet ble ansett som forholdsvis uviktig. Da spørsmålet var oppe i Stortinget i 1930, oppfordret Stortingspresidenten representantene til å avslutte debatten for å ta pinseferie. Pinseferien skulle vare i 50 år, før saken igjen ble behandlet i Stortinget.

Den moderne nasjonalstaten er en byråkratisk struktur som virker gjennom institusjoner. Universitetet i Kristiania/Oslo var

landets eneste universitet frem til 1946, og fylte dermed en viktig nasjonal oppgave. De fleste av Universitetsbibliotekets oppgaver var knyttet til Universitetets virksomhet. Da Drolsum og W. Munthe foreslo navneendringene, henviste de til nasjonen som abstrakt ide. Det lå ikke sterke interesser bak deres nasjonale prosjekt, og deres fremstøt kunne lett bli avvist av Universitetet. På 1800- og begynnelsen av 1900-tallet var heller ikke antallet skrifter Universitetsbiblioteket skulle håndtere, så stort at det var behov for å skille mellom oppgavene det gjorde for Universitetet, og oppgavene det gjorde for nasjonen.

Drolsum og W. Munthes begrunnelse for en navneendring representerer en argumentasjonslinje man kan finne igjen i historien om Nasjonalbiblioteket fra 1895 til i dag. De hevdet at Norge trengte et eget, nasjonalt arkiv for norskprodusert materiale, og at hensynet til nasjonen måtte avspeile seg i selve organisasjonen. Koblet til dette finner vi også en spesiell fremheving av de kulturelle bibliotekoppgavene. Denne argumentasjonen fikk først gjennomslag på 1980-tallet.

Etableringsfasen

I årene frem mot 1980-tallet skjedde det store endringer både i utdanningssystemet og i mediebildet. Det økte antallet studenter, nye høyskoler og nye universiteter førte til en enorm vekst i antall fag- og forskningsbiblioteker. Universitetsbiblioteket i Oslo mistet sitt monopol som nasjonalstatens eneste universitetsbibliotek. Informasjonsmengden i form av bøker, aviser og tidsskrifter eksploderte, samtidig som foto, film, radio og fjernsyn bidro til den moderne medieflommen. Medieeksplosjonen var på mange måter internasjonal i sin karakter, da mange av de norske mediene var knyttet til den internasjonale medieindustrien. Samtidig var perioden preget av en storstilt utbygging av nasjonalstatens massemedier. Her spilte spesielt NRK en nasjonal rolle gjennom sin monopolstiling. NRK-monopolet kontrollerte de to første virkelig riksdekkende massemediene, radio og fjernsyn. Samtidig var dette medier som tok opp i seg og distribuerte den internasjonale massekulturen, spesielt i form av popmusikk og film.

Disse endringene i utdanningssektoren og mediesektoren førte til forandringer i Universitetsbiblioteket i Oslos oppgaver. Veksten i volumet av trykte medier ble en økende byrde. Myndighetene nedsatte hele tre offentlige utvalg og en arbeidsgruppe på 1980-tallet, som behandlet nasjonalbiblioteksaken. Alle konkluderte med at Universitetsbiblioteket i Oslo hadde behov for avlastning fra den voksende mengden nasjonale bibliotekoppgaver, og at Norge trengte et nytt nasjonalbibliotek.

Felles for de tre utvalgene var at de definerte nasjonale bibliotekoppgaver svært smalt. De reduserte disse til rene magasinfunksjoner som mottak, registrering, oppbevaring, konservering og fysisk tilgjengeliggjøring av verker publisert i landet. I motsetning til disse argumenterte arbeidsgruppen ledet av riksbibliotekar Gerhard Munthe ut fra et nasjonalbiblioteks rolle som kultur- og kunnskapsinstitusjon. Med dette knyttet hans arbeidsgruppe seg både til den internasjonale tenkningen om nasjonalbibliotek, og argumentasjonen til Drolsum og Gerhard Munthes far og forgjenger, Wilhelm Munthe.

G. Munthes arbeidsgruppe fikk imidlertid ikke gjennomslag for annet enn de prinsippene de satte opp for deling av samlingene da Nasjonalbiblioteket senere ble opprettet. De kulturelle argumentene falt på steingrunn. De passet ikke inn i den tekniske og administrative formen for argumentasjon som fortsatt hadde hegemoniet i den politiske debatten på 1980-tallet.

Ett av utvalgene brakte likevel et nytt og avgjørende element inn i debatten. Mens de øvrige utvalgene tok utgangspunkt i Universitetsbiblioteket i Oslos vanskelige situasjon, utredet Furreutvalget konsekvensene av endringene i mediesituasjonen. Utvalget argumenterte for å utvide pliktavleveringsloven til å omfatte lyd, foto, film og elektroniske dokumenter, i tillegg til skriftlig materiale. En slik utvidelse av pliktavleveringsloven ville medføre nye oppgaver og kreve utvidet kapasitet. Disse oppgavene krevde ifølge Furreutvalget opprettelsen av et nytt nasjonalbibliotek. Også Furreutvalget benyttet seg av en teknokratisk argumentasjon, men deres reform ville samtidig skape en stor omveltning i bibliotekvesenets kulturelle praksis. Innsamling av alle typer medier innebærer en administrativ likestilling av alle kulturprodukter. Det inkluderte også en større

andel av den internasjonale medieindustriens produkter i hva som ble ansett som norsk og bevaringsverdig. Dette innebærer en dramatisk utvidelse av det norske som administrativ kategori innenfor mediesfæren.

Den utløsende årsaken til etableringen av Nasjonalbiblioteket i Mo i Rana i 1989 var likevel distriktspolitisk. Nedleggelsen av Norsk Jernverk gjorde det mulig for Kultur- og vitenskapsdepartementet å kanalisere penger fra Næringsdepartementet inn i sine budsjetter. Den nye nasjonalbibliotekavdelingen i Rana løste to problemer samtidig. Avdelingen skulle ta seg av en del av de uløste nasjonale bibliotekoppgavene, som fortsatt var teknisk definert som magasinfunksjoner. Samtidig skaffet man arbeidsplasser i et hardt rammet lokalsamfunn. Den nye pliktavleveringsloven, som Furreutvalget hadde lagt grunnlaget for, ble vedtatt parallelt med opprettelsen av nasjonalbibliotekavdelingen i Rana. Opprettelsen av Nasjonalbiblioteket i Rana gjorde det mulig å håndtere den økte mengden av pliktavlevert materiale, som kom fordi man hadde utvidet den nasjonale kategorien for bevaringsverdige kulturprodukter.

Også i dette vedtaket var Kultur- og vitenskapsdepartementets argumentasjon blottet for kulturelle eller kunnskapsmessige vurderinger. Det ble bare lagt vekt på distriktspolitiske behov og Nasjonalbibliotekets magasinfunksjoner. Dette er et slående eksempel på hvordan det ble fattet store ideologiske beslutninger, fremstilt som løsning på tekniske og administrative problemer.

Etableringen av Nasjonalbiblioteket i Rana hadde også en annen nasjonal undertone. Det ble opprettet på ruinene av et nasjonalt industriprosjekt. Målet for industrien hadde vært å produsere, og dermed skape grunnlag for omfordeling. Målet for oppbevaring av det pliktavleverte materialet skulle være å fungere som materialreservoar for norskproduserte tanker og ideer. Med etableringen av Nasjonalbibliotekavdelingen i Mo i Rana kan man si at et symbol for norsk industrinasjonalisme ble erstattet med et symbol for norsk kunnskapsnasjonalisme – med en distriktspolitisk profil.

Mo i Rana lå langt fra landets store befolkningssentra og akademiske institusjoner. Å legge en nasjonal kulturinstitusjon til Rana kan fortolkes som et utslag av striden om en annen kulturell rang-

ordning som preger norsk politikk, konflikten mellom sentrum og periferi.

Både pliktavleveringsloven og plasseringen er helt i samsvar med 1970- og 1980-tallets utvidede kulturbegrep. Gjennom det utvidede kulturbegrepet ønsket myndighetene å redusere skillene både mellom sosiale klasser og mellom sentrum og periferi. En slik utjevning er i tråd med nasjonale ideer om likhet mellom nasjonens medlemmer. Plasseringen av Nasjonalbiblioteket i Rana var et dobbelt grep i en nasjonal reproduksjonsprosess. Nasjonale institusjoner og funksjoner skulle ikke lenger knyttes til landets administrative sentrum. I tillegg skulle avdelingen, som lå påfallende langt fra de etablerte nasjonale kunnskaps- og kulturinstitusjonene, ikke bare ta vare på materiale med høy intellektuell verdi, men også det trivielle. Begge deler understreket et kulturelt likhetsideal. Samtidig forutsatte plasseringen at man betraktet nasjonalbibliotekavdelingens oppgaver først og fremst som magasinoppgaver.

Selv om de nasjonale magasinoppgavene ble lagt til Rana, var Universitetsbiblioteket fortsatt pålagt viktige nasjonale bibliotekoppgaver. På 1990-tallet dreide nasjonalbiblioteksaken seg om en komplisert kabal som omfattet etableringen av et universitetsbibliotek på Blindern, overføringen av de resterende nasjonale bibliotekoppgavene til en egen nasjonalbibliotekavdeling i Oslo, og forholdet mellom de to avdelingene i Oslo og i Rana.

Ved inngangen til 1990-tallet fattet Stortinget et prinsippvedtak om å etablere en nasjonalbibliotekavdeling i hovedstaden. Mens avdelingen i Rana forvaltet pliktavleveringsloven, skulle avdelingen i Oslo dekke behovet for en kultur- og kunnskapsinstitusjon i nærheten av store brukermiljøer. Utredningene fra 1990-tallet handlet om etableringen av Nasjonalbibliotekets avdeling i Oslo. Disse fremhevet de nasjonale bibliotekoppgavene, som handler om kunnskap og formidling.

Samtidig ble myndighetenes forståelse av det nasjonale påvirket av tiltakende globalisering og innvandring. Mens 1980-tallets administrativt orienterte elite i svært liten grad diskuterte identitet og nasjonalt fellesskap, ble dette et sentralt tema for 1990-tallets myndigheter. Ved inngangen til 1990-tallet fremhevet kulturmeldingen *Kultur i tiden* at det var en motsetning mellom norsk kultur

og det fremmede. Meldingen tok opp påvirkningen fra den internasjonale medieindustrien og utfordringen som oppstod på grunn av økt innvandring. Dette førte til at man la økt vekt på det nasjonale som meningsbærende begrep i kulturpolitikken.

Statens ansvar for den nasjonale felleskulturen skulle utøves ved å styrke nasjonale institusjoner. Indirekte var dette et argument for at styrkingen kunne skje i hovedstaden. Det var i dette kulturpolitiske klimaet Nasjonalbibliotekets avdeling i Oslo ble opprettet. Her lå også hovedadministrasjonen. I stortingsmeldingene fra årtusenskiftet ble det nasjonale perspektivet opprettholdt. Den nye nasjonale institusjonen i hovedstaden skulle fungere som en faglig forvalter av den nasjonale kulturarven og som en institusjonalisert historieforteller.

I utredningene i dette tiåret ble Nasjonalbiblioteket presentert som forskningsbibliotek for studier av Norge, nordmenn og det norske. Forskningsbiblioteker betjener vanligvis akademiske institusjoner, men Nasjonalbiblioteket var ikke knyttet til noen bestemte forskningsmiljøer. Bibliotekets oppgaver skulle rettes mot nasjonen som helhet, og utredningene beskrev en praksis som likner mer på en stor formidlingssentral for folkebibliotekene. Folkebibliotekene er en av de få statlige institusjonene som møter nasjonalstatens innbyggere i situasjoner der de opptrer uorganisert. Tilsvarende skulle Nasjonalbiblioteket rette seg mot befolkningen som uorganisert størrelse.

Avdelingen i Oslo ble etablert gjennom en deling av samling og stab ved Universitetsbiblioteket i Oslo. Dette var forberedt gjennom flere år. Da delingen av samlingen ble satt i verk, fulgte den prinsipper som var knyttet til en snever forståelse av det nasjonale som kategori. Mesteparten av de utenlandske samlingene gikk til Universitetsbiblioteket, med begrunnelsen at dette trengtes til vitenskapelig arbeid. Nasjonalbiblioteket ble sittende med en norsk samling og en avgrenset del av de utenlandske samlingene som var tettest knyttet til det norske materialet, samt spesialsamlingene. Dette var i tråd med det synet som ble presentert i Muntherapporten fra 1986.

Etableringen av Nasjonalbiblioteket ble båret frem som en nasjonal fanesak. Men fanesaken var uten noe klart definert innhold. Også 1990-tallets ambisiøse kulturelle program for Nasjonalbiblio-

teket fordampet da stortingsmeldingene kom frem til beskrivelsen av hvordan biblioteket skulle utføre de nasjonale bibliotekoppgavene. Da stod bare den tekniske og administrative argumentasjonen igjen.

Det ble dermed opp til Nasjonalbibliotekets ledelse selv å bestemme hvordan det skulle definere sine nasjonale oppgaver, og hvordan det skulle løse dem. Også dette skulle komme til å ta tid. Årene etter opprettelsen i Oslo var preget av ombygging og foreløpige løsninger. Den virkelige oppstarten for det nye, fullstendige Nasjonalbiblioteket fant sted i august 2005, da biblioteket flyttet inn i rehabiliterte lokaler på Solli plass.

Posisjoneringsfasen

Nasjonalbiblioteket viste vilje til å markere seg som en aktiv samfunnsaktør ved åpningen av avdelingen i Oslo i 2005. Dette viste seg særlig i to typer virksomhet: Økt vektlegging av de kulturelle nasjonale bibliotekoppgavene, og oppbyggingen av et digitalt nasjonalbibliotek.

Formidling står sentralt i de kulturelle oppgavene. Dette forutsetter kunnskap om samlingenes innhold. Siden Nasjonalbiblioteket ikke er direkte knyttet til en akademisk institusjon, må det bygge opp deler av denne kunnskapen selv. For å oppnå dette opprettet biblioteket en egen avdeling for fag og forskning, fylt av medarbeidere med høye akademiske kvalifikasjoner.

Formidling forutsetter fortolkning. Nasjonalbibliotekets formidlingsvirksomhet viser tydelig at biblioteket er konsensusorientert i sin fortolkning av norsk kultur og tradisjon. Hovedfokus ligger på det norske, men det er også i bibliotekets mandat. En vesentlig del av de temaene som er tatt opp, har ikke noe spesielt norsk preg. Utstillinger og arrangementer har vært historisk orientert, og lite diskuterende. En indirekte konsekvens av dette er at formidlingsvirksomheten kan virke ekskluderende. Den fungerer som en avgrensning mot innvandrere, som ikke har vært i landet i de historiske periodene som blir trukket frem.

I 2007 fikk Nasjonalbiblioteket i oppdrag å holde oversikten over og stå som arrangør av nasjonale jubileer på kulturområdet.

Dette er en fortsettelse av formidlingsarbeidet, men knytter det eksplisitt til opprettholdelsen av en nasjonal identitet. Gjennom jubileene kombineres akademisk og faglig innsikt med arrangement av ritualer som reproduserer det nasjonale fellesskap.

I kulturmeldingene etter årtusenskiftet har beskrivelsen av norsk kultur og identitet endret seg. Det norske blir ikke lenger definert gjennom en avgrensning mot det fremmede. Kulturelt mangfold blir fremstilt som en verdi i seg selv. Innvandrerne er kommet for å bli, og minoritetskulturer beskrives som en berikelse av norsk kultur. Statens mål blir dermed å inkludere disse i et nytt norsk vi. Dette kultursynet ble operasjonalisert gjennom den statlige kampanjen Mangfoldsåret i 2008. Myndighetene oppfordret statlige institusjoner til å tilrettelegge virksomheten slik at de inkluderte et flerkulturelt element i sin daglige virksomhet. Nasjonalbibliotekets viktigste tiltak i Mangfoldsåret var å styrke avleveringen av materiale på minoritetsspråk, ved å kontakte innvandrermiljøer. Følges dette tiltaket over tid, vil Nasjonalbiblioteket ha gjort enda en justering av sitt praktiske nasjonsbegrep.

Man kommer ikke utenom kontrollaspektet ved en slik tilpasning. Myndighetene legger opp til at vekselspillet mellom det tradisjonelt norske og andre kulturer skal skje gjennom et statlig pålegg. På denne måten beholder den norske staten definisjonsmakten. Den kan kontrollere justeringen av nasjonale kategorier gjennom sine institusjoner, og bestemme innholdet i et nytt norsk vi. Ut over tiltakene i Mangfoldsåret har Nasjonalbiblioteket satset moderat på minoritetskultur. Det er en nasjonal bibliotekoppgave å betjene språklige minoriteter. Denne tjenesten er overlatt Det flerspråklige bibliotek, som drives av Deichmanske bibliotek i Oslo i samarbeid med Nasjonalbiblioteket.

Satsingen på digitalisering av biblioteket har derimot hatt høy prioritet. I 2005 fremhevet Nasjonalbiblioteket at det har bygninger og rom både i Oslo, i Rana og i Cyberspace. Det siste var riktignok under konstruksjon, men det representerer institusjonens store moderniseringsprosjekt.

Nasjonalbibliotekets digitaliseringsprosjekt inneholder to hovedelementer. Som en fortsettelse av de nasjonale bibliotekoppgavene knyttet til magasinfunksjonen har biblioteket opprettet et digitalt

sikringsmagasin. Her har biblioteket klare planer om å digitalisere alt analogt materiale. I begrunnelsen for digitaliseringsstrategien fremheves arkiv- og magasinfunksjonene. Argumentasjonen viser til en smal, teknisk og adminstrativ forståelse av de nasjonale bibliotek-oppgavene, som i 1980-tallets offentlige dokumenter.

Det digitale sikringsmagasinet er imidlertid noe mer enn sikring. I praksis vil det i fremtiden kunne fungere som den dominerende databasen over digitale kulturprodukter i Norge. Det nasjonale aspektet blir tydelig ved at basen blir bygd opp slik at den er under full statlig kontroll. Materialet ligger ikke spredt blant private og offentlige aktører. Det digitale sikringsmagasinet kan også brukes til distribusjon, fordi distribusjonen ikke forringer originalene.

Distribusjon av materiale fra en slik base er begrenset av opphavsrettigheter. Mens de tekniske problemene ved digitaliseringen i hovedsak er løst, gjenstår de juridiske og avtalemessige. Nasjonalbiblioteket har hovedansvaret for å forhandle med rettighetshavere om bibliotekenes formidling av deres verker på nett. Dette innebærer et juridisk nybrottsarbeid, som skjer etter mandat fra Kultur- og kirkedepartementet.

Det statlige engasjementet i utformingen av avtalene gir dem et tydelig nasjonalstatlig preg. I Norge er det en statlig institusjon som forhandler om distribusjon av digitalt materiale, og staten betaler det avtalen koster. Dette er i motsetning til Googles avtale med amerikanske opphavsrettighetsorganisasjoner, som har kommet i stand uten statlige inngrep. Den største avtalen med norske rettighetshavere avgrenser distribusjonen til brukere med norske IP-adresser, og det legges ikke til rette for digital kopiering. Det hele skjer innenfor en nasjonal ramme.

Nasjonal identitet blir tradisjonelt markert gjennom avgrensning mot andre kulturer. Internett fremstår imidlertid som tilsynelatende grenseløst. Det er vanskelig å markere identitet gjennom avgrensning på nett, så dette må skje på andre måter. Den mest kraftfulle ser ut til å være å sørge for nærvær på nett. Nærværet kan demonstreres både ved å ha et bredt spekter av tilbud, og ved å tilby et stort volum. Den viktigste nasjonale markøren er også her språket. Opprettelsen av NBdigital kan derfor tolkes som en statlig initiert strategi for å øke den norske og norskspråklige tilstedeværelsen på Internett.

Referanseliste

ABM-UTVIKLING. 2006. *Bibliotekreform 2014.* http://www.abm-utvikling.no/bibliotek/bibliotekreform-2014/ Besøkt: 08.05. 2008.

ABM-UTVIKLING. 2008. Norsk digitalt bibliotek (prosjekt). http://www.abm-utvikling.no/bibliotek/digitale-tjenester/om-ndb/om-ndb.html Besøkt: 06.05.2008.

AID. 2007. *Et inkluderende språk*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet 2007 http://www.regjeringen.no/nb/dep/aid/dok/veiledninger_brosjyrer/2007/et-inkluderende-sprak.html?id=479767 Besøkt: 19.02.2008.

ALEXA. 2009. http://www.alexa.com/topsites/countries/NO Besøkt: 24.08.2009.

ALTER, PETER. 1994. *Nationalismus*. München: Pieper.

ANDERSEN, SVEIN S. 1997. *Case-studier og generalisering. Forskningsstrategi og design*. Bergen: Fagbokforlaget.

ANDERSON, BENEDICT. 1991. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London, New York: Verso.

ANDREASSEN, TROND OG MADS LILAND. 2008. Hva med biblioteket? *Aftenposten* 29. april.

BADE, KLAUS J. OG RAINER MÜNZ. 2004. *Migrationsreport 2002 Fakten – Analysen – Perspektiven.* Frankfurt/New York: Campus.

BAKKEN, HALLVARD S. 1958. Norge. I *Nordisk Håndbok i bibliotekkunnskap, bind II, Bibliotekenes og bibliofiliens historie*. Svein Dahl, red. 228–256. Oslo: Cappelen.

BASTIANSEN, HENRIK G. OG HANS FREDRIK DAHL. 2003. *Norsk Mediehistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.

BAYCROFT, TIMOTHY OG MARK HEWITSON. 2006. *What is a Nation? Europe 1789–1914.* Oxford: Oxford University Press.

BEACON FOR FREEDOM OF EXPRESSION. 2009. http://www.beaconforfreedom.org Besøkt: 26.08.2009.

BERG, ØIVIND. 2007. Internt notat fra Nasjonalbiblioteket om samlingspolitikk. Nasjonalbiblioteket 22. juni.

BERNTSEN, BREDO. 1989. Kronikk i *Dagbladet* 5. desember.

BGBL 2006. Gesetz über die Deutsche Nationalbibliothek (DNBG). Geltung ab 29.06.2006. BGBl. I 1338.

BIBLIOTEKFORENINGEN. 2004: NBFs Spesialgruppe for flerkulturelle bibliotektjenester. http://jaguar.intrapoint.no/bibliotekforeningen/site/flerspraklig Besøkt: 16.05.2008.

BILLIG, MICHAEL. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.

BING, JON. 1986. Nasjonalbiblioteket et informasjonskraftverk. I *Universitetsbiblioteket i ord og bilder*.

BENDIK RUGAAS OG BO NORDIN, RED.168–170. Oslo: Universitetsforlaget. *Bogens verden. Tidsskrift for kultur og litteratur* 3/2006. Tema: Det kongelige bibliotek.

BORGES, JORGE LUIS. 2001. *The Total Library,* 214–216. London: Penguin books.

BOTTEN-HANSEN. 1868. Forespørgsel til Kollegiet. I *Universitets-Bibliotheket 1811–1876. Festskrift i anledning af 100-aars-jubilæet*, Axel Drolsum. 1911, 82–83. Kristiania: S.M. Brydes Bogtrykkeri.

BRISÅ, BENEDICTE GAMBORG. 2005. Internt notat fra Nasjonalbiblioteket om samlingspolitikk med hovedfokus på Deweysamlingen. 4. april.

BROCHMANN, GRETE. 2006. Statsborgerskap, medborgerskap og tilhørighet. I *Sand i maskineriet. Makt og demokrati i det flerkulturelle Norge,* Grete Brochmann, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad, red.Oslo: Gyldendal.

BRUBAKER, ROGERS, M. LOVEMAN OG P. STAMATOV. 2004. Ethnicity as Cognition. *Theory and Society*: 1–46.

BRUBAKER, ROGERS. 1992. *Citizenship and Nationhood in France and Germany.* Cambridge Massachusetts & London: Harvard University Press.

BRUBAKER, ROGERS. 1996. *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge: University Press.

BRUBAKER, ROGERS. 1998. Immigration, Citizenship, and the Nation-State in France and Germany. I *The Citizenship Debates.* Gershon Shafir, red.131–167 Minneapolis: University of Minnesota Press.

BURGESS, PETER. 2001. *Culture and Rationality. European Frameworks of Norwegian Identity.* Kristiansand: Høgskoleforlaget.

BYBERG, LIS. 2007. *Brukte bøker til bymann og bonde. Bokauksjonen i den norske litterære offentlighet 1750-1815.* Avhandling for dr. art.-graden. Acta Humaniora nr. 318. Universitetet i Oslo.

CALHOUN, CRAIG. 1997. *Nationalism*. Buckingham: Open University Press.

CORNISH, GRAHAM P. 1991. *The role of national libraries in the new information environment.* (PGI91). UNESCO Paris.

CRAM, LAURA. 2009. Introduction: banal Europeanism: European Union identity and national identity in synergy. *Nation and Nationalism* 15, 1: 101–108.

DAAE, LUUDVIG. 1880 (1872). Cirkulære fra daværende Universitetsbibliothekar Daae til Landets Bladudgivere. I *Om Universitetsbibliotheket,* Axel C. Drolsum, 53–54. Christiania: Thronsen & Co.s Bogtrykkeri.

DAHL, ROBERT A. 1989. *Democracy and its Critics*. New Haven and London: Yale University Press.

DARNTON, ROBERT. 2008. The Library in the New Age. *The New York Review of Books* Juni: 72–80.

DARNTON, ROBERT. 2009. Google and the Future of Books. *The New York review of Books* Februar*:* 9–11.

DEILDOK, MONICA ALIDA OG TROND JØRGEN STRØM. 1994. Nasjonalbiblioteket: Fremveksten av et frittstående, selvstendig nasjonalbibliotek i Norge 1983–1993. *Universitetsbiblioteket i Oslo, Rapport 1*.

DET AKADEMISKE KOLLEGIUM. 1931. Skriv til Kirke- og undervisningsdepartementet datert 27. februar 1926. Trykt som vedlegg 1, ss 99–103. I: *Om Universitetsbiblioteket: Redegjørelse til Kirke- og Undervisningsdepartementet fra Det Akademiske Kollegium.* Oslo: A.W. Brøggers Boktrykkeri.

DFB. 2006. Det flerspråklige bibliotek. Årsmelding 2006. http://www.dfb.deichman.no/index.php?str=small&sti=om_DFB Besøkt: 21.08.2009.

DIE ZEIT. 2000. No. 44, 45, 46, 47/2000. Debatten om '*Leitkultur*'.

DINGSTAD, STÅLE. 2007. Tilgjengelighet er alt. *Morgenbladet* 29. juni.

DKB. 2006. Det Kongelige Bibliotek i Danmark. Kulturkanon. http://www2.kb.dk/kanon/ Besøkt: 13.06.2008.

DN. 2008. Sammelauftrag der Deutschen Nationalbibliothek. http://www.d-nb.de/wir/ueber_dnb/sammelauftr.htm Besøkt: 16.06.2008.

DROLSUM, AXEL C. 1880. *Om Universitetsbibliotheket*. Christiania: Thronsen & Co's Bogtrykkeri.

DROLSUM, AXEL C. 1881. *Om Universitetsbibliotheket*. Christiania: Thronsen & Co's Bogtrykkeri.

DROLSUM, AXEL C. 1890. Skal og kan vi forsvare vort Land og vor Nationalitet? *Norges forsvarsforening*. Kristiania.

DROLSUM, AXEL C. 1911. *Universitets-Bibliotheket 1811–1876. Festskrift i anledning af 100-aars-jubilæet*. Kristiania: S.M. Brydes Bogtrykkeri.

EDL. 2008. European Digital Library. http://www.edlproject.eu/index.php Besøkt: 08.05.2008.

EKEBER, JONAS OG HARALD ØSTGAARD LUND. 2008. *80 millioner bilder Norsk kulturhistorisk fotografi 1855–2005*. Oslo: Forlaget press.

ERIKSEN, ANNE. 2004. Polarheltene: minner og monumenter. I *Norsk polarhistorie – Ekspedisjonene Bind* nr. *1*, Einar-Arne Drivenes og Harald Dag Jølle, red., 345–388. Oslo: Gyldendal.

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND. 2002. *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto.

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND. 2006. Frykten for pluralismen. *Aftenposten* 10. november.

ERIKSEN, TROND BERG. 1987. *Budbringerens overtak*. Oslo: Universitetsforlaget.

FINLANDS NASJONALBIBLIOTEK: http://www.nationallibrary.fi/infoe/introduction.html. Besøkt: 02.11.2007.

FORR, GUDLEIV. 1989. Kronikk i *Dagbladet* 13. februar.

FURRE, BERGE. 1988. NRK-radio P1. Askeladden 16. juni.
GELLNER, ERNST. 1983. *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past.* Oxford: Blackwell.
GOOGLE BOOK SEARCH. Udatert. http://books.google.com/googlebooks/newsviews/history.html Besøkt: 17. 08.2007.
GOOGLEBOOKSETTLEMENT. Udatert. http://www.googlebooksettlement.com/r/view_settlement_agreement Besøkt: 03.05.2009.
GREENFELT, LIA. 1992. *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Massachusetts, London: Harvard University Press.
GRØNLAND, ERLING. 1972. *Nasjonalbiblioteket. En samling artikler*. Oslo: Universitetsbibliotekets Hustrykkeri.
HABERMAS, JÜRGEN. 1995. The European Nation-state, Its Achievements and its Limits. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship. *Mapping the Nation:* 281–294.
HABERMAS, JÜRGEN. 1998. *Die Postnationale Konstellation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
HAGA ET AL. 1992. Rapport fra arbeidsgruppen som skal vurdere bygningsmessige og organisatoriske løsninger for nasjonalbibliotekfunksjonene i Oslo. Rapport fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Kultur- og vitenskapsdepartementet 1. desember 1991. Avlevert 30. april 1992. (Hagarapporten)
HAUGE, JOSTEIN H. OG MAURICE B. LINE. 1990. National Library Services in Norway. *Skrifter fra Riksbibliotektjenesten*.
HENDEN, JOHAN. 2004. Axel Charlot Drolsum – ein gløymd nasjonal strateg? *Historie* 1: 68–71.
HENDEN, JOHAN. 2005. Overbibliotekar Wilhelm Munthe Nokre biografiske element: eit bidrag til norsk bibliotek- og kulturhistorie. *HiO-notat* Nr. 12.
HOBSBAWM, ERIC. 1983. Introduction: Inventing Traditions. I *The Invention of Tradition.* Terence Ranger og Eric Hobsbawm, 1–14. Cambridge: Cambridge University Press.
HOLM-OLSEN, ANNE GRETE. 1983. Norske avdeling gjennom hundre år. I *Norvegica, minneskrift til hundreårsdagen for opprettelsen av universitetsbibliotekets norske avdeling* Anne Grete Holm-Olsen et al., 11–23. Oslo: Universitetsbiblioteket.
HOMPLAND, ANDREAS, TROND BERG ERIKSEN OG EIVIND TJØNNELAND. 2003. *Norsk idehistorie bind 6: Et lite land i*

verden. Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen red. Oslo: Aschehoug.
HØIVIK, TORD. 2007. Digitaliser for brukerne. *Bibliotekforum* 7: 9.
HØYER, SVENNIK. 1995. *Pressen mellom teknologi og samfunn. Norske og internasjonale perspektiver på pressehistorien fra Gutenberg til vår tid.* Oslo: Universitetsforlaget.
IFLA. 2006b. http://www.ifla.org/en/publications/the-ifla-multicultural-library-manifesto Besøkt:16.05.2008.
IFLA. 2002. Internasjonale retningslinjer for nasjonalbibliografi: http://www.ifla.org/VI/3/icnbs/fina.htm Besøkt: 16.06.2008.
IFLA. 2006a. Performance Indicators for National Libraries. http://www.ifla.org/en/publications/reports Besøkt: 07.08. 2007.
INNST.S. NR. 147 (1988–1989). Innstilling fra Kirke- og undervisningskomiteen i Stortinget om opprettelsen av nasjonalbiblioteksavdeling i Mo i Rana.
INNST.S. NR. 49 (2006–2007) Innstilling fra familie- og kulturkomiteen om forslag fra stortingsrepresentantene Karin S Woldseth og Ulf Erik Knudsen om en norsk kulturkanon.
INST.S. NR. 46 (2000–2001) Innstilling frå familie-, kultur- og administrasjonskomiteen om Kjelder til kunnskap og oppleving – Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og om bygningsmessige rammevilkår på kulturområdet
ISLANDS NASJONAL- OG UNIVERSITETSBIBLIOTEK: http://www.bok.hi.is/ Besøkt: 01.11.2007.
KALDOR, MARY. 2004. Nationalism and Globalisation. *Nation and Nationalism* 10, 1–2: 161–177.
KJELDSTADLI, KNUT RED. 2003. *Norsk innvandringshistorie*. Oslo: Pax Forlag.
KOPINOR. 2009. Bokhylla. Avtaletekst. http://www.kopinor.no/avtaler/avtaleomraader/nasjonalbiblioteket/avtaletekst Besøkt: 26.08.2009.
KKD. 2007. Forskrift om endring i forskrift 21. desember 2001 nr 1563 til åndsverksloven (lov 12. mai 1961 nr 2 om opphavsrett til åndsverk m.v.) http://www.regjeringen.no/nb/dep/kkd/pressesenter/pressemeldinger/2007/lettere-a-digitalisere-litteratu-

rarven-.html?id=491681 Pressemelding publisert 23.11.2007. Besøkt: 26.08.2009.

KOOPMANS, RUUD, PAUL STATHAM, MARCO GIUGNI OG FLORENCE PASSY. 2005. *Contested Citizenship. The Contentious Politics of Immigration and Ethnic Relations in Germany, Britain, France, the Netherlands, and Switzerland.* Minnesota: Minnesota University Press.

KOSLOWSKI, REY. 2000. *Migrants and Citizens. Demographic Change in the European State System.* Ithaca og London: Cornell University Press.

KULTURDEPARTEMENTET 2001. Nasjonalbibliotekets styre og vedtekter, fastsatt av Kulturdepartementet 16.05.2001.

KU. 2008. København Universitet. Canon and Identity Formation in the Earliest Literate Societies. http://cif.tors.ku.dk Besøkt: 26.08.2009.

KUNGL. BIBLIOTEKET – SVERIGES NATIONALBIBLIOTEK: http://www.kb.se Besøkt: 30.10.2007.

LANGBALLE, ANNE M. HASUND. 1998. *Kort- og seddelkatalog ved Hovedbiblioteket.* Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo.

LEGGEWIE, CLAUS. 2000. Integration und segregation. I *Migrationsreport 2000 Fakten – Analysen – Perspektiven*. Klaus Bade og Rainer Münz red., 85–109. Frankfurt/New York: Campus.

LEOUSSI, ATHENA S. OG STEVEN GROSBY. 2007. *Nationalism and Ethnosymbolism, History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations.* Edinburgh: University Press.

LINDHOLM, MAGNE. 2008. Hva er en nettavis? I *Journalistikk i en digital hverdag.* Rune Ottosen og Arne Krumsvik red., 41– 55. Oslo: IJ-forlaget.

LINE, MAURICE. 1989. *National library and information needs: alternative means of fulfilment, wityh special reference to the role of national libraries* (PGI89/WS/9). UNESCO. Paris.

LOR, PETER JOHAN. 1997. *Guidelines for legislation for national library services. Prepared by Peter Johan Lor with the assistance of Elisabeth A.S. Sonnekus for the General* Information Programme and UNISIT. Paris: UNESCO. (CII-97/WS/7).

LOSSIUS, GUNNAR THON. 2003. Kartlegging av behovet for organisasjonsendringer i NB. Utarbeidet av gtl–Management. Første delrapport, Nasjonalbiblioteket 24. mars.

LOV av 20. juni 1882 om Forlagsregister og Afgivelse af Tryksager til Universitetsbiblioteket.

LOV om avleveringsplikt av trykksaker til offentlige biblioteker av 9. juni 1939.

LOV om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument av 9. juni 1989 nr. 32.

LØPESEDDELEN – Informasjonsorgan for Universitetsbiblioteket i Oslo. Nr. 3 mai 1988. Nr. 5 september 1989. Nr. 6. oktober 1989. Nr. 5. desember 1998.

MANGFOLDSÅRET. 2008. http://www.kultureltmangfold.no/ Besøkt: 05.06.2008.

MANOVICH, LEV. 2001. *The Language of New Media.* Cambridge, Mass: MIT Press.

MARCH, JAMES G. OG JOHAN P. OLSEN. 1989. *Rediscovering Institutions.* New York: The Free Press.

MARCH, JAMES G. OG JOHAN P. OLSEN. 1995. *Democratic Governance.* New York: The Free Press.

MARCH, JAMES G. OG JOHAN P. OLSEN. 1998. The Institutional Dynamics of International Political Orders. *International Organization* 943–969.

MARCH, JAMES G. OG JOHAN P. OLSEN. 2004. The logic of appropriateness. *Arena Working Paper* Nr. 9.

MEINECKE, FRIEDRICH. 1962 [1907]. *Weltbürgertum und Nationalstaat*. München: Oldenburg.

MIKKELSEN, BRIAN. 2006. Tale ved offentliggjøring av den danske kulturkanon 24. januar 2006. Kulturministeriet http://www.kum.dk/sw35012.asp Besøkt: 16.05.2008.

MOSES, JONATHAN W. OG ANNE MARGRETHE BRIGHAM. 2007. *Globalisering i Norge Politisk, kulturell og økonomisk suverenitet i endring.* Bergen: Fagbokforlaget.

MUNTHE, GERHARD ET AL. 1986. Nasjonalbiblioteket – Opprettelse av et norsk nasjonalbibliotek. Rapport fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Kultur- og vitenskapsdepartementet 10. april 1985. Avlevert 1986 (Muntherapporten).

MUNTHE, GERHARD. 1983. Axel Charlot Drolsum og Universitetsbiblioteket. I *Norvegica Minneskrift til hundreårsdagen for opprettelsen av Universitetsbibliotekets norske avdeling*. Holm-Olsen et al. Oslo: Universitetsbiblioteket.

MUNTHE, GERHARD. 1986. Universitetsbiblioteket i Oslo 1811–1970. I *Universitetsbiblioteket i ord og bilder.* Bendik Rugaas og Bo Nordin, 9–33. Oslo: Universitetsforlaget.

MUNTHE, WILHELM. 1927b. Axel Charlot Drolsum. *Nordisk Tidskrift för bok och biblioteksväsen*, 14: 182

MUNTHE, WILHELM. 1922. Norges Riksbibliotek. *Særtrykk av Dagsposten* nr. 216 B i anledning av Blibliotekssmøtet i Tronhjem 18–19. september.

MUNTHE, WILHELM. 1924. Universitetsbibliotekets oppgaver som nasjonalbibliotek. Foredrag ved det 17. Biblioteksmøte. Kristiania: O. Fredr. Arnesens Bok- og Akcidenstrykkeri.

MUNTHE, WILHELM. 1925. *Universitetsbibliotekets overgang til selvstendig riksbibliotek.* Oslo: Grøndahl.

MUNTHE, WILHELM. 1927a. De norske Bibliotekers Historie. *Haandbog i Bibliotekskundskab,* 156–183, bd. 2. Köbenhavn.

MUNTHE, WILHELM. 1930. *Universitetsbibliotekets utbygning. En utredning ved overbibliotekaren.* Oslo: Grøndahl & søns boktrykkeri.

MUNTHE, WILHELM. 1944. *Professor Ludvig Daae – En Minnebok*. Oslo: Cammermeyer.

NAGUIB, SAPHINAZ-AMAL. 2004. The Aesthetics of Otherness in Museums of Cultural History. *Tidsskrift for kulturforskning* 4: 5–21.

NASJONALBIBLIOTEKET A. Nettsted. Udatert. www.nb.no Besøkt 05.05.2008.

NASJONALBIBLIOTEKET B. Presentasjon av Norsk-amerikansk samling. Udatert. http://www.nb.no/fag/temaer/utvandring_og_norsk_amerikansk_historie Besøkt : 05.06.2008.

NASJONALBIBLIOTEKET C. Samleside for nettutstillinger. Udatert. Ikke fullstendig. http://www.nb.no/opplevelser

NASJONALBIBLIOTEKET D. Samleside for årsmeldinger. Udatert. http://www.nb.no/om_nb/presserom/aarsmeldinger Besøkt: 26.08.2009.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2003a. Strategisk plan 2003–2006, februar 2003. Besøkt: 25.08.2009.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2003b. Styrevedtak om organisering av Nasjonalbiblioteket 16.06.2003.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2003c. Tiréns koffert. Nettutstilling. http://www.nb.no/tirenskoffert/ Besøkt: 25.08.2009.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2005-2009. Nasjonalbibliotekets brosjyrer for utstillinger og arrangementer fra august 2005 til mai 2009.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2005a. Engelsk presentasjon. http://www.nb.no/english/facts Besøkt: 25.08.2009.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2005b. Det digitale nasjonalbibliotek. Strategimanifest 2005. Nasjonalbiblioteket, 1. februar 2005. Vedtatt av styret 27. februar.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2005c. Strategidokument for 2005–2008.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2005d. A house of contrast. Presentasjonsbrosjyre utgitt av Nasjonalbiblioteket i forbindelse med åpningen 15. august 2005. Inneholder innlegg fra Vigdis Moe Skarstein (Nasjonalbibliotekar) og fra Erik Løfsnes (Entra Eiendom) samt en beskrivelse av bygningen.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2005e. Tilgang til digitalt innhold i Nasjonalbiblioteket. Strateginotat for digitalisering av Nasjonalbibliotekets samling". Nasjonalbiblioteket, desember 2005.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2005f. Årsrapport for Nasjonalbiblioteket 2005.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2005g. Brevet fra Sydpolen. http://www.nb.no/manedens/sydpolen/ Besøkt: 22.08.2009

NASJONALBIBLIOTEKET. 2005h. Strategi. http://www.nb.no/om_nb/presserom/strategi. Besøkt: 26.08.2009.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2006. Digitalisering av Nasjonalbibliotekets samling. Nasjonalbiblioteket, februar 2006.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2007a. Fortale til avtale inngått mellom Nasjonalbiblioteket og rettighetsorganisasjonene den 14. mars 2007. http://www.google.no/search?hl=no&source=hp&q=fortale+til+avtale+nasjonalbiblioteket&btnG=Google-søk&meta=&aq=f&oq= Besøkt: 23.08.2009

NASJONALBIBLIOTEKET. 2007b. Konferanse: Framtida er DIGG – og veien blir til hvis vi går. 24.–25. april 2007.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2007c. Digitalisering av bøker i NB – metodikk og erfaringer, Nasjonalbiblioteket september 2007.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2007d. Årsrapport for Nasjonalbiblioteket 2007.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2008a. Tradisjon og fornying. Presentasjonsbrosjyre utgitt av Nasjonalbiblioteket februar 2008.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2008b. Mangfoldsåret. http://www.nb.no/utstillinger/mangfaldsaaret_i_nasjonalbiblioteket Besøkt: 24.08.2009.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2008c. En hale uten ende. Nasjonalbibliotekets pilotprosjekt om nordområdene – en evaluering per 1. oktober 2008.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2009a. Delrapport fra arbeidsgruppen som er nedsatt for å vurdere vederlagsprinsipper for tilgjengeliggjøring av Nasjonalbibliotekets samlinger 3. mars 2009.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2009b. Politikkområder. Notat om forsknings-, samlings- og formidlingspolitikk. Udatert. Ferdigstilt 2009.

http://www.nb.no/content/download/4569/32141/version/1/file/Politikkområdene%5B1%5D.pdf Besøkt: 26.08.2009.

NASJONALBIBLIOTEKET. 2009c. Nasjonalbibliografien og Norvegica extranea.

http://www.nasjonalbibliografi.no/ Besøkt: 26.08.2009.

NEWTH, EIRIK. 2007. Agenda: All litteratur til folket nå! Om Nasjonalbibliotekets digitalisering, Google Book Search og brukerne. *Prosa*. 03.

NEWTH, EIRIK. 2009. Look what they've done to my book, ma. Eirik Newths forfatterblogg. http://newth.net/eirik/2009/05/29/look-what-theyve-done-to-my-book-ma/ Besøkt: 26.08.2009.

NIELSEN, KIRSTEN LETH. 2008. IFLAs manifest for flerkulturelt bibliotekarbeid presentert på konferansen Bibliotek = Mangfold + Møteplasser + Muligheter 25. januar 2008.

NILSEN, SISSEL. 2002. Internt notat fra Nasjonalbiblioteket angående Oslo samlinger og samlingsprofil. 5. september 2002.

NORLIN, BO OG BENDIK RUGAAS, RED. 1986. *Universitetsbiblioteket i ord og bilder.* Oslo: Universitetsforlaget.

NORMAN, WAYNE. 2006. *Negotiating Nationalism. Nation-building, Federalism, and Secession in the Multinational State.* Oxford: University Press.

NOTAT 24.04.92, 90/11614 fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. Publisert som vedlegg i Haga et al.1992.

NOU 1983:17. "Universitets- og forskningsbibliotekene i Norge." Kirke- og undervisningsdepartementet 18. november 1992. (Strandutvalget).

NOU 1984:3. "Frå informasjon til kulturarv." Kultur- og vitenskapsdepartmentet 26. januar 1984 (Furreutvalget).

NOU 1988:28. "Med viten og vilje". Kultur- og vitenskapsdepartementet 9. september 1988 (Hernesutvalget).

NOU 1991:14. *Bibliotek i Norge. For kunnskap, kultur og informasjon*. Kulturdepartementet 15. april 1991 (Skredeutvalget).

NOU 1999:27. "Ytringsfrihed bør finde Sted. Forslag til ny Grunnlov § 100". Justis- og politidepartementet 22. september 1999.

NOU 2003:19. Makt og demokrati. Sluttrapport fra makt- og demokratiutredningen. Arbeids- og administrasjonsdepartementet 26. august 2003.

NRK. 2007. Norsktoppen. http://www.nrk.no/programmer/radio/norsktoppen/1.1696806 Besøkt: 30.04.2009.

OLSEN, JOHAN P. 2007. Mellom økonomi og kultur: det europeiske universitetet i endring. *ARENA Working Paper*. 08.

OT.PRP. NR. 52 (1988–89). Lov om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument av 9. juni 1989 nr. 32.

OTTOSEN, RUNE OG ARNE KRUMSVIK RED. *Journalistikk i en digital hverdag.* Oslo: IJ-forlaget.

PRYTZ, KIRSTEN. 1989. Universitetsbibliotekets kataloger, udlåns- og opstillingssystem. I *Kort- og seddelkataloger ved hovedbiblioteket, Universitetsbiblioteket i Oslo.* Anne M. Haslund Langballe, 121–125. UBO Rapport.

RENAN, ERNEST. 1994 [1882]. Qu´est-ce qu´une nation? I *Nationalismus. Dokumente zur Geschichte und Gegenwart eines Phänomens*. Peter Alter, 45–47. Munchen: Piper.

RIKSARKIVET: http://www.riksarkivet.no/arkivverket/om.html Besøkt: 02.11.2007.

ROKKAN, STEIN. 1987. *Stat, nasjon, klasse. Essays i politisk sosiologi.* Oslo: Universitetsforlaget.

ROLFSEN, NORDAHL. 1974 [1892]. *Læsebog for folkeskolen*. Oslo: Gyldendal.

RUGAAS ET AL. 1988. Nasjonalbiblioteket. Forslag til helhetsløsning med lokalisering i Oslo og Mo i Rana. Rapport fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Kultur- og vitenskapsdepartementet 19. august 1988. Avlevert 14. oktober 1988 (Rugaasrapporten).

RUNDSKRIV NR. V–35/88. "Skiping av eit frittståande nasjonalbibliotek lokalisert til Oslo og Mo i Rana." 10.06.1988, med høringsfrist 01.08.1988.

RØED, JAN ERIK (RED.) 1983. 27. februar 1983 gikk det ut brev til alle avdelingene ved Universitetet og Universitetsbiblioteket med ønske om å få inn uttalelser. Jan Erik Røed samlet alle uttalelsene i et kompendium. 11. april 1983.

RØED, JAN ERIK. 2006. "Veien til Blindern – historien om en byggesak". Foredrag holdt for Forum for universitetshistorie 17. august. http://www.nbbs.no Besøkt: 21.03.2007.

RØSSAAK, EIVIND. 2009. The Archive in Motion. Foredrag presentert på konferansen The Archive in Motion ved Nasjonalbiblioteket 13. mars 2009.

SALVESEN, HELGE. 2005. Seminarinnlegg ved Norsk bibliotekforening 11.april. http://www.nbbs.no/bibliotekhistorie.htm Besøkt: 21.03.2007.

SD. 2009. Sveriges Domstolar. Fällande dom i det s.k. Pirate Baymålet .http://www.domstol.se/templates/DV_Press____10382 .aspx Besøkt: 05.05.2009

SEJERSTED, JØRGEN M., TONE SELBOE, PETTER AASLESTAD OG ERIK BJERCK HAGEN. 2007. *Den norske litterære kanon 1900–1960.* Oslo: Achehoug Forlag.

SKARSTEIN, VIGDIS MOE. 2005a. Intervju i *Aftenposten* 13.august.

SKARSTEIN, VIGDIS MOE. 2005b. Intervju i *Aftenposten* 16. august.

SKARSTEIN, VIGDIS MOE. 2006a. Europas første med alt på data. *Aftenposten* 29. mars. http://www.aftenposten.no/meninger /kronikker/article1261628.ece Besøkt: 26.08.2009.

SKARSTEIN, VIGDIS MOE. 2006b. Kommentar til bibliotekutredningen "Bibliotekreform 2014". ABM-utviklings årlige bibliotekkonferanse 23.–24. oktober 2006.

SKARSTEIN, VIGDIS MOE. 2007a. NB21 nr. 1–2007, utgitt av Nasjonalbiblioteket.

SKARSTEIN, VIGDIS MOE. 2007b. Intervju med Norsk bibliotekforening. NB Digital: Moe Skarstein lover åpenhet, lydhørhet og fleksible løsninger. http://www.norskbibliotekforening.no/article.php?id=1635 Publisert 2.juli. Besøkt: 23.08.2009

SKARSTEIN, VIGDIS MOE. 2008. Innlegg på fagreferentkonferanse, Universitetsbiblioteket i Oslo 2.juni.

SLAGSTAD, RUNE. 2001. [1998]. *De nasjonale strateger.* Oslo: Pax forlag.

SLAGSTAD, RUNE. 2005. Nasjonalbiblioteket som samfunnsinstitusjon. *Morgenbladet* 02. september.

SLAGSTAD, RUNE. 2006. *Kunnskapens hus*. Oslo: Pax.

SLETTHOLM, YNGVE. 2009. Digitale bokhyller. *Aftenposten* 27. mai. http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/ Besøkt: 26. 08.2009.

SLOTTEMO, HILDE GUNN. 2007. *Malm, makt og mennesker. Ranas historie 1890–2005.* Rana historielag.

SMITH, ANTHONY D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.

SMITH, ANTHONY D. 1991. *National Identity*. London: Penguin Books.

SMITH, ANTHONY D. 1995. *Nation and Nationalism in a Global Era.* Cambridge: Polity Press.

SMITH, ANTHONY D. 2008. *The Cultural Foundations of Nations Hierarchy, Covenant, and Republic.* Malden MA: Blackwell.

SOLBERG, PER OLAV. 2009. Lover bransjen kommersiell tilgang. *Bok og samfunn.* Nr. 8: 5.

SPENCER, PHILIP OG HOWARD WOLLMAN. 2005. *Nations and Nationalism a Reader.* New Brunswick: Rutgers University Press.

SSB. 1990. Statistisk årbok 1990. http://www.ssb.no/histstat/aarbok/1990.pdf Besøkt: 23.04.2009.

SSB. 2008a.Statistisk sentralbyrå. Ny innvandrergruppering. http://www.ssb.no/vis/omssb/1gangspubl/art-2008-10-14-01.html Besøkt: 18.04.2009.
SSB. 2008b. Statistisk årbok 2008. http://www.ssb.no/aarbok/tab/tab-090.html Besøkt: 24.08.2009.
SSB. 2008c. Mediebarometer 2008. http://www.ssb.no/medie/ Besøkt: 23.08.2009
SSB. 2009. Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre. Statistisk sentralbyrå http://www.ssb.no/innvbef/main.html Besøkt: 24.08.2009.
ST.MELD. NR. 8 (1973–74) *Om organisering og finansiering av kulturarbeid*. Kyrkje- og undervisningsdepartementet 03.08.1973.
ST.MELD. NR. 52 (1973–74) *Ny kulturpolitikk*. Kyrkje- og undervisningsdepartementet 29.03.1974.
ST.MELD. NR. 23 (1981–82) *Kulturpolitikk for 1980-åra*. Kyrkje- og undervisningsdepartementet 25.09.1981.
ST.MELD. NR. 27 (1983–84) *Nye oppgåver i kulturpolitikken*. Kultur- og vitskapsdepartementet 11.11.1983.
ST. MELD. NR. 61 (1991–1992) *Kultur i tiden*. Kulturdepartementet 26. juni 1992.
ST.MELD. NR. 22 (1999–2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving*. Kulturdepartementet 17. desember 1999. (ABM-meldingen)
ST.MELD. NR. 48 (2002–2003) *Kulturpolitikk fram mot* 2014. Kultur- og kirkedepartementet 23. august 2003.
ST.MELD. NR. 17 (2005–2006). *2008 som markeringsår for kulturelt mangfold*. Kultur- og kirkedepartementet 2. juni 2006.
ST.MELD. NR. 22 (2006–2007) *Veiviseren* Kultur- og kirkedepartementet 23. mars 2007.
ST. MELD. NR. 30 (2006–2007). *Kringkasting i en digital fremtid*. Kultur- og kirkedepartementet 11. mai 2007.
ST.MELD. NR. 8 (2007–2008) *Kulturell skulesekk for framtida*. Kap 3.1. Kultur- og kirkedepartementet.
ST.MELD. NR. 23 (2008-2009) *Bibliotek. Kunnskapsallmenning, møtestad og kulturarena i ei digital tid*. Kultur- og kyrkjedepartementet 17. april 2009.

ST.MELD. NR. 24 (2008–2009) *Nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv.* Kultur- og kirkedepartementet 17. april 2009.

ST.PRP. NR. 113 (1987–88), om Rana og Norsk Jernverk AS. 9. juni 1988.

ST.PRP. NR. 58 (1988–89) Skiping av nasjonalbibliotekavdeling i Rana. 24. april 1989.

ST.PRP. NR. 1 (1991–92). Om ending av St.prp.nr. 1 om statsbudsjettet for 1992. Kulturdepartementet 22. november 1991.

ST.PRP. NR. 1 (1991–92). Tillegg nr. 9.

STATSBYGG. 1999. Georg Sverdrups hus Universitetet i Oslo. Ferdigmelding nr. 577/1999. Småtrykksamlingen ved Nasjonalbiblioteket.

STONE, JOHN OG POLLY RIZOVA. 2007. The Ethnic Enigma: Nationalism, Racism and Globalisation. I *Nationalism and Ethnosymbolism, History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations.* Athena S. Leoussi og Steven Grosby, 5–41. Edinburgh: University Press.

STØRE, JONAS GAHR. 2008. Ytringsfrihet og rasisme. *Aftenposten* 2. juni.

SWEET, ALEC STONE ET AL. 2001. *The Institutionalization of Europe.* Oxford: University Press.

SØRENSEN, ØYSTEIN. 2001. *Kampen om Norges sjel. Norsk Idehistorie Bind III.* Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen red. Oslo: Aschehoug.

TAKLE, MARIANNE. 2007. *German Policy on Immigration – from Ethnos to Demos?* Frankfurt am Main: Peter Lang.

TILLY, CHARLES. 2005. *Identities, Boundaries, and Social Ties*. Boulder, Colo: Paradigm Publishers.

TNS-GALLUP. 2008: http://www.tns-gallup.no Forbruker & Media "Hvem besøker nettstedene?" 1.kv. 2008. Besøkt: 15.05.2008.

TVETERÅS, HARALD L. 1961. *Universitetsbiblioteket i Oslo 1911–1961.* Oslo: Universitetsforlaget.

TVETERÅS, HARALD L. 1962. *Universitetsbiblioteket i Oslo 1876 – 1911 – 1961.* Oslo: Grøndal & Søn.

UBO. 1947. *The University library Oslo: a brief survey of its history.* Utgitt av Universitetsbiblioteket i 1947, uten forfatter. Oslo: Grøndahl & Søn.

UBO. 1985. Situasjonsbeskrivelse før en deling av Universitetsbiblioteket i Oslo. Arbeidsgruppe ved Universitetsbiblioteket. Mai 1985.

UD. 2006. Regjeringens nordområdestrategi. Utenriksdepartementet 1. desember 2006. http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/dok/rapporter_planer/planer/2006/regjeringens-nordomrade-strategi.html?id=448697 Besøkt: 08.05.2008.

UGLAND, TRYGVE. 2002. *Policy recategorization and Integration – Europeanization of Nordic Alcohol Policies*. Oslo: Arena Report.

UIO. 1984: Det akademiske kollegiums organisasjons- og administrasjonskomité: Tilråding om den framtidige organiseringa av Universitetsbiblioteket i Oslo. 31. januar 1984.

UNDERDAL ET AL. 1995. Organisering av de rådgivende og samordnende nasjonale biblioteksoppgavene. Rapport fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Kulturdepartementet 6. juni 1994. Avlevert mars 1995 (Underdalrapporten).

UNESCO. 1987. Guidelines for national libraries. PGI–87/WS/17 UNESCO. Paris, 1987.

UNESCO. 1989. *National Library and information functions: alternative means of fulfilment, with special reference to the role of national libraries.*

VAAGAN, ROBERT. 2003. The multicultural library – quo vadis? *Scandinavian Public Library Quartly* 34:4.

VAAGAN, ROBERT. 2005. *Bibliotekene og det flerkulturelle Norge*. En delutredning for ABM-utvikling som ledd i Bibliotekutredningen. ABM-Utvikling.

VAALUND, INGRID. 2009. Epost 22. september 2009. Utfylling av samtaler 20. november 2006.

WASBERG, GUNNAR CHRISTIE. 1986. Fra den nære fortid. I *Universitetsbiblioteket i ord og bilder.* Bendik Rugaas og Bo Nordin red., 34–39. Oslo: Universitetsforlaget.

WEBER, MAX. 1976 [1922]. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. 5. Aufl. Tübingen.

AABØ, SVANHILD. 1990. Helhetsløsning for nasjonalbiblioteket. En begrunnelse fra UBO. *UBO Rapport* 2.
ÅMÅS, KNUT OLAV. 2006. Negeren og nordmannen. *Aftenposten* 5. november.

Short Summary in English

This book examines the understanding of the national aspect during the political process which led to the founding of the National Library in Mo i Rana in 1989 and in Oslo in 1999, and how this is reflected in National Library practice today. The point of departure for this analysis is that a nation state not only represents a cultural and political community, but also comprises a set of institutions. Emphasis is attached to a clear distinction between the formation of a nation and its maintenance. In established nation states, government institutions uphold and adjust national categories. This process is known as 'national reproduction'.

This study of the national aspect in the National Library takes two questions as its starting points. The first question is why Norway established a national library in a time when the significance of a nation state as an economic, political and identity-shaping entity had changed. By adopting an institutional approach, the establishment process is analysed from political actors' economic and administrative understandings of the functions of a national library, and the actors' arguments for establishing the National Library as a national, cultural, interpretative institution. The underlying sources for this analysis comprise public documents such as parliamentary records, reports to the Storting (the Norwegian parliament), committee reports, speeches, hearing statements, etc.

The second question concerns how the National Library has delimited the national aspect through its institutional practice since its establishment. Based on theories on nation and nationalism, the National Library's delimitations of national library functions are analysed through its visions and daily business. This analysis is based on National Library public documents such as strategy documents, visions, actions plans and policy documents. These texts are dis-

cussed in relation to the institution's collection, preservation, access facilitation and dissemination of Norwegian cultural products.

The history of the National Library can be divided into three main phases. The first phase, from 1811 to 1980, is described as a subordination phase. The University of Oslo, along with the University Library, was a national institution. By virtue of this fact, it was considered natural that it also should take care of the national library functions, and therefore functioned as a national library. A consciousness of the fact that there were functions which differed from the needs of the University existed. Nonetheless, prior to 1895 no one raised the issue of whether this should be communicated to the outside world, even though the Norwegian Department was established in 1882. In 1895, Axel Drolsum formulated the first proposal to change the name of the library so that it also reflected the national dimension. This was effectively torpedoed by the University's leadership, and this obstruction characterised the situation right up until the 1980s.

At the beginning of the 1980s, the establishment phase of the National Library began, lasting until 2005. This period was characterised by changes of institutional and ideological character and by developments in media technology. In the 1980s, the authorities set up three public committees and one working group, all of which concluded that Norway needed a new national library. The committees reduced the national library functions to ones of pure storage. This was in line with the technical and administrative form of argumentation which dominated the political debate of the day. The motivating factor behind the establishment of the National Library's branch in Mo i Rana in 1989 was regional policy. The branch was located on the ruins of Norsk Jernverk. Parallel with this, a new Legal Deposition Act was passed, which covered written, audio, photographic, film and electronic media. Both the geographical location and the Act of Legal Deposit were in keeping with the expanded concept of culture and underlined the ideals of both geographical and cultural equality. The National Library's branch in Mo i Rana is a powerful example of how ideological decisions were made and presented as solutions to technical and administrative problems.

While the technocratic and administrative elite of the 1980s discussed identity and national community to only a negligible degree, this became an important topic for the authorities in the 1990s. State responsibility for the national cultural heritage was to be exercised by reinforcing national institutions. It was in this cultural policy climate that the National Library's branch in Oslo was established in 1999. This new institution in the capital city was to function as an academic administrator of national cultural heritage and an institutionalised storyteller. Establishment in Oslo was achieved by dividing the collection and staff at the University Library in Oslo. The division of the collection followed principles that were associated with a narrow interpretation of the concept of nation as a category.

The period since 2005, when the Library moved into renovated premises at Solli plass, has been termed the positioning phase. The National Library has invested substantial resources in distinguishing itself politically, technologically and culturally. This has become particularly apparent in two types of activities: greater emphasis on the cultural functions of a national library and the establishment of a national digital library, NBdigital.

Dissemination lies at the centre of the cultural functions of a national library, and presupposes knowledge and interpretation. Since the National Library is not directly connected to an interpretative academic institution, it must build up some of this competence itself. To achieve this, the Library created a separate department for academic disciplines and research. The National Library's dissemination activities clearly demonstrate that it is consensus-oriented in terms of its interpretation of Norwegian culture and tradition. In 2007, the National Library was given the task of keeping an overview of and arranging national anniversaries in the cultural domain. This explicitly links the Library to the maintenance of a national identity.

The National Library's digitalisation project comprises two main elements. First, as a continuation of the national library's storage functions, the Library created a secured digital repository, and it plans to digitalise and store all its material. The reason for the digitalisation strategy goes back to a technical and administrative

understanding of the national library functions, on a par with that for public documents of the 1980s. In practice, the secured digital storage repository serves as the dominant repository of digital cultural products in Norway, which in the long term could be used for distribution. The national aspect is made clear by the fact that the development of the digital repository is placed under state control. Distribution of material from such a database is limited by copyrights. Secondly, the National Library has made two agreements with copyright holders over the Library's dissemination of their works over the Internet. This entails treading new legal ground, which is being conducted under the mandate of the Ministry of Culture and Church Affairs. The creation of NBdigital could therefore be interpreted as a government-initiated strategy to augment the Norwegian and Norwegian-language presence on the internet inside a nation-state framework.

Marianne Takle
August 2009

Selv om Universitetsbiblioteket ved Universitetet i Oslo hadde ivaretatt nasjonalbibliotekfunksjonene helt siden 1813, skulle det gå nesten 200 år før Norge fikk et eget fullt utbygd Nasjonalbibliotek. Historien fram mot denne etableringen er lang og innfløkt, og den fortelles og fortolkes her for første gang i sin helhet av Marianne Takle.

Hvorfor fikk Norge et fullt fungerende nasjonalbibliotek først i 2005, i en tid da mange mener nasjonalstaten er under nedbygging? Hvorfor skjedde det ikke i 1905, da den nasjonale begeistringen var på sitt sterkeste? Hvorfor ble Nasjonalbibliotekets magasiner og deler av bibliotekets drift lagt til jernverksbyen Mo i Rana, 1035 km fra hovedstaden? Og hvordan forstår det nye Nasjonalbiblioteket sin nasjonale rolle, i en periode preget av kulturindustri, innvandring og digital kommunikasjon?

For å svare på disse og andre spørsmål følger Takle nasjonalbibliotek-saken i offentlige dokumenter gjennom skiftende økonomiske, politiske og kulturelle kontekster gjennom nesten 200 år. Det er en lang fødselshistorie som her blir dokumentert, og den har ikke bare interesse som institusjonshistorie. I like stor grad er dette historien om samspillet mellom sak og samfunn, om de politiske betingelsene som måtte på plass før et stortingsvedtak kunne gjøres og om hvordan et politisk vedtak blir satt ut i livet og gis innhold.

Nasjonalbiblioteket

ISSN: 1891-4829
ISBN: 978-82-7099-545-5
9 788270 995455